

Nəzarət və Qaydalar: Parlamentlər və Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi

Redaktorlar
Eden Koul, Filip Fluri və Simon Lan

DCAF

a centre for security,
development and
the rule of law

**Eden Koul,
Filip Fluri və Simon Lan**

**Nəzarət və Qaydalar:
Parlamentlər və Təhlükəsizlik
Sektoru İdarəçiliyi**

DCAF
a centre for security,
development and
the rule of law

Redaktorlar :
Eden Koul, Filip Fluri və Simon Lan

Üz qabığının fotosu: NATO Parlament Assambleyası, Rouz Roth Seminarı, Bişkek 13-15 Noyabr 2013

<https://www.flickr.com/photos/natopa/10928033974/in/album-72157637807968726/>

The publication of this book has been funded by the Directorate for Security Policy (SIPOL) – Swiss Federal Department of Defense, Civil Protection and Sports.

DCAF Genevrə 2015

ISBN 978-9952-461-00-8

İÇİNDƏKİLƏR

Minnətdarlıq.....	3
Ön söz.....	5
Giriş	8
Birinci Fəsil: Demokratik Nəzarət	
və Dəyişən Təhlükəsizlik Konteksti	11
İkinci Fəsil: Demokratik Nəzarət və Müdafiə	
və Təhlükəsizlik Təsiastlarının Nəzarəti və İdarəçiliyi	41
Üçüncü Fəsil: Parlamentlərin Rolu.....	65
Dördüncü Fəsil: NATO Parlament Assambleyasının Rolu	
Qoşma1:NATO Üzvü Olan Ölkələrdə Müdafiə Sektoru Üzərində	
Parlament Nəzarətinin Səlahiyyətləri,	
Prosedurları və Praktikaları.....	115
Hissə A: Müdafiə Komitəsi Strukturu və Təşkili.....	116
Hissə B: Müdafiə Komitəsi Prosedurları və Praktikaları.....	122
Hissə C: Müdafiə Komitəsinin Səlahiyyətləri.....	129
Hissə D: Müdafiə Məsələlərinin Bütçə Nəzarəti.....	135
Hissə E: Sülh Missiyaları.....	137
Hissə F: Müdafiə Məmulatları Satınalmaları.....	140
Hissə G: Təhlükəsizlik Siyasəti Planlaşdırması və Sənədləri.....	143
Hissə H:Silahlı Qüvvələrin Heyəti.....	145
Hissə İ:Problemlər və Müqavimət.....	147
Qoşma2: NATO Parlament Assambleyası Haqqında	155
Qoşma3: DCAF haqqında	163

MİNNƏTDARLIQ

Redaktorlar, Lidiya Amberq və Karina Priajinaya redaktə və tədqiqat zamanı etdikləri köməyə görə təşəkkür edirlər.

Redaktorlar ölkə parlamentlərinin işçilərinin “NATO üzvü olan Ölkələrdə Müdafiə Sektoru üzərində Parlament Nəzarətinin Səlahiyyətləri, Prosedurları və Praktikaları” haqqında 1-ci Qoşmada gedən suallara cavab verdiklərinə görə təşəkkür edirlər.

Ön söz

David Hobbs

NATO Parlament Assambleyasının Baş Katibi

Soyuq Müharibənin bitməsi ilə gələn çox sayda dəyişikliklərdən biri də odur ki, parlamentlər ölkənin müdafiə və təhlükəsizlik siyasətində getdikcə artan mərkəzi rol oynayırlar. Əgər Soyuq Müharibə dövründə çəkindərmə siyasəti süquta uğrasaydı, o zaman üstünlük təşkil edən düşüncə NATO qüvvələrinin İttifaqın təhlükəsizliyi üçün kollektiv şəkildə müdafiə müharibəsi aparması idi. Yaxşı ki, bu cür düşüncə heç bir zaman test olunmadı. Soyuq Müharibə başa çatandan bəri, NATO dəyişmiş və onun üzvləri sərhədlərindən çox kənarda Balkanlarda, Orta Asiyada və Afrikanın burnunda əməliyyatlar keçirirlər. Bütün bu əməliyyatlar ictimai və parlament debatlarının mövzusu olmuşdur və bir çox İttifaq dövlətlərində onların silahlı qüvvələrinin bu əməliyyatlarda iştirakı parlamentin qərarından asılı olmuşdur.

Başqa digər incə qüvvə parlamentləri mərkəzi səhnəyə daha da yaxınlaşdırmışdır. Soyuq Müharibə təhlükəsinin aradan qaldırılması NATO-nu geriyə, tam da ilk prinsiplərə qaytarmışdır. NATO öz üzvləri üçün kollektiv müdafiə təmin etmək üçün yaradılmışdır, lakin həmən qarşılıqlı öhdəlik üzvlərin demokratiya prinsiplərinə və dəyərlərinə, fərdi azadlıqlara və qanun aliliyinə olan paylaşan öhdəliklərindən doğurdu. Bu cür birləşdirici prinsiplər demokratik cəmiyyətlərin həm simvolları və mexanizmləri olan parlamentlərin rollarını gücləndirmişdir.

Daha sonra, keçmiş Varşava Paktı ölkələri bu prinsipləri qəbul etməyə çalışdılar və onların siyasi və iqtisadi keçidlərini dəstəkləmək səylərinə əsil parlament təsisatlarının və praktikalarının qurulması və

öyrədilməsi sahəsində yardımlar edildi və bu səylərə təbii olaraq NATO ölkələrinin parlamentləri qoşuldular.

NATO Parlament Assambleyası –bu cilddə təsvir edildiyi kimi-təhlükəsizlik sektoru islahatı ilə bağlı çalışan Şərqi Avropa parlamentarlarına tez və konstruktiv formada cavab verdi.

Keçmişə nəzər salsaq, bu prosesin gedişi daha da qaydalı və daimi şəkildə görünür, nəinki başladığı zamanda.Çox sayda ölkə və beynəlxalq təşkilatlar bu sahədə fəal idilər və onlardan hər biri özünün proqramlarını və yanaşmasını hazırlayırdı. Mülki-hərbi münasibətlər özünə yer tutmuş elmi fənn olmasına baxmayaraq, təhlükəsizlik sektoru islahatının bu cür miqyasda aparılması tayı-bərabəri olmayan hal idi və terminin özünə sadəcə pis ad qoyulmuşdu.

Bu fonda, 2000-ci ildə, İsveçrə Hökuməti Cenevredə Silahlı Qüvvələr üzərində Demokraik Nəzarət Mərkəzi(DCAF) qurdu. Məqsəd təhlükəsizlik sektoru islahatına intellektual dayaq vermək idi və eyni zamanda bu sahədə praktiki kömək üzrə öndə getmək idi.

DCAF möhkəm şəkildə elmi tədqiqat işlərini təşviq etdi və böyük miqdarda tədqiqat işləri, kitablar və təlimat materialları ortaya qoydu.Əlavə olaraq, DCAF parlamentarlara və parlament işçilərinə təlim keçdi və məsləhətlər verdi ki, yeni yaranan demokratik ölkələr təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarət üçün lazım olan mexanizmlər, praktikalar və adətlər inkişaf etdirdinsinlər.

DCAF-ın təhlükəsizlik sektoru islahatı və təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi üzrə ədəbiyyata olan ilkin töhvələrindən biri 2003-cü ildə dərc olunan təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarəti kitabçasıdır¹ və bu kitab 2010-cu ildə yenilənmişdir². Bu üçüncü buraxılış yenilənmiş və

¹ <http://www.dcaf.ch/Publications/Oversight-and-Guidance-The-Relevance-of-Parliamentary-Oversight-for-the-Security-Sector-and-its-Reform>

² <http://www.dcaf.ch/Publications/Oversight-and-Guidance-The-Relevance-of-Parliamentary-Oversight-for-the-Security-Sector>

dəyişilmişdir ki, həm təhlükəsizlik landşaftının və həm də baş tutmuş təhlükəsizlik sektoru islahatı fənninin təkamülünü nəzərə alsın.

Öncəki versiyalarda olduğu kimi, bu kitabça da DCAF ilə NATO Parlament Assambleyası arasındakı əlaqəmədəşliğin nümayişidir. Hər iki təşkilat demokratik idarəçiliyin praktikaları və təsisatları barədə geniş təcrübəyə malikdirlər və onların təhlükəsizlik sektoru islahatına verdikləri tamamlayıcı yanaşma və imkanlar indi də öz töhvəsini verməkdə davam edir.

Vademecum-un bu 2015 versiyası həm davamlılığı və həm də dəyişimi əks etdirir. Təhlükəsizlik sektoru üzərində demokratik nəzarətin möhkəm və çox əhatəli prinsipləri və praktikaları DCAF-ın görkəmli ekspertləri tərəfindən məqalələrdə təqdim edilir və analiz olunur. Bunlar dəyişən təhlükəsizlik landşaftını araşdıran məqalələrlə və NATO Parlament Assambleyasının öz tərəfdaşları ilə parlament əməkdaşlığı və bacarıqlar qurmaq rolu ilə tamamlanır.

Vademecum parlamentlərin təhlükəsizlik sektorunda demokratik nəzarəti təmin etməkdə oynamalı olduğu rolu vurğulayır və o bu rolu siyasi və hərbi kontekstə qoyur. Təhlükəsizlik sektoru islahatı izolyasiyada davam edə bilməz, o demokratik təsisatların və praktikaların dəyişməz ictimai çərçivəsindən asılıdır və hansı ki, onlar yerinə yetirilməlidir. Universal tətbiq edilən model yoxdur, çünki parlament praktikaları konkret milli ənənələr və mədəniyyətlər ilə formalaşır. Bir ölçü təbii ki, hamıya uyğun olmur, lakin möhkəm prinsiplər və dəyərlər yol göstərir və kriteriyalar müəyyən edir.

Bu *Vademecum* təhlükəsizlik sektoru islahatının hərtərəfli prinsipləri üçün vacib istiqamətlər verir və təsir imkanları olan həlledici mexanizmlər və praktikalarla təmin edir. Bu kitab təhlükəsizlik sektoru islahatı alimləri və praktikləri üçün önəmli materialdır.

Giriş

Redaktorlardan

Silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri demokratik yolla seçilmiş siyasi rəhbərliyə tabe olmalıdır və hesabatlı olmalıdır prinsipi uzun zaman bizim ölkələrin səmərəli işi və firavanlığı üçün əsas şərt kimi baxılmışdır. Lakin uzun illər ərzində NATO ölkələrində bu prinsip sual –cavab olmadan qəbul edilmiş, lakin geniş mənada bu haqda danışılmamış və az-az hallarda tədqiq edilmişdir. NATO-nun genişlənməsi bu vəziyyəti dəyişmişdir. Üzvlüyə müraciət edən ölkənin yerinə yetirməli olduğu şərtlərdən biri, onların silahlı qüvvələrinin və hərbi elitasının NATO ölkələrində hakim olan standartlara uyğun hərəkət etmələri idi.

Digər tərəfdən, bu şərtləri müəyyən edərək NATO ölkələri daha sonra bu standartların nədən ibarət olduğu haqda və bu standartlara nail olmaq üçün hansı islahatların zəruri olduğu haqda razılığa gəlməli idilər. Rəsmilərin və elmi dairələrin apardığı geniş fəaliyyət, qəbul edilə bilən mülki hərbi münasibətlərin parametrlərini müəyyən etməyi tezləşdirdi və bu parametrlər də müraciət edən ölkələri qiymətləndirməyə imkan verdi. Keçmiş rejimlərdən miras qalmış üç əsas problem ayrıca görünürdü: hərbi qüvvələrin hakim, imtiyazlı və qorunan mövqeyi, mülki ekspertizin çatışmamazlığı və demokratik hesabatlılıq üçün ənənənin və mexanizmlərin olmaması

Bu problemlərin həll olunması zərurəti bu cildə uyğun iki təşəbbüsün meydana gəlməsini qeyd edir. Parlament təsisatlarının və ekspertizinin zəifliyi və nəticədə demokratiya çatışmamazlığı NATO Parlament Assambleyasının yeni parlamentlərə kömək etməsinə stimül verdi ki, parlamentarlar strukturlar, proseslər və təhlükəsizlik siyasətini hazırlamaq və həyata keçirmək yolunda səmərəli rol oynaya bilsinlər.

Paralel olaraq, İsveçrə hökuməti silahlı qüvvələr islahatının, təhlükəsizlik sektoru islahatının və parlamentlərin əlaqəli rolunun geniş yayılmış əhəmiyyətini və lazımlılığını qəbul edərək bu işlərə həsr olunan

Mərkəz qurmağa qərar verdi. Nəticə Silahlı Qüvvələr üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Genevrə Mərkəzi oldu və onun məqsədi parlamentlərin roluna fokuslanaraq analitik və araşdırma imkanları təmin etməkdir.

İki onillikdən sonra ilkin səhnənin çoxu dəyişdi. İlkin müraciət edənlərin əksər hissəsi NATO-nun tam hüquqlu üzvü oldu. Və indi onlar öz uyğun islahat söylərində təcrübələrini və köməklərini başqa ölkələrə verirlər. İnkişafın fərqli mərhələlərində çox sayda ölkələri əhatə edən tərəfdaşlıqlar və NATO ilə müxtəlif əlaqələrin qurulması NATO –nun kollektiv təhlükəsizliyə olan yanaşmasının əsasını təşkil edir.

Müdafiə sahəsində islahat prosesi inkişaf etmiş və dəyişmişdir. Xüsusən də üç gediş diqqəti cəlb edir. Birincisi, genişlənmədən qazanılan praktiki təcrübə və NATO-nun bir neçə hərbi müdaxiləsi nümayiş etdirdi ki, sadəcə müdafiə sektorunun islahatına diqqət hədsiz dar yanaşmadır, çünki belə olduqda ölkənin təhlükəsizliyi üçün bərabər səviyyədə vacib olan sahələr kənar qalır. Nəticədə, onun səlahiyyət dairəsi başqa sahələrə də genişlənməmişdir və təhlükəsizlik sektoru islahatı indi ölkələrin sabitləşməsi və yenidən qurulması üçün qlobal ötürücü kimi görünür.

İkincisi, siyasi rəhbərlik ilə ordu arasında mövcud olmalı münasibətləri müəyyən edəndə aydın olur ki, müəyyən hallarda nəzarət (Kontrol) termini iddialı və bəzən də real olmayan məqsəddir. Bu xüsusilə parlamentin cəlb olunma dərəcəsini və limitlərini müəyyən edən zaman və səmərəliliyin rəqabətli tələbləri ilə demokratiya arasında balansın müəyyən edilməsini vurğuladığı zaman doğrudur. Bu kontekstdə nəzarət və ona xas olan hesabatlılıq hissi, parlamentlərin rolu aparıcı olmaqla xüsusi əhəmiyyət daşıyır və bu yazının istiqamətini formalaşdırır.

Üçüncüsü, hərbi islahatlar və mülki hərbi münasibətlər üzrə Soyuq Mühərribədən sonrakı istiqamət bütün təhlükəsizlik təsisatlarının siyasətləri və praktikalarının şəffaflığını və hesabatlılığını təmin etmək üçün, onların silahlı qüvvələr, hüquq mühavizə və kəşfiyyat xidmətləri olmasından asılı olmayaraq, təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi məsələlərinə daha geniş fokuslanmışdır.

Həddən artıq vacib olan təhlükəsizlik mühiti də transformasiya olmuşdur. Avro-Atlantik zona Soyuq Müharibənin dayanıqlılığından çıxıb qeyri-sabit və öncədən bilinməyən böhran və münafişələr vəziyyətinə keçmişdir. Köhnə və yeni risklər yan yana durur və diqqət və resurslar üçün yarışır. Silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri həm xarici və həm də daxili təhlükəsizliyə olan yeni təhlükələrə uyğunlaşmalıdırlar. Ərazi müdafiəsinin yenidən prioritet kimi meydana çıxması, İŞİD-in ortaya çıxması ilə bərabər çevik imkanlara olan ehtiyacları gücləndirmişdir. Eynilə, terror fəaliyyətlərində artım başlıca azadlıqları qorumaqla daxili təhlükəsizlik tələbatlarını yenidən qiymətləndirməyi zəruriləşdirdi. Bütün sahələri, hərbi, mülki və parlamenti birləşdirən “birləşmiş” təhlükəsizlik zərurəti təcili hala çevrildi.

Təhlükəsizlik siyasətinin qurulduğu istənilən mühitin qiymətləndirilməsi kəşfiyyat izləməsi, kommunikasiyalar və məlumat paylaşması istiqamətində texnoloji nailiyyətləri nəzərə almalıdır. Bu cür nailiyyətlər təkcə silahlı qüvvələrin necə fəaliyyət göstərməsinə deyil, həmçinin onların necə qəbul edilmələrinə də güclü təsir edir. Əməliyyatların səmərəliliyinə təsir edən eyni texnologiya onların şəffaflığına da kömək edir.

Hansı dəyişikliklər və ya sınaqlar olsa da, müasir şərtlərdə fundamental təhlükəsizlik tələbatı, silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətlərini, öz dəyərlərinə və vasitələrinə uyğun tərzdə öz ölkələrini qoruya bilmələri üçün, imkanlar ilə təmin edir. Demokratik nəzarət, parlament də ön cəbhədə olmaqla, bu strukturun mühüm hissəsidir.

İllər keçdikcə, DCAF ilə NATO PA arasında maraqların təbii qovuşması NATO PA-nın demokratik idarəçilik təsisatlarının və praktikalarının verdiyi zəngin təcrübədən istifadə edərək məhsuldar və çiçəklənən əməkdaşlıq münasibətləri yaratdı. Bu cild həmən əməkdaşlığı və parlament diplomatiyasının və parlamentlər-arası əməkdaşlığın təhlükəsizlik və sabitliyə verdiyi və tez –tez qulaqardına vurulan töhvəsini əks etdirir.

BİRİNCİ FƏSİL: DEMOKRATİK NƏZARƏT VƏ DƏYİŞƏN TƏHLÜKƏSİZLİK KONTEKSTİ

Cənab Simon Lan(Mr. Simon Lunn)

Aparıcı Araşdırıcı, DCAF

Giriş

Silahlı qüvvələrin və təhlükəsizlik xidmətlərinin demokratik nəzarəti indiki zamanda sabit, azad və çiçəklənən cəmiyyətlərin inkişafı üçün möhkəm qurulmuş əsasdır. Bu prinsip daimi olaraq durur. Lakin onun həyata keçirilməsi həmişə daxili və xarici təzyiqlərə cavab olaraq dəyişir.

Bu fəsil müasir təhlükəsizlik mühitinin demokratik nəzarətin həyata keçirilməsinə təsirini nəzərdən keçirir. Silahlı qüvvələrin və təhlükəsizlik xidmətlərinin fəaliyyət göstərdikləri təhlükəsizlik landşaftında hansı əsas dəyişikliklər baş verir? Bu cür qüvvələrdən istifadə soyuq müharibənin sonundan bəri necə dəyişmişdir? Onlar və uyğun təşkilatlar yeni təhlükəsizlik şəraitlərinə uyğunlaşmışlarmı? Parlamentlərin rolu üçün hansı çətinliklər vardır?

Bu fəsil səmərəli təhlükəsizlik sektoru üzərində demokrtaik nəzarətin vacibliyini yada salır və onun üzləşdiyi ənənəvi problemləri, xüsusilə də, silahlı qüvvələrlə onların siyasi rəhbərliyi arasındakı münasibətləri önə çəkir. Bu fəsil daha sonra Soyuq Müharibədən sonrakı dəyişikliklərin təhlükəsizlik mühitinə təsirini nəzərdən keçirir:ənənəvi çəkirdirmə və müdafiə siyasətindən uzaqlaşmanın; yeni risklərin yaranmasının; transformasiya olmuş sosial kontekstin; və zaman keçdikcə baş verən və Ukraynada Rusiyanın fəaliyyəti nəticəsində və İŞİD-in yaranması ilə baş verən keçmiş və yeni təhlükələrin qovuşmasının gətirdiyi təsirlər. Nəhayət, bu dəyişikliklərin müharibənin və silahlı münaqişənin təbiətinə hansı yollarla təsir etdiyini və parlamentlərin rolu üçün onların gətirdiyi nəticələri gözdən keçirir.

Bir neçə ehtiyat tədbirlərinin görülməsi vacibdir: birincisi, burada əsas diqqət silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri üzərində demokratik nəzarətin səmərəli funksiyası üçün müasir təhlükəsizlik mühitinin gətirdiyi nəticələr üzərindədir. Məsələn, xidmətlərin özlərinin və ya onların əlaqəli təsisatlarının qiymətləndirilməsi deyil; heç də təhlükəsizlik sektoru islahatının əhatə etdiyi praktikalar da deyil; demokratik nəzarətin prinsipləri qlobal tətbiq sahəsinə malik olmasına baxmayaraq bu tədqiqat Avro-Atlantik zona ilə və NATO üzvü ölkələrin silahlı qüvvələri ilə məhdudlaşır.

Müdafiə, Təhlükəsizlik və Sabitlik

Bütün ölkələr xarici və daxili təcavüz qorxusu olmadan dinc şəraitdə yaşamaq hüququna malikdirlər. Təhlükəsiz mühit silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri ilə tədbirlər toplusu tələb edir və qanun aliliyi və qanun və qaydanın saxlanması üçün təsisatlar və prosedurlarla tamamlanır. Şəffaflyq və hesabatlılyğı təmin etmək üçün silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri üzərində demokratik nəzarət bu cür tədbirlərin vacib tərkib hissəsidir.

İllər ərzində çox sayda NATO ölkələrində bu elementlər geniş mənada sorğu-sualsız qəbul edilirdi. Bir sıra ara-sıra elmi araşdırmaları istisna etsək, bu elementlər az diqqət cəlb etmişdir. Lakin, NATO-nun yeni üzvlər qəbul etmək qərarı vəziyyəti dəyişmişdir. Üzv olmağa çalışanlardan tələb olunan “şərtlərdən” biri onların lazımı səviyyədə mülki-hərbi münasibətləri təmin etmələri idi-yəni onların silahlı qüvvələrinin və təhlükəsizlik xidmətlərinin öz cəmiyyətlərində uyğun yer tutması idi. O zaman NATO üzvlərindən tələb olundu ki, onlar bu “şərtin” strukturlar və proseslər baxımından nədən ibarət olduğu haqqında fikirləşsinlər. Həm rəsmilərin və həm də elmi danielərin cəlb olunduğu bir sıra seminarlar və konfranslar əsas elementlər üzrə razılığa gətirdi³.

³ Bu elementlərin təsviri üçün bax, Simon Lunn, ‘The Democratic Control of Armed Forces in Principle and Practice’, in Hans Born, Philipp Fluri and Simon Lunn (eds.), *Oversight and Guidance: the Relevance of Parliamentary Oversight for*

Namizəd ölkələrin zəruri islahatları həyata keçirməsi sonrakı işləri nəyin üzərində dəyişmək və kökləmək üçün ilkin təcrübə ilə təmin etdi.

NATO-nun genişlənməsi prosesində bu cür praktiki təcrübə üç məsələni üzə çıxardı:birincisi, dəyişən münasibət quraşdırılan mexanizmlər kimi əhəmiyyətli olmuşdur, yəni hər hansı bir tərəqqi nəsilər dəyişməsinə gözləməlidir;ikincisi, sadəcə müdafiə sektoruna fokuslanmaq çox dar çərçivəli idi, təhlükəsizlik formatının daha geniş elementləri də daxil edilməlidir; və üçüncüsü, siyasi hakimiyyət ilə silahlı qüvvələr arasındakı münasibətləri təsvir etmək üçün "rəhbərlik -nəzarət" iddialı və müəyyən vəziyyətlərdə qeyri-real termin ola bilər.Bu hal demokratik nəzarətin və onun nəzərdə tutulan hesabatlılıq elementinin əhəmiyyətini artırır.

Demokratik Nəzarətin Müdafiə və Təhlükəsizlik üçün Əhəmiyyəti

Silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri öz ölkələrində birinci müdafiə xətti kimi və milli təhlükəsizliyin mərkəzi nöqtəsi kimi xüsusi yerə malikdirlər. Onlar silahların başlıca sahibidir, ölkənin resurslarının əsas istehlakçısı və milli siyasətdə və qərar vermə prosesində həlledici fiqurdurlar.

Əksər ölkələrdə silahlı qüvvələr cəmiyyətin qalan hissəsindən fərqli olan prinsiplər və praktikalara uyğun şəkildə hərəkət edirlər. Əksər hərbi qüvvələrin fərqli xarakterinin əsaslandığı keyfiyyətlər –intizam, sadiqlik, əməli və qrup birliyi hamıya məlumdur. Onlar əlbəttə hərbi sənət üçün unikal sayılmır, lakin, kollektiv olaraq onlar səmərəli hərbi əməliyyatlar üçün mühüm olan qrup işini dəstəkləyir.

Bu xüsusiyyətlər hərbi "mədəniyyət" ilə müşayiət olunur və ona töhvə verir və o fərqli təhsilin birləşmiş təsirlərindən, təlim və həyat tərzindən yararır. Bir çox ölkələrdə, bu, ordunun çox zaman qoruduğu

the Security Sector, (Geneva: DCAF, 2010):

<http://www.dcaf.ch/Publications/Oversight-and-Guidance-The-Relevance-of-Parliamentary-Oversight-for-the-Security-Sector>

cəmiyyətdən bir az fərqli sosial konservativ qrup kimi yerinin müəyyənləşdirilməsinə aparır⁴. O, həmçinin, siyasətin formalaşmasına nail olmaq üçün problemlərə fərqli üslub və yanaşma ilə nəticələnir.

Son nəticə olaraq silahlı qüvvələr istənilən cəmiyyətdə korporativ qrup kimi bir-biri ilə bağlı, vahid və nüfuzlu qüvvə kimi təmsil olunur. Onların unikal keyfiyyətləri və peşəkarlığına görə həmişə risk vardır, hətta daha da inkişaf etmiş ölkələrdə də vardır, peşəkar olmayan siyasətçinin və ya vətəndaşın silahlı qüvvələrin etdiyi təsiri sual altına qoyması çətinidir.

Ona görə də bu qüvvələrin demokratik yolla seçilmiş hakimiyyətlərə tabe olmasını və hesabatlı olmasını təmin edən çərçivələrin bir hissəsinin olması önəmlidir;siyasi rəhbərliyin qarşıya qoyduğu siyasi məqsədləri yerinə yetirməsi və qoruduqları cəmiyyətin ayrılmaz və hörmətli hissəsini təşkil etməsi önəmlidir. Bu cür demokratik çərçivədə şəffaflığı və nəzarəti inkişaf etdirən mexanizmlər əsas elementlərdir.

Ənənəvi Demokratik Nəzarət və Müdafiə Məsələləri ilə Bağlı Yeni Problemlər

Müdafiə və təhlükəsizlik sektoru üzərində səmərəli demokratik nəzarətin həyata keçirilməsi müdafiə və təhlükəsizliyin təbiətinə xas olan bir sıra maneələrlə üzləşir. Müdafiə sahəsi hökumətin başqa sahələrindən “fərqlidir”, çünki onun bir çox xüsusiyyətləri onun üzərində demokratik nəzarətin aparılmasını çətinləşdirir.

Birincisi, müdafiə və təhlükəsizlik ölkənin təhlükəsizliyi ilə bağlıdır və onun verdiyi qərarlar insan həyatı və ölkənin müdafiəsi üçün xərcləri nəzərdə tutur.Millî təhlükəsizlik termini özündə konfidensiallıq ifadə edir

⁴ Hərbi qüvvələrin konservativ orientasiyası haqqında bu cür ümumi müşahidə Samuel Hantinqton tərəfindən edilmişdir,bax Samuel P. Huntington, ‘The Military Mind: Conservative Realism of the Professional Military Ethic’, Chapter 3, *The Soldier and the State: the Theory and Politics of Civil-Military Relations*, (New York: Belknap Press, 1957).

və həm də ekspertiz və peşəkarlıq baxımından istisnalıq dərəcəsi ifadə etdiyindən hər zaman xüsusi məna daşıyır.

Hərbi peşəkarlar hesab edirlər ki, hərbi işlər daha yaxşı olar ki, onların ixtiyarına buraxılsın və bu başa düşülən tendensiyadır. Bu başa düşüləndir, çünki silahlı qüvvələrin işi münaqişəyə və potensial insan itkisinə hazırlaşmaqdır; bu baxımdan kənar adamların və ya qeyri-peşəkarların müdaxiləsi həssas məsələ ola bilər. Lakin, hərbi və siyasi səlahiyyət və məsuliyyət sahələrini ayıran xətt asanlıqla çəkilə bilmir və həm də onlar çox asanca bir-birini örtür. Bu cür örtmə potensialı çox sayda sahələrdə və çox sayda səviyyələrdə mövcuddur və siyasətin, təhsilin müəyyən edilməsini, silahlı qüvvələrə təlim verilməsini və onları avadanlıqla təmin edilməsini və qoşunların yeridilməsini və onların xidməti sahələrini əhatə edir.

Hərbi əməliyyatların aparılması aydın nümunədir və burada hərbi və siyasi mülahizələr çox asanlıqla toqquşa bilər və səlahiyyət və prioritet sahələri asanlıqla mübahisə doğura bilər. Silahlı qüvvələr indi geniş sahəli missiyalara qoşulmuşlar və onlar silahlı münaqişələrə müdaxilədən başlamış sabitləşdirmə, milli dövlət quruculuğu və humanitar missiya məsələlərinə qədər uzanır. Siyasi-hərbi münasibətlər müxtəlif vəziyyətlərdə sınaqdan keçirilmişdir və onların hər biri müxtəlif problemlər üzə çıxarır.

Britaniya generalları qrupunun Əfqanıstan və İraqda öz təcrübələri əsasında son zamanlarda yazdıqları esseler, komandirləri düşükləri dəyişmiş mühit haqqında çoxsaylı nümunələrlə təmin edir⁵. Müharibə mühitində hərbi komandirin məsuliyyəti müəyyən mənada aydın olmalıdır və əməliyyatın uğuru kənar mülahizələrlə məhdudlaşdırılmamalıdır. Lakin, sülhü saxlayan və ya stabilizasiya missiyaları daha da mürəkkəbdir, çünki bu missiyalara bir sıra qeyri-hərbi mülahizələr daxil olur və onları

⁵ Jonathan Bailey, Richard Iron, Hew Strachan, (eds.) *British Generals in Blair's Wars*, (Farnham: Ashgate, 2013). Bax Christopher Elliot, *High Command: British Military Leadership in the Iraq and Afghanistan Wars*, (Oxford: OUP, 2015).

komandır nəzərə alınmalıdır⁶.

Soyuq Müharibənin nisbətən aydınlığının əksinə olaraq, müasir münafişə vəziyyətləri mürəkkəbliyi və qeyri-müəyyənliyi ilə –“dumanlı parametrləri” ilə fərqlənir və burada “uğurları müəyyən etmək çətin olur” və:

...komandirlərin rolu missiyanı yerinə yetirmək yox, missiyanın izahatına və çox zaman missiyaya ad verilməsinə yönəlir. Bu xüsusilə siyasi-hərbi səviyyədə belədir və burada komandır ölkə və beynəlxalq göstərişlərə və bəzən bir-biri ilə münafişədə olan göstərişlərə məruz qalır⁷.

Yuxarıda göstəriləndi kimi, bu qeyri müəyyənliyin və mürəkkəbliyin çoxu çoxmillətli əməliyyatlar üçün qoyulan tələblərdən və koalisiya siyasətinin qaçılmaz müdaxiləsindən ortaya çıxır. Fərqli milli maraqlar gündəmdədir; fərqli gündəmlər və milli baxışlar oyuna girir və onların ortaq məxrəcə gətirilməsi ehtiyacı yaranır⁸. Həm əməliyyatlar üçün qaydaların müəyyənləşdirilməsi və həm də ölkənin hərbi qüvvələrinin yeridilməsinə xəbərdarədicə sənədlərin əlavə edilməsi siyasi mülahizələri əks etdirir. Bütün bunlar yerlərdəki reallıqların tələbləri ilə uyğunluq təşkil etməyə də bilər və hərbi komandirə geniş miqyasda ruh düşkünlüyü gətirir.

Çoxmillətli əməliyyatlar siyasi zərurət kimi və hərbi həyat faktı kimi qəbul edilir. Digər tərəfdən, onlar hərbinin effektivliyi üçün meydana çıxan

⁶ General Con McColl-un ifadəsi ilə: “Hərbi komandirə nəyə nail olmaq istəyirsən de və sonra bunu necə etməyi onun öhdəsinə burax’ bu yanaşma....o müharibə aparılan yerlərdə keçər ki, orada əməliyyatın hərbi tərəfi daha da ehtiyatlı hərəkət edir və taktiki və əməliyyat uğuru üçün iqtisadiyyat və siyasətə az ümid bəsləyir – bu sülh məramlı əməliyyatlarda düzgün cavab deyil, burada əməliyyat xətləri arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin ardıcılığı zəifdir və tamamilə inteqrasiya olmuşdur” bax: John McColl, ‘Modern Campaigning: From a Practitioner’s Perspective’, Chapter 9, *British Generals in Blair’s Wars*.

⁷ Ibid., Chapter 9, *British Generals in Blair’s Wars*.

⁸ Bax: Ed Butler, ‘Setting ourselves up for a fall in Afghanistan’, *RUSI Journal*, Vol. 160, No. 1 Feb/March 2015. Bax General David Richards, *Taking Command: The Autobiography*, (London: Headline Publishing Group, 2014). Qeyri hərbi baxış üçün bax James Fergusson, *A Million Bullets: The Real Story of the War in Afghanistan*, (Bantam Press, 2008).

çətinlikləri özlərində daşıyırlar və bütün bunlar “Britaniya Generalları Bleərin Müharibəsində” kitabında əks olunur. NATO və milli komanda heyətinin keyfiyyət dərəcəsindən ortaya çıxan çətinliklər bu işə birbaşa qarışmayan adamlar tərəfindən həmişə yaxşı başa düşülmür. General Con Kizselinin sözləri ilə, çoxmillətli səviyyədə komanda heyəti “ daha çox diplomatiya və incə şəkildə inandırma formasıdır, nəinki əmr verən heyətdir”⁹ . Koalisiya missiyasının komanda və idarəetmə sistemi bu fəsilə müzakirə edildiyi kimi, ölkə parlamentləri üçün həm də siyasi səviyyədə problemlər yarada bilər.

İndiki təhlükəsizlik mühiti və rolların və səlahiyyətlərin örtüşməsi siyasi-hərbi münasibətlərin iki tərəfinin daha yaxın mümkün inteqrasiyasına çağırır. Hər biri o biri tərəfin dünyasını anlamalıdır; daha asan desək, nəinki o biri tərəfin dünyasına nail olmalıdır.

Bu müzakirələrin başqa ölçüləri də vardır. Hərbi qüvvələri fərqli qrup kimi müəyyən edən xüsusiyyətlər həm də siyasətin qurulması və yerinə yetirilməsi üçün çətinliklər yaradır. Onlar vəziyyətin qiymətləndirilməsi və problemlərin həll edilməsi üçün yanaşma ortaya qoyur və onlar birbaşa, daha yaxşı çətinlik törətməyən və nəticələrə yönəlmiş kimi yekunlaşdırıla bilər. Bu mütləq yavaş yavaş siyasi sahəyə hopur. Bir çox hallarda bu birbaşa “nonsense olmayan” yanaşma, vəsait kimidir və arzu olunan dərəcədə aydınlıq gətirir. Başqa hallarda, o, digər tərəfdən, vəziyyətin mürəkkəbliyi üzündən asanlıqla otura bilmir, orada kompromis, güzəşt formasında çeviklik dərəcəsi və şəffafsızlıq dərəcəsi lazım ola bilər.

Müasir əməliyyatların dəyişən xarakteri o mənə daşıyır ki, çox sayda ölkələrdəki hərbi qüvvələrin mövcud şəraitə uyğunlaşması məsələsi otaya çıxır. Əksər hərbi zabitlərdən müasir dövrdəki vəziyyətlərin strateji və siyasi konteksti haqqında təsəvvür inkişaf etdirmələri tələb olunur. “Britaniya Generalları Bleərin Müharibəsində” kitabının müəlliflərinin hamısı təkcə komanda məsələləri haqqında yox, həm də daha geniş şəkil

⁹ John Kiszely, ‘The British Army and Thinking About the Operational Level’, Chapter 10, *British Generals in Blair’s Wars*

haqda və hərbi tapşırıqları yerinə yetirməyə təsir edən və onların qarşısını alan yerli məsələlərlə bağlı tam təsəvvür nümayiş etdirirlər; baxmayaraq ki, bu fikirlərin ifadə yolları fərqli hərbi üslubları əks etdirir.

Fərqli hərbi üslubun və yanaşmanın müzakirəsi, hərbi qüvvələr və siyasi və mülki tərəf arasındakı münasibətlərdən keçən daha dərin məsələnin səhtini qaçaraq gözdən keçirir. Bu məsələnin cavabı üçün hər iki tərəfin səlahiyyətlərindən istifadə edən və harmoniya yaradan sistemin yaradılmasından keçdiyini vurğulamaq kifayətdir. Çox sayda ölkələrdə, mülkilərin və hərbiçilərin planlaşdırma ştatında bir yerdə olması bu cür harmoniyanın işıqlaşdırılmasına yönəlmişdir-lakin sakit gərginlik hələ də qalır.

Potenisal ziddiyət olan yerlərdə problem hərbi effektivliklə demokratik təbəçilik və hesabatlılıq arasında doğru balansı əldə etməkdir. Yekun məsuliyyət və hesabatlılıq həmişə siyasi rəhbərliyin üzünə düşür. Lakin, sağlam düşüncə təklif edir ki, hərbi peşəkarlar siyasi tərəfin minimum müdaxiləsi ilə müdafiə siyasətinin müəyyən sahələrində öz fikirlərini bildirsin.

Əməliyyatların aparılması və taktikası üzrə hərbi komandanların rolu aydın nümunə sayılır¹⁰. Digər tərəfdən, bu komandanların üzərində böyük məsuliyyətlər qoyur, xüsusilə də müharibədə yox əməliyyatlar zamanı, çünki müharibə zamanı çox sayda qeyri-hərbi amillər də ortaya girir.

Mülki-hərbi münasibətlərdə siyasətin üstünlüyü əsas təşkil etdiyi halda, müəyyən suallar münasibətlərin bütün səviyyələrinə sirayət edir: nə zaman və hansı şərtlər altında ordu öz fikirlərini təqdim edir? Onlar məsləhət verir yoxsa müdafiə təklifi verir? “Olduğu kimi deməyin” açıq hərbi fikirə töhvəsi olurmu?¹¹. Siyasi bazarın daşıya biləcəyi hərbi baxış artıq formalaşmışdı-

¹⁰ General McColl-un dediyi kimi “ Qayda belə olmalıdır ki, yerlərdəki əsgər görəcəyi iş üçün sərbəstliyə və resurslara malik olsun, nəyə görə yox üçün yaxşı səbəb olmayana qədər” ibid., McColl, ‘Modern Campaigning’, in *British Generals in Blair’s Wars*.

¹¹Yüksək vəzifəli komandanın sözləri ilə “siyasilərin eşitmək istədiklərinin əksinə olaraq, onlara qarşı durub onlara sağlam hərbi məsləhət verməyə mənəvi gücə sahib olmaq” in David Richards, ‘Sierra Leone 2000: Pregnant with Lessons’, Chapter 4., *British Generals in Blair’s Wars*.

rımı? Əgər hərbi baxış rəsmi siyasətə qarşılırsa, nə qədər gur şəkildə o ifadə olunmalıdır və hansı doğuran nəticələri ilə?

Bu problemlər mülki-hərbi münasibətlərin nüvəsində duran çoxillik problemlərdir və burada onlar müzakirə olunmur¹². Lakin onlar nəzarət və hesabatlılıq məsələsinə xüsusilə uyğundur və parlamentlərin, ən azı nəzəri olaraq siyasi məqsədlərin hərbi vasitələrlə birgə addımlamasına təklif etdiyi əlavə yoxlama roluna uyğundur¹³.

NATO-nun məsləhətləşmə prosesi çərçivəsində hərbi məsləhətlər siyasi struktur olan NATO Şurasına(NAC) -Şura 28 üzv ölkənin səfirlərindən təşkil olunur- NATO üzvü olan 28 ölkənin yüksək səviyyəli hərbi rəhbərliyinin kollektiv fikrini ifadə edən Hərbi Komitənin Sədri (MC)tərəfindən təqdim edilir;əməliyyat tərəfi Avropadakı Ali Alyans Komandanının(SACEUR) iştirakı ilə təmsil olunur . NAC vasitəsilə əldə edilən kollektiv razılıq həmişə konsensus əsasında edilir; milli dövlətlər özləri bu qərarlara dəstəyi öz parlamentləri vasitəsilə uyğun konstitusiyaya və qərar vermə prosesi vasitəsilə təmin edirlər.

NAC bu missiyanı həyata keçirməyə razılıq verdiyi halda, NATO hərbi idarəetmə sistemi SACEUR vasitəsilə onu həyata keçirməyə məsuldur. Lakin hər bir ölkə və birləşmiş idarəetmə sistemi NATO qüvvələri içərisində öz kontingentlərinin fəaliyyətləri üzərində ciddi nəzarət saxlayır. General McColl-un göstərdiyi kimi, bu münaqişəli məsələləri balanslaşdırmaq üçün komandanlara gərginlik və dilemmalar yarada bilər. Buna baxmayaraq, "çoxmillətlik" NATO-nun missiyasının mərkəzi elementi olaraq davam edəcək, o cümlədən, və xüsusilə də, Çevik Qüvvələr Planında (RAP) olanlar üçün.

¹² Bu məsələ üzrə çox sayda ədəbiyyat vardır bax Eliot Cohen, *Supreme Command: Soldiers, Statesmen, and Leadership in Warfare*, (Simon and Schuster, 2002).

¹³ Məsələn, mümkündür ki, BK-n Parlament ilə Əfqanıstana önəmli sayda qüvvə göndərmək haqqında vaxtında məsləhətləşməsi və eyni zamanda İraqda mühüm öhdəliklər götürməsi hədsiz gərilmə riskinə diqqəti cəlb edə bilər. Böyük Britaniyada, əlbəttə bu cür məsləhətləşmə forması inkişaf etməmişdir.

Müdafiə və təhlükəsizlik siyasətinin inkişafı və yerinə yetirilməsi üçün mülki dairələrin cəlb olunması və onların təsiri məsələsi həm icra orqanları və həm də parlament üçün lazımdır. İcra orqanlarında hərbi və siyasi mülki tərəflər, onların uyğun rollarından doğan qaçılmaz gərginlik dərəcəsinə baxmayaraq birlikdə işləməlidirlər. Hər iki səviyyə tələb olunan anlam və ekspertiz hazırlayan əsas tərəflərdən asılıdır, hansı ki, bu anlam və ekspertiz onlara birlikdə işləməyə və qarşılıqlı inam yaratmağa imkan verir. Bir keçmiş rəsminin sözləri ilə desək:

.....Ekspert hərbi məsləhətçi və qərar verən peşəkar siyasətçi arasında aydın ayrılma olmasının arqumenti vardır. Qarşılıqlı anlam olmalıdır, lakin sadəcə qarşılıqlı maraq fərziyyəsi yox, müqavimət və yoxlama da olmalıdır¹⁴.

Əksər ölkələrdə, hökumətin daxilində və xaricində müdafiə məsələləri ilə tanış olan və təsəvvürü olan və əməliyyatlar təcrübəsi olan mülkilər vardır. Onlar çox zaman təsiri və fikirləri ölkədən ölkəyə dəyişən, lakin əldə olan ekspertizə əlavələr gətirən tədqiqat institutları və beyin mərkəzləri şəbəkələri ilə tamamlanır.

Parlamentlərin cəlb olunması təhlükəsizlik siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsi üçün siyasi hərbi qarışığa əlavə ölçü gətirir. Hökumətlər az-az hallarda parlament yoxlamaları üçün həvəsli olurlar. Müdafiə və təhlükəsizlik üçün susqunluq hətta daha da böyükdür və bir çox ölkələrdə, o, başlıca olaraq icra orqanının prerogativi sayılır.

Bütün parlament zəruri vəsait üçün səsverməyə məsuldur. Lakin, hər bir parlament, müdafiə məsələlərinə hansı miqyasda və limitdə qoşulacağını özü müəyyən edir. Müdafiə siyasəti və əməliyyatlarının hazırlanması və yerinə yetirilməsinin hansı mərhələsində onlar məlumatlandırılmalı və məslətləşməlidirlər? Bu suallara cavab vermək üçün hər bir

¹⁴ Desmond Bowen, 'The Political-Military Relationship in Operations', Chapter 23, *British Generals in Blair's Wars*.

ölkə icra orqanı və qanunvericilər arasında öz balansını müəyyən edir¹⁵.

Missiyaların xarici ölkələrdə yerləşdirilməsi məsələsi parlamentlərin izn vermələrinə yeni qabarıqlıqlar gətirmişdir¹⁶. Bu cür əməliyyatların dəyişən təbiəti və onların cəlb etdiyi diqqət onu deyir ki, onlar parlamentin həm yaxından cəlb olunma miqyasını və həm də motivasiyasını irəli sürür. Parlament prosedurları konstitusiya strukturlarından asılı olaraq geniş şəkildə dəyişir. Bəzi parlamentlərdən silahlı qüvvələrin yeridilməsi üçün icazə tələb olunur, başqaları isə bu qüvvələri yeritmək qərarı üçün məsləhət edilir və əməliyyatların statusu ilə bağlı məlumatlandırılmaqda davam edir, bir çoxlarında isə məsləhətləşmə minimum səviyyədədir. Bir çox parlamentlər qanuniləşdirilmiş səlahiyyət tələb edir və bir çoxu NATO əməliyyatlarını xüsusi hal sayır¹⁷.

Parlamentin işə qarışması üçün rəsmi tələblərdən asılı olmayaraq bütün hökumətlər istəyirlər ki, onların qoşunlarının xaricə yollanması parlament dəstəyi alsın və bu baxımdan da xalq dəstəyi alsın.

Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, çoxmillətli əməliyyatlar ordu üçün mütləq olaraq idarəetmə problemləri yaradır. Onlar, həmçinin, xüsusən

¹⁵ Parlament səlahiyyətlərinin tam siyahısını müzakirə etmək üçün bax Hans Born, *Parliamentary Oversight of the Security Sector*, (DCAF and OPPD. 2013) available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Parliamentary-Oversight-of-the-Security-Sector7> (03.06.15).

¹⁶ ABŞ Konstitusiyası Konqresə bu sahədə konkret səlahiyyətlər verir. Son zaman-da Prezident Obama İŞİD-a qarşı hərbi qüvvədən (AUMF) istifadə etmək üçün izn verilməsi təklifini Konqresə təqdim etmişdir. Bax "Letter from the President- Authorization for the Use of United States Armed Forces in connection with the Islamic State of Iraq and the Levant". February 11, 2015. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/02/11/letter-president-authorization-use-united-states-armed-forces-connection> (03.06.15).

¹⁷ Silahlı qüvvələrin yeridilməsi üçün seçilmiş parlamentlərin cəlb olunması ilə bağlı xülasəyə bax: Wolfgang Wagner, Dirk Peters and Cosima Glahn, *Parliamentary War Powers Around the World 1989-2004*, DCAF Occasional Paper,, No 22, <http://www.dcaf.ch/Publications/Parliamentary-War-Powers-Around-the-World> (03.06.15).

kiçik ölkələr silahlı qüvvələr göndərdiyi zaman, aparılan əməliyyatların onların razılaşdığı siyasi mandata uyğun olmasını təmin etmək siyasi çətinliklər yaradır¹⁸. Əməliyyatda istifadə olunan hərbi vasitələrin siyasi məqsədlərlə bərabər addımlamasının təmin edilməsi parlamentlərə birbaşa toxunan məsələdir.

Əməliyyat qərarlarının əksər hissəsi sahədəki hərbiçilərə buraxılır. Parlamentlərin bu məsələlərə qarışması monitoring və icra orqanları ilə tez-tez aparılan məsləhətləşmələr vasitəsilə edilir. Lakin hadisə baş verəndən sonra edilsə də, parlament sorğular, hesabatlar və debatlar vasitəsilə onları müəyyən hesabatlılıq dərəcəsinə çəkirlər¹⁹.

NATO-nun RAP—n tərkib hissəsi kimi yüksək hazırlıqlı qüvvələr hazırlamaq planları parlamentlərin və onların uyğun səlahiyyət vermə prosedurlarının birbaşa işə qarışmasına gətirir. NATO-nun hərbi rəhbərliyi gözlənilən təhlükə və problemlərin aydın göstəriciləri və xəbərdarlıqlarına cavab olaraq, qüvvələri və onların əsas elementlərini öz təşəbbüsləri ilə yeritmək üçün sərbəstliyə çalışır. Digər tərəfdən, etibarlı çəkəndirmə məqsədləri üçün erkən və tez cavab vermək gərəkliliyi, sonralar müzakirə edəcəyimiz kimi, demokrtaik hesabatlılıq tələbləri ilə balanslaşdırılmalıdır.

Parlament ilə hökumət arasında gərginliyin olması labüddür. Lakin birlikdə işləmək hər ikisinin qarşılıqlı marağındadır. Hökumətlərin parlamentlərin dəstəyinə ehtiyacı vardır və effektiv nəzarət ziddiyyətli münasibətlərdən yox, əməkdaşlıq münasibətlərindən qazanır.

Nəzarət, həmçinin konfidensiallıq gərəkliliyi ilə və ya “əməliyyat təhlükəsizliyi” –ni qorumaq ehtiyacı ilə mürəkkəbləşə bilər. Bu cür hallar tez-tez icra orqanları tərəfindən qanunverici orqana məlumat verməmək

¹⁸ Məsələn, bax: Norveç parlamenti və hökumətinin Liviya əməliyyatının öz mandatına uyğun olmadığını ifadə etməsi Norveç qüvvələrinin əməliyyat başa çatmadan geri çağırılmasına gətirdi Tormod Heier, 'Is 'Out Of Area' also 'Out Of Control'? Small States in Large Operations', *RUSI Journal*, Feb/March 2015.

¹⁹ Əməliyyat zonasına parlament səfərləri orada baş verənlərlə bağlı mühüm bilgi və anlam əldə etmək üçün əhəmiyyətli vasitə olmuşdur.

üçün istifadə olunur. Milli və əməliyyat təhlükəsizliyinə tez-tez demokratik hesabatlılığı örtən tərzdə isnad edilir. Lakin, aydın olmalıdır ki, uzun vadedə səmərəli nəzarət bütün fəaliyyətlərin getdikcə hesabatlı olmasını təmin edir.

Qərbi ölkələrində, səmərəli iş və ya demokratik nəzarətə qarşı bu cür ənənəvi problemlər qərar vermə və həyata keçirmə prosesinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu zaman alır. Keçid dövrü yaşayan ölkələr üçün onların vaxt qıtlığı vardır və bu da problemlərlə məşğul olmağı daha da çətinləşdirir. Lakin, inkişaf dərəcəsindən asılı olmayaraq bütün ölkələrdə, silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik qüvvələri üzərində demokratik nəzarət yeni təsirlərin daimi təzyiqinə məruz qalır. Prinsiplər eyni qalır, lakin onların yerinə yetirilməsi müasir təhlükəsizlik mühitinə uyğunlaşmalıdır.

Soyuq Müharibə Başa Çatandan bəri Müdafiə və Təhlükəsizlik Mühiti

1. Ənənəvi çəkildirmə və müdafiə siyasətindən uzaqlaşma

Berlin Divarının çökməsi və Şərqi-Qərbi bölünməsinin başa çatması Avro-Atlantik məkanındakı ölkələrin öz ölkələrinin təhlükəsizliyinə baxdıqları mühiti dəyişdirmişdir. Əksər ölkələr üçün, birbaşa təhlükə hissəsinin aradan qaldırılması ərazilərin müdafiəsinin aşağı prioritetə çevrilməsi demək idi. NATO-nun kollektiv surətdə razılaşdığı istiqamətlər, böhran olan bölgələrdə müdaxilə imkanları üçün “zonadan kənar” imkanların yaradılmasına çağırırdı. NATO sərhədlərinin ərazi müdafiəsinə yönəlmiş geniş şəkildəki hazırlıqları və strukturları azaldıldı. Silahlı qüvvələr də kiçik peşəkar ordular şəklində əvvəlki məcburi çağırış formasını əvəz edərək uyğun formada azaldıldı. Onların hərbi avadanlıqları da köklü şəkildə azaldıldı.

Ərazi müdafiəsinə verilən əhəmiyyət azalsa da, silahlı qüvvələrə verilən tapşırıqların sayı artdı. Uyğun sayılan, əlçatan Bosniaya və Əfqanıstanda olduğu kimi “həyata keçirilə bilən” sayılan münaqişələr və böhranlı vəziyyətlər üçün ekspedisiya qüvvələri yaradıldı. Əvəzində, bu qüvvələrin əməliyyatlara qoşulması cürbəcür adlarla, məsələn,

yenidənqurma, sabitləşdimə və ya “dövlət quruculuğu” kimi adlandırıldı. Bu cür əməliyyatlar ənənəvi hərbi yanaşmaların dəyişilməsini tələb edirdi, hərbi və siyasi bacarıqların qovuşmasını və hərbcilərin mülki agentliklərlə işləməyə hazır olmasını tələb edirdi.

Müdaxilələrin yeni erası onun başa düşülməsinə gətirdi ki, istənilən cəmiyyətin təhlükəsizliyi stabilləşmə prosesinə daxil olan bütün elementlərin, o cümlədən, yaxşı idarəçiliyin maddələrinin bir yerə yığılması yanaşmasını tələb edir. Bosniya və Əfqanıstandakı təcrübələr və İraq bu fikri gücləndirmişdir²⁰.

Nəticədə, NATO böhranda olan ölkənin davamlı sabitlik maraqları üçün bütün beynəlxalq təsisatların və subyektlərin səylərini birləşdirən “hərtərəfli yanaşmaya” ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirdi. Digər tərəfdən, NATO-nun müdaxiləsindən sonra Liviyadakı vəziyyət göstərdi ki, münaqişə sonrası planlaşdırma tələblərə cavab verən formada hələ də öyrənilməmişdir²¹.

Bu cür sabitləşmə işinin çoxu, NATO –nun üzvlüyə çalışan ölkələrin müdafiə sektorunu islah etməyə kömək etdiyi ilkin dövrlər zamanı aparılmışdı. NATO-nun genişlənməsi davam etdikcə, islahatların miqyası genişlənərək, təhlükəsizlik sektorunun bütün elementlərini əhatə etməklə, ölkənin təhlükəsizliyinə uyğun təsisatlar və agentliklərin bütün spektrini özündə cəmləşdirən ümumi başlıq- Təhlükəsizlik Sektoru İslahatı(TSİ)- formasını almışdır. Bu yazı korrupsiyanın çox sayda ölkələrdə dəyişməz və aşılacağı təsirinə görə korrupsiyaya qarşı mübarizəyə əsas yer verir. Korrupsiyaya qarşı

²⁰ Əgər siz qəbul edirsiniz ki, təhlükəsizlik, qanun və o qədər də qayda haqqındadır, o zaman siz polis, hakimlər, həbsxanalar və hüquqi prosesi də əsgərlər qədər nəzərə almalısınız. Mən sabitləşmənin bu aspektini kifayət qədər ciddi qəbul etdiyimizə əmin deyiləm,” Bill Rollo, ‘Campaigning and Generalship: Iraq 2008’, Chapter 15, *Blair’s Wars*.

²¹ “Biz Qaddafi rejimindən sonrakı vakkumu tayfa və yaraqlılar tərəfindən dolduran anarxiyanı lazımınca qiymətləndirə bilmədik” in David Richards, *Taking Command: The Autobiography*, p.139.

aparılan bu səylər “Dürüstlüyün Qurulması” adlanan təşəbbüsə salınmışdır.

TSİ yeni vəziyyətlər və təhdidlərə cavab olaraq dəyişməkdə və inkişaf etməkdə davam edir. Qərb təcrübəsinin universal uyğunluğu və onları həyata keçirmək yolları ilə əlaqədar suallar ortaya çıxır. Bu da öz əvəzində yerli mədəniyyətlərin və adətlərin dərəcəsinin başa düşülməsini və lazım olan yerlərdə mövcud kömək modellərinin yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasını tələb etsin.

Yerli şəraitləri başa düşmək və yerli şəraitə uyğunlaşmaq ehtiyacı və məsələlərin həll edilməsi üçün lazım olan çeviklik uyğun müdaxilələr etmək üçün sübuta ehtiyacı olmayan müəyyən edici prinsipdir. Yerli ehtiyaclar nə olursa olsun, fakt o olaraq qalır ki, daxili qeyri-sabitlik və münaqişə hallarında əsas tələb yaxşı təlim keçmiş və intizamlı və legitim siyasi hakimiyyətə tabe olan və hesabatlı olan daxili müdafiə və təhlükəsizlik qüvvələridir. Problem ondadır ki, çox sayda münaqişə hallarında bu əsas elementlər az-az hallarda öz yerində olur və onların inkişafı, onların həll etməli olduqları şəraitlər tərəfindən məhdudlaşır.

Soyuq Müharibədən sonrakı dövr müdafiə və təhlükəsizlik məsələləri və onların nəticələri ilə bağlı münasibətlərin ümumilikdə zəifləməsinə göstərmişdir. Silahlı qüvvələrin rolları və funksiyaları ilə başlıca yanaşmalar dəyişmişdir. Artıq müdafiə məsələlərinə mütləq hərbi texnikaya fokuslanan Soyuq Müharibənin dar linzaları və mütləq say vasitəsi ilə baxılır, əksinə müasir böhran və münaqişələrin ehtiyacları kontekstində baxılır.

Silahlı qüvvələrin rolu sadəcə olaraq düşməni çəkirdirmək və ya məğlub etmək deyil. Onlar indi rejimləri dəyişir, demokratik cəmiyyətlərin və uyğun təsisatların əsas tələblərini ortaya qoyur və gələcək təhlükələri neytrallaşdırır. Silahlı qüvvələrin əməliyyatlara “yaxşı iş üçün qüvvə” kimi cəlb olunması ordu üçün köklü problemlər yaradır²². O uzun müddət

²²Yaranmış şəraitlərə görə ordunun öz rolunu yenidən fikirləşməsi və özünü uyğunlaşdırması ilə bağlı müzakirələr üçün bax: *British Generals In Blair's Wars*, ibid.

saxlanılan münasibət və adətlərin dəyişməsinə, komandanlıq münasibətlərinin və öhdəliklərinin yenidən düşünülməsini, başqa agentliklərlə və təşkilatlarla işləmək ehtiyaclarını və silahlı qüvvələr heyətində gender bərabərliyinə nail olunmasını tələb edir.

Nizamlı hərbi qüvvələr, həm də özəl təhlükəsizlik şirkətləri, özəl mühavizə və son dövr silahlarına çıxışı olan yarı hərbi qüvvələrin digər formaları ilə rəqabətdə olmalıdır. Bu qüvvələr çox zaman müdaxiləedici missiyalara cəlb olunmuş nizamlı qüvvələri əvəz etmək üçün istifadə olunur, lakin onlar eyni cür müxalif qüvvələrin də bir hissəsi ola bilər. Bir və ya başqa yolla, onlar artıq mürəkkəb olmuş təhlükəsizlik səhnəsini çətinləşdirir və daha da dumanlı edir.

Münaqişə hallarındakı qeyri-dövlət silahlı qrupların rolları və sabitləşdirmə səyləri kəskin şəkildə dəyişir. İİSS tərəfindən son zamanlarda aparılan tədqiqat onların təsirini “zərərvericilər” kimi təsvir etmişdir²³. Bu qruplar tərəfindən silahlara və yüksək texnologiyaya asan çıxış o deməkdir ki, onlar müdaxilə etmək istəyən istənilən silahlı qüvvələrə davamlı problem yaradır.

Silahlı qüvvələr loqistik yardım üçün, yerli silahlı qüvvələrin xüsusiləşmiş təlimi üçün və hərbi qüvvələri qorumaq üçün getdikcə daha çox dərəcədə müqaviləli hərbiçilərə arxalanırlar. Bu cür gediş də köklü dərəcədə silahlı qüvvələr üzərində demokratik nəzarət məsələsini çətinləşdirmişdir: münaqişə zamanı silahlı qüvvələrdə önəmli xidmət göstərən müqaviləli hərbiçilərin pis davranışına kim cavabdehdir?

Əksər Avro-Atlantik ölkələri üçün Soyuq Müharibə sonrası ilkin dövrdə müdafiə və təhlükəsizlik “hardasa” yaranan təhlükələrlə məşğul olmaq kimi və uzaq ölkələrdə çox lazımlı müdafiə islahatları aparılması və

²³ “Qeyri-dövlət silahlı qüvvələr müasir münaqişədə əsas aparıcı qüvvələr və rəqiblərdir” bax Fəsil 1 “Müasir müharibədə silahlı qruplar”, Peter Nadin, Patrick Cammaert, Vesselin Popovski, “Spoiler Groups and UN Peace Keeping”, *IJSS Adelphi Series*, February 2015.

başqalarına təcrübə və ekspertiz ötürməklə kömək edilməsi kimi başa düşülürdü. Həmçinin kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının potensial təhlükəsi haqqında narahatlıqlar var idi. Lakin, nüvə silahı təhlükəsi ilə bağlı əsas Soyuq Müharibə narahatlığı və əlaqədar silahlara nəzarət və tərkisilah məsələləri az-az hallarda əsas məsələyə çevrilirdi; narahatlıqlar periodik olaraq qaldırılırdı, lakin nisbətən aşağı səviyyədə saxlanılırdı. Ənənəvi müdafiə məsələlərinin aşağı səviyyədə tutulması ölkələrin müdafiə sektoruna ayırdığı xərclərin dərəcəsinin azalması ilə müşayiət olunurdu.

NATO, özünün iki başlıca vasitəsi hesabına Soyuq Müharibədən sonrakı dövrə uyğunlaşdı: üzvlük məqni və çoxmillətli silahlı qüvvələr təşkil etməklə və yeritməklə. Fərdi tərəfdaşlıq proqramlarını uğurla başa vuran yeni üzvlər qəbul edildi. Bu proqramlar sonralar digər üzvlüyə can atan ölkələrə və daha yaxın münasibətin qarşılıqlı faydasından yararlanmaq istəyən başqa ölkələrə də təklif edildi. Bu tərəfdaşlıqlar getdikcə böyük fayda və vaciblik qazandı, çünki onlar yeni problemlərlə məşğul olmaq üçün vacib regional əməkdaşlıq təklif edən kimi təəssürat yaratdı.

Alyans öz silahlı qüvvələrini məsuliyyət zonasından kənar Balkanlara və Əfqanıstana göndərdi və hava qüvvələrindən Liviyada və Hind Okeanında pıratçılığa qarşı əməliyyatlarda dənizdəki vasitələrindən istifadə etdi. Bu əməliyyatların hər biri kollektiv fəaliyyəti harmoniya etmək üçün və koalisiya siyasətini uzlaşdırmaq üçün yaranan çətinlikləri nümayiş etdirdi. Hələ ki, Alyansın vəhdəti və həmrəyliyi saxlanılır və bu Əfqanıstanda münacişenin davam etdiyi uzun müddət ərzində sınaqdan çıxmışdır.

2. Yeni Risklər, Problemlər, Vasitələr

Yeni təhlükələr və risklər oturuşmuş fərziyyələrə davamlı şəkildə problem yaratdıqca təhlükəsizlik mühihləri həmişə dəyişir demək doğrudur. Ənənəvi Soyuq Müharibə müdafiə narahatlıqları yavaş -yavaş ortadan qalxdıqca, yeni və çox da yeni olmayan başqa risklər və təhlükələrin əhəmiyyəti uyğun olaraq daha da yüksək səviyyəyə keçdi.

Təhlükəsizliyin gündəmi, ölkənin təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyətli olan yeni problemlərin əlavə olunması ilə genişləndi: 9/11 hücumlarının

katalizə etdiyi terror təhlükəsi-cürbəcür markalı ekstremizm, o cümlədən onun dəhşətli forması olan “cihadizm”, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, kiber hücumlar, piratlıq, enerji təminatının müdafiəsizliyi, klimat dəyişikliyi, yayılan xəstəliklər və kütləvi miqrasiya halları ilə.

Baş tutmayan dövlətlər və bu istiqamətdə gedən dövlətlər üçün xroniki təhlükə, bircinsli olaraq, dini ekstremizmin qalxması ilə müşayiət olunan çox sayda problemlərin mənbəyi kimi müəyyən edilir. Qeyri-dövlət subyektlərini əhatə edən münafişlər istisnalara yox, normaya çevrilmişdir: bunların tanınıb-bilinməsi ilkin aşkarlama və önləmə və çəkirdirmə tədbirlərinin görülməsinin gərəkliyini çox qiymətli edir.

Təhlükəsizliyin bu cür geniş konsepsiyasına münasib sayılan bu risklərin çoxu, təbiəti etibarını ilə qeyri-hərbi risklər kimi kateqoriyalaşdırılır və ən azı, hər hansı hərbi zərbəyə həssas olmayan risk kimi hesab olunur. Lakin, əksər risklər müdafiə sahəsinə uyğundur, o mənada ki, onlar ənənəvi müdafiə ehtiyaclarından diqqəti yayındırır və prioritet və resurslar baxımından rəqabətli təzyiq edir. Bütün bunlar cəmiyyətin təhlükəsizlik və təhlükə hisslərini pozur və bu hissləri artırır və təhlükəsizlik siyasətinin qurulduğu kontekstin bir hissəsini təşkil edir.

Əksər bu müasir risklər və ya təhlükələr təbiəti etibarını ilə transnasional sayılır. Onların sərhədləri yoxdur; bu o deməkdir ki, effektiv cavab başqaları ilə əməkdaşlıqdan asılıdır. Heç bir ölkənin öz təhlükəsizliyini təklikdə təmin edə bilməməsinin başa düşülməsi çoxtərəfli əməkdaşlığın vacibliyinə gətirmişdir.

Avro-Atlantik məkanda olan ölkələr üçün bu cür yeni təhdidlər ənənəvi təhlükəsizlik gündəliyinin üzərinə qoyularaq köhnə risklərin və nisbətən yeni təhdidlərin qarışığını yaradır. Müasir təhlükəsizlik mühitinin təhlükəsizlik siyasətləri üçün yaratdıqları çətinliklərə baxaraq yadda saxlamaq vacibdir ki, siyasət və büdcə nəyin arzuolunan və nəyin nail oluna bilən olduğunun müəyyən edilməsində əsas təsir vasitəsi olaraq qalır. Siyasət, həmişə olduğu kimi, silahlı qüvvələrin məqsədlərini müəyyən edəcək. Təhlükəsizliyə olan qorxuların və risklərin miqyası və təbiəti barəsində razılaşma əldə etmək ölkə səviyyəsində çətinlikdir. Bu hətta

koalisiya halında daha da çətinləşir və bu hal-hazırda baş verən NATO əməliyyatları zamanı aydın görünür.

Eynilə, büdcə və hərbi resursların əldə olması, təmin edilən vasitələrin və hərbi imkanların siyasi məqsədləri qarşılamaq üçün adekvat olub-olmadığını müəyyən edəcək. Müdafiə üçün ayrılan xərclərin səviyyəsi əksər parlamentlərin birbaşa səlahiyyətindədir, baxmayaraq ki, hərbi imkanlara olan təsir parlamentdən parlamentə dəyişir.

Müasir mühtdə Rusiyanın Ukraynadakı addımları və İŞİD-in gətirdiyi təhlükələr müdafiə xərclərinin dərəcəsi ilə bağlı NATO ölkələri və Avropa ölkələri arasında müdafiə xərclərinin ümumi azalması barəsində debatları qızısdırmışdır. Lakin, Rusiya və İŞİD tərəfindən təhlükəsizliyə qarşı törədilən qorxuların indiki xərclərin səviyyəsinə təsir edib etməyəcəyi hələ bilinmir²⁴.

Bir çox ölkələr üçün İŞİD həm xarici təhlükə olub xarici ölkələrin cəlb olunmasını tələb edir və həm də getdikcə daxili təhdid kimi qəbul edilir, ona görə ki, onun sıralarında təlim keçmiş adamlar geri qayıdır və bu baxımdan da daxili təhlükəsizliyə təhlükə yaradır. Bu mənada, İŞİD tərəfindən gələn təhlükə ənənəvi müdafiə və daxili təhlükəsizlik arasında resurslar üzərində rəqabəti və həmçinin işə qarışan uyğun xidmətlərin rollarının və imkanlarının potensial olaraq üst-üstə düşməsinə yaradır.

Texnologiyanın getdikcə irəliləməsi hərbi qüvvələrin yeni vasitələrinin tətbiq edilməsini təmin etməkdə davam edir. İzləmə metodlarının qabaqcıl olması və insansız hava vasitələri və ya dronlardan geniş sahəli kəşfiyyat toplanması və dəqiq zərbələr üçün istifadə edilməsi xüsusilə nəzərəçarpandır. Kommunikasiyaların, vəziyyətdən xəbərdar olmanın və bu cür texnologiyanın missiyanın tələblərinə inteqrasiya edilməsi bacarıqlarının, əməliyyatların aparılması üçün nə qədər önəmli olduğunu qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Dronlar sadəcə izolyasiyada olan

²⁴ Müzakirələr rəsmi qəbul edilmiş ÜMD 2%-nin üzərində cəmləşir. Bu daha çox siyasi məqsəd olub niyyəti göstərməyə faydalıdır və hər hansı tələb olunan kollektiv imkanların ciddi analizinə əsaslanmamışdır.

münaqişələrdə kiçik qruplara qarşı hər yerdə istifadə olunan alətlərə çevrilməmişdir, o hətta Şərqi Ukraynada olduğu kimi. hərbi qüvvələr arasında dəqiq hazırlanmış hərbi əməliyyatlarda bütün növ dronlardan və ona qarşı istifadə edilən əks tədbirlərdən istifadə olunmuşdur²⁵.

Bu texnologiyalar, uzaq məsafədən və ya “üfiq üzərində” və ya uzaqdan idarə edilən sistem vasitəsilə hücum etmək üçün ciddi potensiala malikdir. Onlar silahlı münaqişə zamanı kinetik qüvvələrin istifadə etdiyi yolları dəyişir. Lakin onlar cürbəcür etik və hüquqi problemlər yaradır, xüsusilə də milli suverenlik məsələləri üzrə, o cümlədən, müharibə və döyüşçülərin müəyyən edilməsi məsələsində.

Robotların döyüş meydanına və ya ona yaxın yerə gətirilməsi, silahlı münaqişənin aparılması ilə bağlı və silah sistemlərinin avtonom fəaliyyətinin mümkün məkanı üçün fundamental suallar yaradır. Kommersiya sektoru vasitəsilə yeni texnoloji vasitələrin əldə edilməsi bu cür sistemlərin zaman zaman yayılması deməkdir və pis və yaxşıya çıxış deməkdir.”Texnologiya bizim ən yaxşı dostumuz ola bilər –lakin o həm də bizim ən pis düşmənimizdir, çünki terrorçular ondan istifadə edirlər”²⁶

Ən ciddi dəyişikliyi kiber müharibələr gətirmişdir və hərbi əməliyyatların bütün səviyyələrində və geniş ictimaiyyətdə kiber hücumlara dəyişməz müdafiəsizlik mövcuddur. Kiber əməliyyatlar gələcək əməliyyatların ayrılmaz hissəsi olacaqdır və əksər ölkələr üçün kiber təhlükəsizlik əsas prioritetə çevrilmişdir. Lakin kiber hücumların münaqişə spektrində harada yerləşdiyi və uyğun cavabları qaranlıq olaraq qalır. NATO-nun Nyuport sammiti təsdiq etdi ki, ”kiber müdafiə NATO-nun

²⁵ Bax Patrick Tucker, ‘In Ukraine, Tomorrow’s Drone War Is Alive Today’, *Defence One* 9 March 2015. http://www.defenseone.com/technology/2015/03/ukraine-tomorrows-drone-war-alive-today/107085/?oref=search_Tomorrow%E2%80%99s%20Drone%20War (03.06.15) Hesabatlar göstərir ki, 85 ölkənin müxtəlif formada dronları vardır və üç dövlət onları döyüşlərdə istifadə etmişdir.

²⁶ MKİ-nin direktoru John Brennan David Rothkopfun yazısında isnad edilir, *National Insecurity: American Leadership in an Age of Fear* (New York: Public Affairs, 2014) p. 327.

kollektiv müdafiəsinin əsas hissələrindən biridir”. Bu bəyənət, kiber hücumların silahlı hücumların bir hissədi olduğu kimi başa düşülə bilər. Digər tərəfdən, burada qəbul edilən Bəyannamə aydınlıq gətirmişdir ki, Alyansın cavabı hadisədən asılı olaraq müəyyən ediləcək²⁷. Başqa sözlərlə, bu uzun zaman davam edən məsələyə gözlənilən cavabdır, NAC ancaq silahlı hücum olduqda qərar verir.

Qərarlı gedişlərin müəyyən edilməsi və müharibə aparılması və silahlı münaqişələrin inkişafının yeni eraları həmişə cəlbədicidir. Lakin, münaqişə vəziyyətlərində dəyişikliklərin toplu təsiri və tətbiq edilən vasitələr bir müşahidəçinin sözləri ilə ifadə etsək, təklif edəcək ki, ”biz hələ münaqişənin aparılmasında yeni eranın başlanğıcındayıq²⁸”.

Bu cür qiymətləndirmə ilə kimin razılışı və ya razılaşmayacağından asılı olmayaraq, aydındır ki, silahlı münaqişələrin və müharibənin aparılmasındakı dəyişikliklər mövcud fərziyyələrə qarşıdır. Silahlı münaqişələr indiki zamanda dövlətlər arasında baş versə də, bu az – az baş verir, ancaq artan şəkildə dövlətin daxilində baş verir və ya o bölgələrdə baş verir ki, orada kimlik və aparıcı qüvvələrin loyallığı müəyyən edilməmişdir. Nəticədə, çox sayda silahlı münaqişəni özünün ənənəvi mənasında müharibədən ayıran xətt getdikcə örtüşür. Texnoloji inkişaf bu xətləri daha da örtür.

Bu cür gedişat, silahlı qüvvələrin istifadə olunma yolunu və onların istifadəsini tənzimləmək üçün hal-hazırda mövcud olan normalar və hüquqi əsasları çətinləşdirir. Bu dəyişikliklər silahlı münaqişə qanunları baxımından və insan hüquqları baxımından beynəlxalq hüququ zəiflədir; onlar silahlı münaqişələr və müharibələr arasındakı fərqliliklər baxımından

²⁷ Kiber-hücumun nə zaman 5-ci Maddənin işə salınmasına gətirəcəyi NAC tərəfindən haldan asılı olaraq qəbul ediləcək.” *The NATO Newport Declaration*, 5th of September 2014, NATO Wales Summit 2014 see: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts/112964.htm?mode=pressrelease (03.06.15)

²⁸ David Rothkopf, *American Insecurity: Making US Foreign Policy in and Age of Fear*, (New York: Public Affairs, 2014)

boz zonalar yaradır və onun da hüquqi, siyasi və mənəvi nəticələri vardır.²⁹

Bu yazıda müharibənin dəyişən təbiəti və ya xarakteri haqqında debata girməyə imkan yoxdur³⁰. Qeyd etmək kifayətdir ki, bu cür nəticələr həm icra orqanlarına və həm də qanunverici orqana birbaşa maraq kəsb edir. Nə zaman təcavüz silahlı hücum adlanır? Nə zaman silahlı münaqişə müharibə adlanır? Bu və başqa məsələlər əlavə düşüncələr və aydınlaşdırmalar tələb edir.

İndiki dövəmdə baş verən cərəyanlar onu göstərir ki, texnologiya artan sürətlə keçid dəyişiklikləri etməkdə davam edəcək. “ Biz onilliklər ilə ölçülə bilən hər il dəyişən mühitdə sürətlə gedirik”³¹. Oyundan öncədə dayanma, gözlənilməyeni nöqtələmək və “nəmolum nəmolumlar” bütün tərəflərə, o cümlədən, təhlükəsizlik tənliyinə, hərbi, mülki və parlamentə daimi olaraq daimi təhdidlər yaradır.

3. Dəyişən sosial kontekst

Döyüş meydanında və əməliyyatlarda irəliləyiş ümumilikdə geniş ictimaiyyət içində kommunikasiya və məlumat texnologiyası sahəsində dəyişikliklər kontekstində görünməlidir(bəziləri bunu inqilab adlandırır) və bu müdafiə və təhlükəsizlik dünyasına məlum yayılma effekti verir.

Son iki onillik ərzində baş verən ən dramatik dəyişikliklərdən biri kommunikasiya sistemlərində gedən sürətli irəliləyişlər və sosial medianın artan rolu olmuşdur. Bunların ikisi birlikdə tamamilə yeni bir kontekst yaratmışdır və orada müdafiə və təhlükəsizlik siyasəti inkişaf etdirilir, həyata keçirilir və hesabat verilir.

²⁹ Bax : Anne–Marie Slaughter, “War and law in the 21st century: adapting to the changing face of conflict.” *Europe’s World*. Autumn 2011.

³⁰ Bu məsələnin daha dərin yoxlanışı üçün bax : <http://www.newamerica.org/future-of-war/> (03.06.15)

³¹ Müdafiə sahəsində qabaqcıl tədqiqat layihəsinin direktoru(DARPA),Arati Prablakaya isnad edilmişdir *Defence One*: Patrick Tucker, “ Four DARPA Projects That Could Be Bigger Than the Internet”, May 20, 2014.

Ani kommunikasiya erasında, zaman və məsafə sıxılmışdır. Mobil telefonların və rəqəmli kameraların yayılması vasitəsilə real zaman məlumatlarının əlçatan olması qlobal əsasda məlumat bolluğuna çıxışı təmin etmişdir. Bloqlar, Twitter, YouTube və “HaşTağ Diplomatiyası” çox zaman ənənəvi medianı yan keçərək və birbaşa olaraq geniş ictimaiyyətə çıxaraq məlumatın ötürülməsi sürətini transformasiya etmişdir

Bu cür dəyişikliklərin çətinlikləri dərinidir və çox sayda suallar ortaya çıxarır. Birincisi, məlumatla işləmək bacarığıdır. Hər şey daha şəffafdır, amma məlumatı qəbul etmək və qiymətləndirmək bacarığı ciddi yoxlayışdan keçir. Məlumatı toplamaq və ötürmək imkanı, onu analiz və təhlil etmək bacarığını üstələmək təhlükəsi yaradır –hətta yeni texnologiyanın köməyi ilə də. Bu da qərar vericilərə təzyiqli artırır.

İkincisi, bu texnologiya hamıya-məsuliyyətli və məsuliyyətsizə, demokrat və diktatora əlçatandır və o təsvir edilən vəziyyətin hekayəsinə açıq –aydın çətinliklər yaradır³². Hesabatlar göstərir ki, İŞİD-in uğurlarının bir hissəsi onun sosial media vasitələrindən bacarıqla istifadə etməsi ilə birbaşa bağlıdır³³.

Silahlı qüvvələr və təhlükəsizlik xidmətləri eyni sosial mühitdə fəaliyyət göstərdiklərindən, onlar da aydındır ki, bu gür gedişlərin təsirinə məruz qalacaqlar. Lakin, onlar həm də bu gedişlərdən istifadə etmək imkanındadırlar. Stabilləşmə missiyalarında, silahlı qüvvələr sosial mediadan resurs kimi istifadə edir və sosial media onlara fəaliyyət göstərdikləri yerli

³²Ukraynadakı münaqişə zamanı Kiyev və Moskvanın televiziya ekranlarında bir-biri ilə əks olan rəqəbatli fikirlərin əhəmiyyəti yaxşı nümayiş etdirilmişdir və çox sayda nümunələr vardır.

³³Obama hökumətinin rəsmilərinə görə, onlar “İslam Dövlətinin təbliğat maşını problem ilə üzlaşmışlar və İŞİD bir gündə 90,000 qədər Twitter mesajları göndərir və başqa sosial media əlaqələrindən istifadə edərək ayda 1000 xarici döyüşçü cəlb edirlər”. *The New York Times*: “Battered but Unbowed, ISIS is Still on Offensive” March 13, 2015. Here: http://www.nytimes.com/2015/03/14/world/middleeast/isis-still-on-the-attack-despite-internal-strife-and-heavy-losses.html?_r=0 (03.06.15)

mühiti başa düşməyə və onların səylərinin birliyinə kömək edir³⁴.

Digər tərəfdən, hərbi komandanlar tez-tez qeyd edirlər ki, onlar sosial mediadan istifadə edərkən, fərqli qaydalar və standartlarla oynamağa məcburdurlar. Rusiya media vasitələrinin Ukraynada baş verən hadisələri təhrif edərək xəbər verməsi narahatlıq mənbəyi olmuşdur və əks strategiyalar qurmaq tələblərinə gətirmişdir.

Həm əməliyyatların aparılmasında və həm də xəbər verilməsində kommunikasiyaların başlıca olduğunu müharibə və münaqişələr üçün vurğulamağa ehtiyac yoxdur. Bu fəsilin kontekstində medianın nəzarət və hesabatlılıq prosesi üçün köməyinin əhəmiyyətini qeyd etmək kifayətdir.

Bu cür dəyişikliklər müdafiə və təhlükəsizlik siyasəti planlaşdıran və həyata keçirənlər üçün yeni üfiqlər açır; yeni təzyiqlər və problemlər və həm də, yeni imkanlar açır. Onun tam əhəmiyyəti hələ də görünməlidir, lakin əlbəttə demokratik nəzarət dünyası üçün çətinliklər də daşıyır.

Köhnə və Yeni Cəmiyyət

Müasir təhlükəsizlik mühiti köhnə və yeni təhlükələr və risklərin qarışığıdır. Köhnələr bütün gücü ilə, amma yeni çalarlarla Rusiyanın Ukraynadakı fəaliyyətləri formasında geri qayıtmışdır. Əksər Avropa ölkələri üçün Rusiyanın əməlləri Avropa təhlükəsizliyinin dayaqları olan əsas prinsiplərin dağıdılması kimi və Soyuq Müharibənin gərginlik və şübhələr dövrünə qayıdışı kimi qəbul edilir.

Bir qisim NATO üzvləri üçün, Rusiyanın Ukraynadakı addımları keçmiş qorxuları oyatdı və gücləndirdi. Prezident Putinin Rusiya xaricində olan rusların əmin-amanlığının qorunması məsuliyyəti barədə çıxışları yaxın ərazidə yerləşən NATO üzvü ölkələri üçün həyəcanverici rezonans doğurmuşdur.

Ölkələrin ərazi müdafiəsinə verdikləri prioritet onların geostrateji

³⁴Bax Thomas D Mayfield III, "A Commanders Strategy for Social Media", *JFQ Issue 60*, 1st quarter 2011; başqaları isə in *Blair's Generals* ibid).

yerləşiminin funksiyasıdır. Bir çox üzv ölkələr üçün əraziyə olan təhlükə uzaq perspektiv olaraq qalır, lakin başqaları üçün isə Rusiyanın Kırmda və Şərqi Ukraynadakı addımları bu qorxunu yeni və narahatedici reallığa çevirmişdir.

Rusiyanın öz əlaltılarından istifadə edərək etdiyi əməllərin təbiəti, yerli yaraqlılar, xüsusi operativlər, kütləvi yalan məlumat və çirkli təbliğat geniş narahatlıq yaratmışdır. “Hibrid” adlanan müharibə hərbi və adi gücün, nüfuzun və məcburetmənin bütün potensial alətlərindən istifadə edir. Bu termin geniş təsəvvürlərə hopsa da, müharibə vəziyyətində əldə olan bütün adi və qeyri-adi vasitələrdən istifadə edilməsi yeni hal deyil³⁵.

Müxtəlif sahələrdə və müxtəlif səviyyələrdə təcavüzkar fəaliyyətlərə qarşı çıxmağa hazırlıq, təhlükəsizliyin bütün tərəflərinin, o cümlədən, mülki cəmiyyət sahəsinə aid olan və sosial vəhdəti sarsıdan yalan məlumat yayma fəaliyyətlərinin bir-biri ilə birləşdirilməsini tələb edəcək. Əsas ifadə azadlığına hörmət edərək, bu cür siyasətlərin harada başlanması və bitməsinə ölkələr fərdi olaraq qərar verirlər.

Rusiyanın Ukraynadakı addımlarına görə potensial təsirə məruz qala biləsi NATO üzvü olan ölkələrin təhlükənin dərəcəsi və qaçılmaz olması ilə bağlı qavrayışları da dəyişir. Buna baxmayaraq, Alyans əsəbi İttifaq üzvlərini 5-ci Maddəyə yenidən isnad eməklə və kollektiv öhdəlikləri əks etdirən praktiki tədbirlərlə əmin etməklə cavablandırmışdır. Bu tədbirlərə xüsusi qüvvələr vasitəsilə hazırlıq səviyyəsinin artırılması – o cümlədən, Briqada səviyyəli ön qüvvələrin yüksək hazırlığı, davamlı NATO fəaliyyətləri, o cümlədən, rotasiyalı NATO qüvvələrinin bu ölkələrdə yerləşdirilməsi, bu ölkələrin hərbi obyektlərinin gücləndirilməsi və həlledici vasitələrin ilkin olaraq istiqamətləndirilməsi daxildir. Bunların hamısını həyata keçirmək zaman tələb

³⁵ Məzmunlu müasir müzakirə üçün bax: Merle Maigre, “Nothing new in hybrid warfare: the Estonian experience and recommendations for NATO”, *Policy Brief*, The German Marshall Fund of the United States (GMF). February 2015. <http://www.gmfus.org/publications/nothing-new-hybrid-warfare-estonian-experience-and-recommendations-nato> (03.06.15)

edəcək və Alyansın bu ölkələrdə hərbi imkanlarının geniş şəkildə artmasına gətirəcək³⁶. NATO-nun bölgədəki görüntüsü artıq cürbəcür təlimlərlə diqqətəlayiq dərəcədə artmışdır.

Regionda NATO qüvvələrinin çevik hərbi cavab tədbirləri, üzv ölkələrin hökumətlərinin NAC vasitəsilə aldıkları çevik qərardan asılı olacaqdır. Hər hansı xəbərdaredici göstərici ilə bağlı iyirmi səkkiz üzv ölkənin kollektiv razılığa gəlməsi də ciddi problemdir. Ehtiyac olduğu hallarda ölkə parlamentlərinin bu işə qarışması əlavə tormozlanmağa gətirər.

Siyasi qərar vermə prosesi üzərindəki şübhələr belə ideyalara gətirmişdir ki, SACEUR-a tam qoşun yeridilməsinə qədər olan bütün hazırlıqlar və qüvvələrin yerdəyişməsi üzrə səlahiyyətlər verilsin. Lakin, hər hansı hazırlıq və qüvvələrin yerdəyişməsi bir çox ölkələr tərəfindən siyasi razılıq olmadan potensial qızıqdırma və hədsiz həssaslıq kimi görünəcəkdir. Çevik cavab tədbirləri qabiliyyətlərinə olan ehtiyacların təmin edilməsi Alyansın prioritetidir və üzv ölkələrin parlamentlərinə birbaşa aid olan məsələlərdəndir və bu məsələlər bu kitabın üçüncü fəslində müzakirə edilir.

Artan sayda terror fəaliyyətləri nəticəsində yaranan qeyri-döyüş təcavüzü riski barəsindəki narahatlıqlar daxili təhlükəsizlik tələbatlarının və bu təhlükələrə qarşı mübarizə aparmalı olan daxili qüvvələrin imkanlarının yenidən qiymətləndirilməsini tələb edəcək. Ölkə daxilində meydana gələn terror əsas daxili təhlükəsizlik məsələsinə çevrilmişdir və bu məsələ çatışmayan resurslar üzərində müdafiə sektoru ilə yarışa girəcəkdir.

NATO, kollektiv müdafiəyə yenidən bərpa edilmiş baxışla, xarici təhlükələri və xüsusilə də, Yaxın Şərqdəki böhrandan doğan xarici təhlükələri və İŞİD-la bağlı təhlükələri qiymətləndirməyə davam edəcək. Hələ ki, NATO üzvləri arasında İŞİD-a qarşı mübarizənin NATO-nun işi olduğu haqqında konsensus yoxdur və bu sahədə addımlar atılması fərdi üzvlərin ixtiyarına buraxılmışdır. Bu mövqeyin 2015 Parisdə törədilən qəddar hücumlardan sonra

³⁶ NATO-nun Nyuport Sammitindəki Bəyannaməyə ətraflı olaraq bax: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm.

dəyişib –dəyişməməsi bilinmir. Alyansın çox sayda üzvləri Amerikanın rəhbərliyi altında İraqda İŞİD-in irəliləməsinə qarşı koalisiyanın mübarizəsinə kömək edirlər. Bu və ya digər təhlükələr kimi İttifaqın xaricindən gələn təhlükələrə İttifaqın cəlb olunması ilə bağlı debatlar davam edəcək və NATO tərəfdaşlığının lazımlığını gücləndirəcəkdir.

Avropa ölkələrinin üzləşdiyi ən böyük qeyri-müəyyənlik Suriyadakı münafişlərdən və başqa münafişə zonalarından qaçan çox sayda qaçqınların qəflətən axınıdır. Bu yazı yazılan dövrdə bu axının miqyası və ölçüləri məlum deyildir. Lakin, artıq aydındır ki, bunun Avropa Birliyinin birliyi, onun təhlükəsizliyi və üzv ölkələrin sosial vəhdəti üçün daha dərin nəticələri olacaq.

Avro-atlantik landşaft bir neçə həll olunmamış münafişlərlə və onun qeyri-sabitliyi ilə yadda qalacaq və bunların arasında Ukrayna, NATO üzvləri üçün birbaşa narahatlıq doğuracaqdır. Ukraynanın statusu ilə bağlı hər hansı nizamlama haqda razılaşma olsa da, bu ölkə gövrək qurum kimi qalacaqdır və onun gələcəyi AB və Rusiya və Avro-Asiya Birliyi tərəfindən rəqabətli vizyonun təsiri altında olacaqdır.

Rusiyanın iddiaları və potensialı ATƏT məkanında gedən proseslərə kölgə salmaqda davam edəcəkdir. Bir sıra NATO üzvü ölkələrinin Rusiya ilə əməkdaşlıq münasibətlərinə gedilməsinin vacibliyini qəbul etməsi başqalarının skeptik yanaşmaları ilə paralellik təşkil edir və onlar hesab edirlər ki, Rusiyanın iddiaları və geriyyə aparıcı daxili siyasəti göstərir ki, bu cür əməkdaşlıq mümkün deyil. Ancaq çox az bir hissə Rusiya ilə uzun müddətli qarşıdurmanın alternativ olduğunu ifadə etməyə hazırdır. Rusiyanın Suriyaya müdaxiləsi bu cür dolmuş vəziyyətin daha da mürəkkəbləşməsinə xidmət etmiş və bir çoxları üçün isə bu müdaxilə daha çox əməkdaşlıq münasibətləri mümkünlüyü ortaya qoymuşdur.

Zaman keçdikcə dialoq və əməkdaşlıq əsasında qarşılıqlı maraqlar və fayda sahələrində müəyyən forma münasibətlərin ortaya çıxması labüddür. Silahlara nəzarət yenidən bərpa olunan münasibətlər üçün başlıca namizəddir, çünki hamı nüvə silahını daimi olaraq narahatedici kölgə kimi qəbul edir. Eynilə, Ukraynadakı hadisələr qarşılıqlı inam və sabitlik qurma

tədbirləri haqqında Vyana sənədinin yenilənməsi də daxil olmaqla, adi silahlar üçün tənzimləyici rejim forması yaratmaq söylərini artırıcaq.

Ukraynada hansı nizamlaşma əldə edilməsindən asılı olmayaraq, Avro-Atlantik məkanındakı indiki təhlükəsizlik vəziyyəti son dövrlərdəki Rusiya fəaliyyətlərinin elə təsirinə məruz qalmışdır ki, onun dərin və uzunmüddətli problemləri olacaqdır. Avro-Atlantik xəritəsi regional subyektlərin daha geniş muhtariyyət tələbləri ilə və ya ölkələrin keçmişdə olan ad-sanlarını yenidən ucaltmağa çalışmaları ilə və ya ekstermist gündəlikləri olan siyasi partiyaların meydana gəlməsi ilə dəyişməyə başlaya bilər.

Demokratik Nəzarət üçün Çətinliklər və Parlamentlərin Rolları

Bundan əvvəlki yazı, sürüşkən, gövrək və öncədən bilinməyən təhlükəsizlik mühitini təsvir etdi və bu mühitdə yeni yaranan risklər ənənəvi hərbi təhlükələrlə resurslar və diqqət uğrunda bir-biri ilə rəqabətə girir, yeni vasitələr hərbi qüvvələrin tətbiqi üçün yeni yanaşmalar təklif edir və silahlı münaqişələr və ənənəvi müharibə arasındakı fərqlər geniş mənada itib gedir.

Soyuq Müharibədən sonra böhranlara edilən müdaxilələrə yönəlmiş diqqətin əvəz edilməsi və ya tamamlanması ilə və qeyri-adi müharibə formalarının yaranması ilə pisləşən ərazi müdafiəsi problemi yenidən hələ də bir sıra ölkələr üçün başlıca qayğı olaraq qalır. Xaricdə yayılan terrora qarşı mübarizə zərurəti və həmdə ölkə daxilində terrorun artması diqqət və resurslar tələb edir.

Silahlı qüvvələrdən səmərəli istifadə əksər hərbi qüvvələrə yerimiş əsas keyfiyyətlərdən və formada olan kişi və qadınların bacarıqlarından asılı olmaqda davam edir. Beynəlxalq əməliyyatlarda çeviklik, uyğunlaşma və çevik cavab vermək bacarığı günün tələbi olacaqdır.

Bu əməliyyatların baş verdiyi sosial mühit kommunikasiya və məlumat texnologiyası sahəsində baş verən dəyişikliklərlə irəliyə getmişdir

və silahlı münaqişələrin aparılması və qavrayışı və gücdən istifadə edilməsinə ciddi təsir etmişdir.

Bu cür turbulent mühitdə, demokratik nəzarət daha da əhəmiyyət daşıyır və daha da mürəkkəbləşir. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, çox sayda maska altında və müxtəlif səviyyələrdə silahlı qüvvələrdən istifadəyə və təcavüzkar fəaliyyətlərlə üzləşməyə hazırlıq deməkdir. Bu bütün demokratik dövlətlərin əsasını təşkil edən əsas hüquq və azadlıqları qorumaqla, daxili və xarici təhlükəsizliyin müxtəlif sahələrini birləşdirməyə çağırır.

Müharibə və sülh arasındakı ayırıcı xətlərin örtüşməsi, ənənəvi mülki- hərbi münasibətləri ayaqda saxlayan siyasi və hərbi tərəflərin rollarının və səlahiyyətlərinin eyni cür örtüşməsi deməkdir. Bunların daha da yaxşı başa düşülməsi vacibdir, ən azı ona görə yox ki, onlar parlamentlərin rolu üçün dərin əhəmiyyətə malikdir.

- Dəyişimin sürəti ölkələrin üzləşdiyi təhlükələr və təhlükəsizlik risklərinin daimi yenidən qiymətləndirilməsi, bu riskləri cavablandırmaq üçün lazım olan imkanlar və nəticədə ölkənin maliyyə və insan resursları üçün yaranan çətinliklər deməkdir. Parlamentlər, seçicilərin həm iradə və maraqlarının prioritetləri baxımından və həm də beynəlxalq əməliyyatlara dəstək baxımından son lakmus testi kimidir.

- Həm xaricdə və həm də ölkə daxilində terrora qarşı mübarizə zərurəti prioritetlər üzərində debatdan ibarətdir və onların hansının parlamentlərə birbaşa əhəmiyyət kəsb etdiyi mənasındadır. Daxili təhlükəsizlik tələbatları daha böyük əhəmiyyət daşıdığından, parlamentlər, dövlət təhlükəsizliyinin rəqabətli tələbləri ilə, fundamental azadlıqları qoruma zərurəti arasında balans yaradan həlledici hakimlərdir.

- Parlamentarlar hərbi və siyasi fikirlərin toqquşduğu sahələrin yoxlanılması və aydınlaşdırılması baxımından və siyasi məqsədlərin mümkün hərbi vasitələrlə əldə edilməsinin təmin olunması baxımından fəal olmalıdırlar.

- İnformasiya inqilabı, parlamentin hərbi qüvvələrin xaricə göndərilməsi qərarına cəlb olunmasına, həm rəsmi və həm də qeyri-rəsmi şəkildə həm kömək edilir və həm də mane olur. Məlumat və onun sürəti

parlamentin işə cəlb olunması üçün daha böyük imkan və stimül yaradır. Lakin, daha çox məlumat mütləq olaraq daha çox razılıq demək deyil;siyasi bölünmələr əməliyyatların səmərəliliyinə mane ola bilər.

- NATO-nun çevik qüvvələr vasitəsilə üzv ölkələrə əminlik vurğulamasının etibarlılığı çevik siyasi qərardan asılı olacaq. Parlamentlərin cəlb olunması tələb olunan yerlərdə, həmin maraqlı olan parlamentlər öz gördükləri tədbirlərin daha böyük tezlik tələblərinə uyğun olub olmadığı haqqında qərar verməlidirlər.

- Silahlı münaqişə ilə müharibə arasındakı bölünmənin örtüşməsi əməliyyatların qanuniliyi üçün əhəmiyyətlidir.Parlament nəzarəti, silahlı qüvvələr üçün nəzərdə tutulan missiyanın yerinə yetirilməsini təmin etmək baxımından və münaqişə halında gücdən istifadənin beynəlxalq və humanitar qanunlara uyğun olması baxımından xüsusilə vacib olur.

- Yeni texnologiya uyğun təhlil bacarıqlarının inkişafına kömək edir.Parlamentarlar təmin etməlidirlər ki, müdafiə və təhlükəsizlik üzrə müzakirələrə səmərəli parlament töhvəsi verməkdən ötrü, onların özlərinin yardımçı strukturları gedən dəyişikliklərlə eyni səviyyədə addımlasın.

- Müxtəlif ölkələrdə parlamentlər silahlı qüvvələrin aşağı səviyyələrinə təhlükəsizlik təmin etməkdən ötrü tərksilah, silahlara nəzarət və silahların yayılmamasını bir vasitə kimi təşviq edirlər.

Müdafiə və təhlükəsizlik sahəsinə təsir etmə və cəlb olunma baxımından NATO ölkələri parlamentləri arasında fəqliliklərə baxmayaraq, burada müzakirə edilən məsələlər hamı üçün ümumidir və sadəcə bir dövlətin imkanları xaricindədir.İmkanlar tam olaraq ölkəyə xasdır. Lakin, onların üzləşdiyi təhlükələr getdikcə beynəlmiləlləşir və ölkələri əhatə edir. İmkanlardan istifadə başqaları ilə əməkdaşlıqda baş verir. Gələcək əməliyyatlar koalisiya xarakterli və çoxmillətli olacaq. Bu o deməkdir ki, parlamentlərin işə qarışması özü-özlüyündə “beynəlmiləl olmuşdur”. Ona görə də, çoxmillətli forumun daxilində gedən kollektiv müzakirələrdə beynəlxalq və ölkə təcrübələrini birləşdirib və paylaşmaqla əldə ediləsi çox şey vardır. NATO PA elə bu cür forumdur.

İKİNCİ FƏSİL : MÜDAFİƏ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK TƏSİSATLARI ÜZƏRİNDƏ DEMOKRATİK NƏZARƏT VƏ İDARƏÇİLİK¹

Eden Koul

MDB Proqramlarının Rəhbəri, DCAF

Giriş

Təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyi artıq qəbul edilmiş global prinsipdir². Lakin, Avropanın demokratik ölkələrində milli təhlükəsizlik siyasəti və praktikası –icmadan tutmuş strateji səviyyəyə qədər–İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası tərəfindən müəyyən edilir və o bütün imza atan ölkələr üçün məcburidir³. Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası hüquqi və təsisati strukturların demokratiya, insan hüquqları və

¹Bu fəsil DCAF-ın bacarıqlar inkişaf etdirmək haqqında təlim proqramlarında istifadə olunan və bu proqramlar üçün hazırlanan cürbəcür təlimat materiallarına və DCAF-ın əlaqəli materiallarına əsaslanmışdır.

²BMT yanaşmasının dəyişməsi ilə bağlı növbəti bölmədə 1-ci Haşiyəyə bax: ən son qətnamə üçün bax: UN Resolution 2151 (2014), 'The Maintenance of Peace and Security: Security Sector Reform - challenges and opportunities', Resolution 2151 (2014) 28 April 2014, S/RES/2151 (2014)

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2151\(2014\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2151(2014);)

³ECHR-ın(İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası)milli təhlükəsizlik məsələlərinə təsiri ilə bağlı materiala bax,məsələn, İain Cameron, *National Security and the European Convention on Human Rights*, (Uppsala: Uppsala University, 2000);və İain Cameron, 'National Security and the European Convention on Human Rights – Trends and Patterns', in *Stockholm International Symposium on National Security and the European Convention on Human Rights*, (Stockholm: Commission on Security and Integrity Protection, 2008).

qanun aliliyi ilə bir sərıya gətirilməsi üçün qanunverici tələblər barədə müntəzəm şəkildə rəylər verir: Komissiya, həmçinin, spesifik olaraq təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyi ilə əlaqədar normalar və standartlarla bağlı öz düşüncələrini də ifadə edir⁴. Bu cür gedişlər, şəffaf və hesabatlı təhlükəsizlik siyasəti və praktikalarına ciddi ehtiyacın olduğunu vurğulamağa xidmət edir və eyni zamanda, bu gedişlər, bu cür siyasət və praktikaların ictimai təhlükəsizliyin maraqlarına uyğun olaraq müəyyən edilib və idarə edilməsinin təmin edilməsinə xidmət edir.

1990-cı illərdə NATO-nun demokratik müdafiə və milli demokratik təsisatları ilə tərəfdaşlıq müzakirələri mülki-hərbi məsələlər, müdafiə sektoru, mülki cəmiyyət və mediaya fokuslanmağa yönəlmişdir. O zamandan bəri, uzun-müddətli demokratik inkişaf üçün hüquq mühavizə və kəşfiyyat xidmətləri üzərində effektiv nəzarətin və həmçinin istər inkişaf etməkdə olan ölkə olsun, keçid dövrü yaşayan və ya yetişmiş demokratik ölkələr olsun, qanun aliliyinin bütün dünyada bərqərar olmasının eyni dərəcədə əhəmiyyətli olduğu qəbul olunmuşdur. Təhlükəsizlik idarəçiliyi proqramları ədliyyə islahatlarının hüquq mühavizə elementləri ilə əlaqələndirilməsini getdikcə daha çox önə çəkir. Bir sıra NATO tərəfdaşlıq proqramlarına, xüsusən tamamlayıcı kəşfiyyat nəzarəti məsələləri də daxil edilmişdir və ya bu proqramlar müdafiə məsələlərinə fokuslanmışdır, eyni zamanda digər regional və ya beynəlxalq tərəfdaşlar NATO tərəfdaşlıq proqramlarına paralel olaraq, əlavə olaraq, kəşfiyyat və hüquq mühavizə üzərində nəzarət məsələləri ilə məşğul olurlar.

Yaxşı idarəçiliyin beş həlledici atributu BMT İnsan Hüquqları Komissiyasının müəyyən etdiyi kimi, eyni dərəcədə, təhlükəsizlik

⁴ Bax, məsələn, Venice Commission Study no. 388/2006 'Report on the Democratic Oversight of Security Services', adopted at the 71st Session, June 2007, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)016-e_](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)016-e_), and Study no. 389/2006 'Report on the Democratic Control of the Armed Forces' 2008-ci ilin Martında 74-cü sessiyasında qəbul edilmişdir, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)004-e)

sektoruna və onun idarəçiliyinə də uyğundur (1) şəffaflıq; (2) məsuliyyət; (3) hesabatlılıq; (4) iştirakçılıq; (5) cavab verməlik (insanların ehtiyaclarına), (BMT İnsan Hüquqları Komissiyasının 2000/64 Qətnaməsi)⁵. Ona görə də, bu fəsilin arqumentinə görə, hər bir nəzarətəddici subyekt tərəfindən təhlükəsizlik idarəçiliyi fəaliyyətlərinin məqsədi, həm fərdi və həm də kollektiv olaraq, bütövlükdə təhlükəsizlik sektorunun şəffaflığını və hesabatlılığını təmin etməkdir və təhlükəsizlik sektorunun siyasətinin və praktikalarının vətəndaşların ehtiyaclarına cavab verməsidir.

Təhlükəsizlik Sektoru Demokratik İdarəçiliyi-Əsas Prinsiplər

Təhlükəsizlik sektorunun etibarlı nəzarəti və idarə edilməsi demokratik və iqtisadi inkişafı təmin etməkdən ötrü həyati vacib məsələ olaraq durur. Təhlükəsizlik sektorunun köklü demokratik idarəçiliyini təmin etməyin bütövlükdə məntiqi aşağıdakılar olmalıdır:

- Vətəndaşların təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin möhkəmlənməsi
- Təhlükəsizlik təminatının gücləndirilməsi
- Demokrtaik təsisatlara təhlükəsizlik sektoru siyasəti və praktikalarını monitoring etməyə imkan verilməsi və beynəlxalq standartlara riayət edilməsinin təmin edilməsi
- Təhlükəsizlik sektoru boyunca şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmlərinin yeridilməsi
- Təhlükəsizlik sektoru təsisatları daxilində qanun aliliyi və insan hüquqlarına hörmətə əsaslanan demokratik mədəniyyətin inkişafı və saxlanmasının inkişaf etdirilməsi
- Təhlükəsizlik sektoru subyektlərinin sui-istifadə və ya insan hüquqları pozuntuları törətməməsi üçün səmərəli hakimiyyət bölgüsünü təmin etməsi

⁵ “Yaxşı idarəçiliyin insan hüquqlarının inkişaf etdirilməsində rolu”, UNCHR Res. 2000/64, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/64. <http://www.un.org/en/terrorism/pdfs/2/G0014048.pdf> p. 277.

- Maliyyə cəhətdən ağır-resurslarla başa gələn təhlükəsizlik sektorundan qaçmaq üçün səmərəli xərcli təhlükəsizlik sektorunun qurulması; və korrupsiya imkanlarını azaldılması

- İnsan və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə, o cümlədən, səmərəli intizam tədbirləri və karyera idarəetmə strukturları, peşəkarlığı və təhlükəsizlik sektoru rəsmiləri arasında hakimiyyətə hörmət təşviq edilməsi.

- Təhlükəsizlik sektorunun geniş ictimaiyyətin təmsilçi təsisatı kimi inkişaf etdirilməsi və qadın və azlıqların bərabər iştirakının təmin edilməsi.

Təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyi təmin etməlidir ki, təhlükəsizlik agentlikləri və onun işçiləri qanunlar, siyasətlər, praktikalar və uyğun sosial və mədəni normalar vasitəsilə müəyyən edilmiş gözlənilən yerinə yetirmə qaydaları və davranış standartlarına əməl etsinlər. Bu prinsiplər təkcə rəhbərlik səviyyəsində deyil, fərdi statlı işçi səviyyəsində də tətbiq edilir. Xüsusilə, təhlükəsizlik təsisatları aşağıdakıları etməlidir:

- Hakimiyyətdən və gücdən sui-istifadənin qarşısını almalıdırlar (təhlükəsizlik subyektlərinin özləri və ya başqa maraq qrupları);

- Resurslardan uyğun büdcə idarəetməsi vasitəsilə lazımi və səmərəli şəkildə istifadə etməlidir;

- Mümkün olduqca şəffaf olmalı, başqa hökumət agentliklərinə, nəzarət qurumlarına və geniş ictimaiyyətə lazımi məlumatın əlçatan olmasını təmin etməlidir;

- Həm təhlükəsizlik sektoru daxilində insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaqla və həm də geniş cəmiyyətdə insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqla və araşdırmaqla insan hüquqlarını dəstəkləməlidir;

- Cinsindən, irqindən, dinindən, yaşından və ya gəlirindən asılı olmayaraq məsul olduqları insanların təhlükəsizlik ehtiyaclarını həll etməlidirlər.

Təhlükəsizlik sektorunun səmərəli idarəçiliyi təhlükəsizlik təsisatlarının saxlanması əsaslanır və onlar:

- Daxildən və xaricdən hüquqi və təsisati çərçivələr vasitəsilə idarə olunur;

- Hakimiyyətə və əhaliyə hesabatlıdırlar;
- Şəffafliq kodlaşdırılmış standartlar və praktikalar vasitəsilə idarə olunur;
- İnsanların ehtiyaclarına əsaslanır və onların ehtiyaclarına cavab verir;
- Ədalətli və bərabər təmsilçiliyə əsaslanır.

Haşiyə 1:Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyinə BMT Yanaşması

BM İnkişaf Agentliyi 2002 İnsan resursları İnkişafı Hesabatı şəffaf və hesabatlı təhlükəsizlik təmin edilməsini insan resursları inkişafı ilə əlaqələndirmişdir və bu linkdə ona çıxış əldə etmək olar. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf

Daha sonra, təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi məsələlərinə BMT-nin daha geniş cəlb olunması iki hesabatla gətirdi: 1) Baş Katibin Hesabatı, ‘Sülhün də İnkişafın təmin edilməsi:BMT-nin Təhlükəsizlik Sektoru İslahatının dəstəklənməsində Rolu’, 23 Yanvar, 2008, A/62/659-S/2008/39

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2008/39.

2) BMT BAŞ Katibinin Hesabatı, ‘Dövlətlərin və cəmiyyətlərin Təhlükəsizliyinin təmin edilməsi: BMT-nin təhlükəsizlik sektoruna daha geniş dəstəyinin gücləndirilməsi’, 13 Avqust, 2013, A/67/970-S/2013/480

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/67/970;

2013 hesabatından sonra BMT -nin 2151 (2014) qətnaməsi gəldi, ‘Sülhün və Təhlükəsizliyin Saxlanması: Təhlükəsizlik Sektoru İslahatı – problemlər və imkanlar’, Qətnamə2151 (2014) 28 Aprel 2014, S/RES/2151 (2014)[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2151-\(2014\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2151-(2014));

BMT həm də dünyanın hər yerində təhlükəsizlik sektoru islahatını inkişaf etdirmək üçün qaydalarla da təmin edir: bax: məsələn, BMT Agentlər-arası TSİ İşçi Qrupu (IASSRTF), *UN Integrated Technical Guidance Notes on Security Sector Reform*, (UN: New York, 2012)

<http://unssr.unlb.org/Resources/UNandSSRGuidance/PolicyandGuid>

[ance/tabid/201/SMID/498/ItemId/96/Default.aspx](http://www.dcaf.ch/Project/UN-Compilation-of-Good-Practices-on-Intelligence-Services-and-their-Oversight)

Kəşfiyyat Xidmətləri və onların üzərində nəzarətlə bağlı Yaxşı Praktikalarnın BMT Toplusu üçün bax: Martin Scheinin: 'Compilation of good practices on legal and institutional frameworks and measures that ensure respect for human rights by intelligence agencies while countering terrorism, including on their oversight', 17 May 2010, A/HRC/14/46, <http://www.dcaf.ch/Project/UN-Compilation-of-Good-Practices-on-Intelligence-Services-and-their-Oversight>

Təhlükəsizlik Sektorunun Demokratik İdarəçiliyi-Problemlər və Milli Sahibliik

Təhlükəsizlik təminatçılarının islahatı xüsusi nəzarət və idarəetmə problemləri yaradır: hüquq mühavizə, müdafiə və kəşfiyyat xidmətlərinin hər biri xüsusi, lakin tamamlayıcı idarəçilik əsasları tələb edir. Onlardan hər biri icazə vermə, rollar və məsuliyyətlər, qaydalar və təlimatları əhatə edən xüsusi hazırlanmış hüquqi əsas tələb edir, digər tərəfdən qanunvericilik aktları həmişə fundamental azadlıqlar və insan hüquqlarına hörmət etməlidir.

Təhlükəsizlik sektorunun islahatı və onun üzərində nəzarət çox zaman siyasi həssas məsələ olur. Çox sayda ölkələrdə, yaxşı idarəçilik təşəbbüsləri və əlaqədar islahat proqramları mütləq olaraq özünə yer tutmuş siyasi, iqtisadi və həm də kriminal maraqları məhdudlaşdırır və ya hətta təhlükə altına qoyur. Nəticədə, təhlükəsizlik təsisatlarının artan texniki imkanlarını dəstəkləyən istənilən fəaliyyətlər həmişə nəzarət formatlarını gücləndirmək üçün cəmiyyətin başqa maraqlı tərəflərinin imkanlarının artırılması ilə tamamlanmalıdır, burada, təhlükəsizlik təminatçılarının daxili siyasətdə alətə çevrilməsinin qarşısı alınması da az vacib məsələ deyil.

Bu amillər təhlükəsizlik sektoru islahatı üzərində nəzarət proseslərində milli sahibliyə ciddi ehtiyacın olmasını gücləndirir, yəni elə format ki, orada təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarətin fəaliyyəti geniş

səpgili təsisatlar və mülki cəmiyyət subyektlərini əhatə edir. Bu cür subyektlərin çoxtərəfliyi təkcə təhlükəsizlik siyasəti və praktikalarının şəffaflığını və hesabatlılığını təmin etmir, həm də islahat və hesabatlılıq məsələlərində impuls saxlayır.

Digər tərəfdən, bu cür problemlər demokratik təsisatlar, mülki cəmiyyət və təhlükəsizlik sektoru agentlikləri boyunca demokratiya yönümlü, şəffaflıq yönümlü və islahat yönümlü şaxələrin, islahat əleyhinə və şəffaflıq əleyhinə olan maraq qruplarının laqeydliyi və ya fəal müqaviməti fəvqündə islahata təkan vermələrini vurğulayır. Bütün cəmiyyətin islahat üzrə razılığının spontan olaraq yaranması və dərhal köklü islahat proqramları həyata keçirilməsi az –az hallarda rast gəlinir, hətta belə razılıq meydana gəlsə, təhlükəsizlik təminatçıları şəffaf olmayan rol və funksiyaları ola-ola yenə də yollar tapıb öz maraqlarını müdafiə edər və qoruyar.

Təhlükəsizlik Sektorunun Demokratik İdarəçiliyi-Sektor boyunca İslahat

Yuxarıda baxılan nəzarət mülahizələri hər bir təhlükəsizlik təminatçısı üzərində nəzarət və onun islahatı üçün bərabər əhəmiyyət kəsb edir. Lakin, hər bir təhlükəsizlik təminatçısına eyni işi görməməsi üçün ona xüsusi ayrılmış iş tapşırılır –və konkret təlim və nəzarət mexanizmləri də hər bir belə işə uyğun ola bilər –buradan belə çıxır ki, hər bir təhlükəsizlik təminatçısının islahat planları fərqli elementlərə malikdir. Eynilə, təhlükəsizlik sektoru heyəti və rəhbərliyinin də fərqli təlim ehtiyacları olur. Digər tərəfdən, xüsusilə də yerli və ölkə səviyyəsində siyasət və praktikanın şəffaf və hesabatlı olmasını təmin etmək üçün idarəetmə səviyyəsində ümumi təcrübələrə ehtiyac vardır.

Soyuq müharibədən 20 il keçmişdir, qəbul olunmuşdur ki, silahlı qüvvələrin siyasi rəhbərliyi demokratik yolla seçilmiş hökumətin funksiyasıdır. Birlikdə götürsək, təhlükəsizlik sektoru agentliklərinə məsul olan nazirliklərin idarəetmə və şəxsi heyəti mülki peşəkarlardır. Uyğun nazirliklərin

səmərəli idarəetməsini təmin etməkdən ötrü, xüsusilə də mülki-hərbi problemlərin spesifik tələbləri baxımından⁶ bütün zəruri təcrübə əldə edilməlidir.

Müdafiə sektoru baxımından, çox zaman bütün növ satınalmalara və ölkə büdcəsi kontekstində daha geniş maliyyə idarəetməsinə nəzərdə tutulan ciddi maliyyə resursları əsas narahatlıq yaradır, həm dövlət vəsaitindən səmərəli istifadəni təmin etmək baxımından və həm də yüksək məbləğli müqavilələrdə korrupsiyanın qarşısını almaq baxımından⁷ belədir.

NATO tərəfdaşlıqları çərçivəsində, bu sahələrdə mülki peşəkarlar bacarığı yaratmaqdan ötrü bir sıra təşəbbüslər edildi. Müdafiə Təsisatları Qurmaq üzrə Tərəfdaşlıq Fəaliyyət Planı (PAP-DİB)⁸ bir sıra maliyyə, insan resursları və siyasəti sahəsində ən yaxşı praktikalar⁹ üzrə çərçivə müəyyən etdi. Lap son illərdə, Dürüstlüyün qurulması və korrupsiya əleyhinə edilən köklü təşəbbüslər korrupsiyanın qarşısını almaq üçün qaydalar, özünü qiymətləndirmə və təlimlər vasitəsilə daha yaxşı bacarıqlar inkişaf

⁶ Bax, məsələn, Valeri Ratchev, *Civilianisation of the Defence Ministry: A Functional Approach to a Modern Defence Institution*, (Procon, 2011) <http://www.dcaf.ch/Publications/Civilianisation-of-the-Defence-Ministry-A-Functional-Approach-to-a-Modern-Defence-Institution>. Bax, IASSRTF, *Defence Sector Reform Policy* (DPKO for UN IASSRTF, 2011). bax: <http://unssr.unlb.org/Resources/UNandSSRGuidance/PolicyandGuidance/tabid/201/SMID/498/ItemId/97/Default.aspx>

⁷ Bax Wim van Eekelen, *The Parliamentary Dimension of Defence Procurement*, DCAF 2005, <http://www.dcaf.ch/Publications/The-Parliamentary-Dimension-of-Defence-Procurement>

⁸ Philipp Fluri & Wim Van Eekelen (eds.), *Defence Institution Building: A Sourcebook in Support of the Partnership Action Plan on Defence Institution Building (PAP DIB)*, (LaVAK, Vienna, 2006), <http://www.dcaf.ch/Publications/Defence-Institution-Building2>

⁹ Hari Bucur-Marcu, Philipp Fluri, Todor Tagarev (eds.), *Defence Management: An Introduction*, (Procon, Sofia, 2009) available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Defence-Management>. Bax: Hari Bucur-Marcu, *Defence Institution Building Self-Assessment Kit: A Diagnostic Tool for Nations Building Defence Institutions*, (Sofia: Procon, 2010), available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Defence-Institution-Building-Self-Assessment-Kit>

etdiməyə çalışır¹⁰. Ordu, nazirlik və hökumət qərar qəbul edilmələrinin kəşiməsində çox sayda anti-korrupsiya problemləri, o cümlədən tələb olunan lazımı diqqət məsələləri, korrupsiya riskləri və edilən korrupsiya işlərinə görə mükafatlandırılmalar birləşir¹¹.

Hüquq mühavizə orqanlarına gəldikdə, (sərhəd xidmətləri də daxil)həm dövlətdən onlar üçün mühüm maliyyə öhdəliyi tələb olunur, həm də vətəndaşlarla gündəlik qarşılıqlı əlaqədə olmaq üçün bu xidmətlərin xüsusi bacarıqlarının olması da tələb olunur. Polis xidmətlərinin ictimaiyyətlə üz-üzə olan elementlərinin Dürüstlük prinsiplərinə təlim keçməsinə təmin etmək üçün artan sayda anti-korrupsiya materialları mövcuddur¹². Meydana çıxan digər geniş yayılmış cərəyan bir sıra Avropa

¹⁰ Todor Tagarev (ed.), *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence*, (Sofia: Procon, 2010), <http://www.dcaf.ch/Publications/Building-Integrity-and-Reducing-Corruption-in-Defence> ; bax:Trust Fund for Integrity building, Integrity Self-Assessment Process – A Diagnostic Tool for National Defence Establishments, DCAF NATO 2009 <http://www.dcaf.ch/Publications/Integrity-Self-Assessment-Process-A-Diagnostic-Tool-for-National-Defence-Establishments>

¹¹Bax Tiffany Clarke (ed.), *Due diligence and corruption risk in defence industry offset programmes*, (TI UK, 2012) available at <http://www.ti-defence.org/publications/20-category-publications/publications-dsp/76-dsp-pubs-due-diligence-offsets.html>, also Mark Pyman, Anne-Christine Wegener, *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence and Security: 20 Practical Reforms*, (Transparency International DSP: 2011), <http://archive.ti-defence.org/publications/88-building-integrity-and-reducing-corruption-in-defence-and-security--20-practical-reforms>

¹²Bax,məsələn, Pierre Aepli (ed.), *Toolkit on Police Integrity*, (DCAF, 2012), <http://www.dcaf.ch/Publications/Toolkit-on-Police-Integrity> Həmçinin,bax: UNODC Handbook on Police Accountability, Oversight, and Integrity, UN, New York, 2011 [http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/PoliceAccountability Oversight and Integrity 10-57991_Ebook.pdf](http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/PoliceAccountability%20Oversight%20and%20Integrity%2010-57991_Ebook.pdf) Also UNODC, Training Manual on Policing Urban Spaces, 2012 <http://www.crime-prevention->

ölkələrinin yarı-silahlı polislik sistemini kənara qoyaraq fundamental demokratik icma polisliyi modelinə keçməsidir¹³. Buna baxmayaraq, son zamanlar polis birləşmələrinin hərbişdirilməsi tendensiyası da gedir və bu da demokratik ölkələrdə müəyyən polis birləşmələrinin demokratik yolla seçilmiş hakimiyyətlərə açıq aşkar hesabatsızlıq nümayiş etdirməsinə aparır.

Kəşfiyyat islahatı, ümumilikdə təhlükəsizlik sektoru islahatının ən çox nəzərdən qaçırılan, amma ciddi sahəsidir. Kəşfiyyat xidmətləri, başqa hökumət agentliyi kimi qanun aliliyinə hörmət etməyə və onu müdafiə etməyə məsuldurlar. Lakin, bu xidmətlərə və onların hökumət rəhbərlərinə ictimai inam və etibarlılıq onlara öz rollarını səmərəli şəkildə yerinə yetirmək üçün vacibdir. Daxili və xarici agentliklərin məsuliyyət dərəcəsinin təmin edilməsi və kəşfiyyat məlumatları toplanması fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Eynilə, Müdafiə Nazirliyi tərkibində olan hər hansı hərbi kəşfiyyat bölməsinin işinin ancaq təhlil etmə rolu ilə məhdudlaşması vacibdir¹⁴.

intl.org/en/publications/publication/article/training-manual-on-policing-urban-spaces-unodc-2.html

¹³ ATƏT BAŞ KATibinə Ali Polis Müşaviri, *Guidebook on Democratic Policing*, (OSCE: 2008), <http://www.osce.org/secretariat/23804>; Anneke Osse, *Understanding Policing*, (Amnesty International: 2006) https://www.amnesty.nl/sites/default/files/book_1_0.pdf, *Handbook on Human Rights and Policing*. OHCHR. Human Rights and Law Enforcement, *A Manual on Human Rights Training for the Police*, (UN New York and Geneva 1997) <http://www.ohchr.org/EN/PublicationsResources/Pages/TrainingEducationthree.aspx> <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training5en.pdf>

¹⁴ Kəşfiyyat xidmətlərinin nəzarəti üçün bax: Hans Born and Aidan Wills (eds.), *Overseeing Intelligence Services: A Toolkit*, (Geneva: Agincourt Press, 2012), <http://www.dcaf.ch/Publications/Overseeing-Intelligence-Services-A-Toolkit> əmçinin Aidan Wills, 'Democratic and Effective Oversight of National Security Services', *Issue Paper*, Council of Europe, May 2015, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH/IssuePaper\(2015\)2&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH/IssuePaper(2015)2&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&)

Hüquq mühavizə və kəşfiyyat islahatına gəldikdə, son zamanlarda inkişaf etmiş ölkələrin sadəcə gözlənilən terror təhlükəsinə fokuslanması ilə əlaqəli gedən tendensiya (terror təhlükəsi ilə Qərbi Avropa ölkələri və başqa ölkələr 1960-lardan başlayaraq 1990-cı illərə qədər başqa gündəlik adi təhlükələrlə parallel olaraq məşğul olmuşlar) bir çox hallarda, kommunikasiyaların tutulması, ikili rollar, fundamental azadlıqlar və insan hüquqları üzərində dərin gərginliyə gətirib çıxarmışdır. Bundan çıxış edərək, cürbəcür beynəlxalq və regional təşkilatlar demokratik ölkələrdə mülki azadlıqların qorunmasını təmin etmək üçün qaydalar ortaya qoymuşlar¹⁵.

Bundan əlavə, bütün müasir təhlükəsizlik idarəçiliyi proqramının ümumi xarakteri təhlükəsizlik təminatçılarının siyasət və praktikasına gender bərabərliyinin salınmasını təmin etməkdir ki, hər ikisi bütün vətəndaşların təhlükəsizlik ehtiyaclarını qucaqlamaq üçün fundamental dərəcədə dəyişsin. Genderin təhlükəsizlik təminatçıları arasında çoxaldılması vətəndaşlarla daha geniş və daxilən qarşılıqlı münasibət təmin edir, vətəndaşlara göstərilən xidmətin səmərəliliyini artırır. Hər bir təhlükəsizlik işçisinin həll etməsi üçün konkret gender məsələsi olur və

BackColorLogged=F5D383 as well as Hans Born and Ian Leigh, *Making Intelligence Accountable*, (DCAF-University of Durham, Parliament of Norway, 2005) burada: <http://www.dcaf.ch/Publications/Making-Intelligence-Accountable>. Həmçinin bax: 'Terrora qarşı mübarizədə insan hüquqları və fundamental azadlıqların qorunması və təşviqi ilə bağlı Xüsusi Hesabatçının Hesabatı'. Martin Scheinin: *Compilation of good practices on legal and institutional frameworks and measures that ensure respect for human rights by intelligence agencies while countering terrorism, including on their oversight*, 17 May 2010, A/HRC/14/46, burada <http://www.dcaf.ch/Project/UN-Compilation-of-Good-Practices-on-Intelligence-Services-and-their-Oversight> Avropa səviyyəsində müqayisəli məlumat bazası üçün bax: *Parliamentary Oversight of Security and Intelligence Agencies in the European Union*, (European Parliament: 2011), burada <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201109/20110927ATT27674/20110927ATT27674EN.pdf>

¹⁵Bax, məsələn, OSCE-ODIHR, *Countering Terrorism, Protecting Human Rights: A Manual*, (ODIHR: Warsaw, 2007) available at <http://www.osce.org/odihr/29103>

bəzən də bu xüsusi təlim və bacarıq hazırlığı tədbirləri tələb edir¹⁶.

Demokratik Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi-Onun Tərkib Hissələri

Təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyi geniş mənada iki tərkib hissəyə bölünə bilər. Birincisi, icra orqanları, demokratik təsisatlar, mülki cəmiyyət və media tərəfindən təhlükəsizlik sektorunu agentliklərinin nəzarəti, idarəçiliyi və idarəetməsi; ikincisi təhlükəsizlik sektorunun özünün daxilindəki idarəçilik və idarəetmə strukturları.

1. Təhlükəsizlik təsisatlarının kənar idarəçiliyi

Təhlükəsizlik sektorunu təsisatlarının kənar idarəçiliyi cürbəcür maraqlı tərəflər tərəfindən müəyyən edilir və onların fəal əməkdaşlığı təhlükəsizlik siyasəti və praktikasının təsiri üzrə məlumat bazasının açıq şəkildə

¹⁶ Gender və təhlükəsizlik idarəçiliyinin bütün xülasəsi üçün və həmçinin ilkin təlim vasitələri üçün bax: Megan Bastick & Kristin Valasek (eds.), *Gender and Security Sector Reform Toolkit*, (DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008), available at: <http://www.dcaf.ch/Publications/Gender-Security-Sector-Reform-Toolkit>; see also: Megan Bastick (ed.), *Gender Self-Assessment Guide for the Police, Armed Forces and Justice Sector*, (DCAF, 2011) burada: <http://www.dcaf.ch/Publications/Gender-Self-Assessment-Guide-for-the-Police-Armed-Forces-and-Justice-Sector>; for key oversight issues see Megan Bastick, *Integrating Gender into Internal Police Oversight*, (DCAF & OSCE ODIHR 2014), available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Integrating-Gender-into-Internal-Police-Oversight>; Megan Bastick, *Integrating a Gender Perspective into Internal Oversight within Armed Forces*, (DCAF & OSCE ODIHR, 2014), available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Integrating-a-Gender-Perspective-into-Internal-Oversight-within-Armed-Forces>, and Megan Bastick, *Integrating Gender into Oversight of the Security Sector by Ombuds Institutions & National Human Rights Institutions*, (DCAF & OSCE ODIHR, 2014), <http://www.dcaf.ch/Publications/Integrating-Gender-into-Oversight-of-the-Security-Sector-by-Ombuds-Institutions-National-Human-Rights-Institutions>

müzakirə edilməsini və nəticədə uyğun düzəlişlər edilməsini təmin edir.Nəzarət subyektlərinin hər biri xüsusi, lakin tamamlayıcı idarəçilik funksiyası həyata keçirir.

1.1 Ali icra orqanı

Ali icra orqanı təhlükəsizlik sektorunu idarə etmək üçün və demokratik yolla seçilmiş hökumət tərəfindən daha geniş idarəçilik və nəzarət formatı qurmaq üçün strateji istiqamət müəyyənləşdirir.Ali icra orqanı bütövlükdə təhlükəsizlik sektoru üçün siyasi istiqamət müəyyən etməklə səmərəli və cavablayıcı təhlükəsizlik təmin edilməsində vacib dəyişikliklər irəli sürmək və onlara rəhbərlik etmək iqtidarındadır. İcra orqanı həm də təhlükəsizlik təsisatlarının idarə edilməsində rol oynayır və nazirlik boyu idarəetmə və nəzarət funksiyaları yerinə yetirir. Sonucda, icra orqanı hüquqi və siyasi olaraq təhlükəsizlik sektoru agentliklərinin işinə məsuldur.

Ali icra orqanının rolu büdcə müəyyən etməklə və xərclər üzərində monitoring aparmaqla maliyyə nəzarətini də əhatə edir(o cümlədən, təhlükəsizlik sektorunun tərkib hissələrini);maliyyə idarəetməsi üçün şəffaf çərçivənin təmin edilməsini;təhlükəsizlik qüvvələrinin siyasətlərinin və praktikalarının birbaşa nəzarətini(o cümlədən, nazirliklərin daxili nəzarət elementlərinin təmin etməsi gərəkliliyini); və nəzərdən qaçırılmış və ya cəmiyyətdə kənar qalmış qruplarla əlaqəyə girməyə kömək etməklə, məsələn, prioritetlər müəyyən edərək, qadınların, uşaqların və etnik azlıqların hüquqları ilə məşğul olmağı və ya konkret şəhər və ya kənd yerlərində konkret təhlükəli məsələlərlə bağlı ehtiyacları müəyyənləşdirməyi əhatə edir.

1.2 Parlament Nəzarəti və Parlament İdarəçiliyi

Təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarəti qanunverici orqanın(assambleya və ya parlament) demokratik yolla seçilmiş qolunun

təhlükəsizlik sektorunun siyasəti və praktikaları üzərində oynadığı nəzarət və monitoring rolu nəzərdə tutulur. Daha geniş desək, parlament nəzarəti qanunverici orqanın təhlükəsizlik sektoru üzərində idarəçiliyinin ciddi tərkib hissəsidir¹⁷.

Parlamentarların və parlament komitələrinin rolu çoxüzlüdür: təhlükəsizlik siyasəti və praktikası üçün hüquqi çərçivənin müəyyən edilməsi; plenar sessiyalarda və xüsusiləşmiş komitələrdə siyasətin və praktikanın monitoring edilməsi, müzakirə edilməsi və formasının dəyişməsi, o cümlədən, təkcə müdafiə, hüquq mühavizə və kəşfiyyat üzərində nəzarətlə bağlı siyasət və praktikaları deyil, həm də insan

¹⁷ Hans Born, Philipp Fluri, Anders Johnsson, *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices*, Handbook for Parliamentarians No. 5, (Geneva, 2003), bu linkdə: <http://www.dcaf.ch/Publications/Parliamentary-Oversight-of-the-Security-Sector>. NATO və NATO tərəfdaş ölkələri üçün həm də bax:Hans Born, Philipp H. Fluri, Simon Lunn (eds.), *Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector*, (Geneva, 2003) urada: <http://www.dcaf.ch/Publications/Oversight-and-Guidance-The-Relevance-of-Parliamentary-Oversight-for-the-Security-Sector-and-its-Reform>, and the second edition (Geneva 2010) available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Oversight-and-Guidance-The-Relevance-of-Parliamentary-Oversight-for-the-Security-Sector>. Kəşfiyyat xidmətləri üzərində nəzarət üçün bax: Hans Born and Aidan Wills (eds.), *Overseeing Intelligence Services: A Toolkit*, (Geneva: DCAF, 2012), <http://www.dcaf.ch/Publications/Overseeing-Intelligence-Services-A-Toolkit> as well as Hans Born and Ian Leigh, *Making Intelligence Accountable*, (DCAF-University of Durham, Parliament of Norway, 2005) <http://www.dcaf.ch/Publications/Making-Intelligence-Accountable>. Komitə işləri və başqa məsələlərə bağlı ətraflı qaydalar üçün bax: Teodora Fuior, *Parliamentary Powers in Security Governance*, (Geneva, 2011),burada <http://www.dcaf.ch/Publications/Parliamentary-Powers-in-Security-Sector-Governance>. Ümumi qaydalar üçün Bax: Office for Promotion of Parliamentary Democracy, European Parliament, *Parliamentary Oversight of the Security Sector*, (European Parliament: OPPD, 2013), http://www.europarl.europa.eu/pdf/oppd/Page_1/Oversight-web.pdf

hüquqları, audit, büdcə və ya maliyyə komitələrində də eyni fəaliyyətlər; siyasətin, qanunun və büdcənin qəbulu, inkişaf etdirilməsi və rədd edilməsi; və hər hansı siyasi müdaxiləni minimumlaşdırmaq üçün təhlükəsizlik təsisatları daxilində yüksək vəzifələrin təyin edilməsi prosesinə cəlb olunması. Bu cür fəaliyyətlər motivasiya dərəcəsini və maraqlı parlamentarların fokuslanmış fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Hər hansı və ya bu cür nəzarət fəaliyyətlərinin hamısının aparılması, təhlükəsizlik sektoruna dəyişiklik gətirən katalizator kimi də xidmət edə bilər: parlamentarlar açıq surətdə və ya özəl olaraq xüsusi nəzarət problemini vurğulayan kimi, bu hal adətən hökumət, təsisatlar və təhlükəsizlik sektorunun özü tərəfindən yüksək dərəcəli prioritet kimi müəyyənləşir.

Nəhayət, təhlükəsizlik təsisatları üzərində nəzarət və onların idarəetməsi üçün tam qanunverici çərçivənin mövcudluğunun təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin, bu cür çərçivələr beynəlxalq öhdəliklər və universal insan hüquqları ilə uyğun olmalıdır. Qanunvericilik layihəsinin gözdən keçirilməsi, bu cür qanunlara düzəlişlərin edilməsi və onların qəbul edilməsi və ya rədd edilməsi parlamentin fundamental işidir. Bu cür ardıcıl qanun-çıxarma fəaliyyəti olmadan, ölkənin nəzarət səviyyəsi bütövlükdə səmərəsiz olacaqdır.

1.3 Məhkəmə Sistemi

Təhlükəsizlik sektoru təsisatları və onların işçiləri öz əməllərinə görə müstəqil məhkəmə qarşısında cavabdeh olmalıdırlar. Hüquq sisteminin dəqiq ənənəsindən asılı olaraq, uyğun hüquqi fəaliyyətlərə aşağıdakılar daxildir: spesifik təhlükəsizlik əməliyyatlarının və ya keçmişdə baş vermiş əməliyyatların gözdən keçirilməsi və onlara izn verilməsi; təhlükəsizlik təsisatlarının işçilərinin törətdiyi əməllərin məhkəmə araşdırılması; təhlükəsizlik sektoru işçilərinin ölkənin mülki və cinayət hüququ qanunlarını və qüvvədə olan beynəlxalq qanunları pozduğuna görə təqib edilməsi; milli təhlükəsizliyə təsir edən qanunların izah edilməsi vasitəsilə yurisprudensyanın ayaqda durması.

Əksər orduların cinayət xarakterli əməllər və daxili qaydalar və təlimatlar pozuntuları ilə əlaqəli məsələlərlə bağlı daxili intizamı saxlamaq üçün daxili hərbi məhkəmələri olsa da, bu cür məhkəmələrin səlahiyyəti milli qanunvericiliklə müəyyən edilir. Hərbi məhkəmələrin mülki məhkəmə sisteminə tabe olmasını təmin etməklə, ölkə hüquq sistemləri təhlükəsizlik təsisatlarının işçilərinin törətdiyi cinayətləri milli qanunlara görə apara bilər. Bu cür səlahiyyətlərin bölünməsi aparılmazsa, mülki və hərbi yurisdiksiyaların sərhədləri arasında münacişələr yarana bilər¹⁸.

1.4 Müstəqil Nəzarət Agentlikləri

Təhlükəsizlik sektorunun idarəçiliyində xüsusiləşmiş monitoring mandatları olan müstəqil agentliklər vacib rol oynaya bilər. Bu cür agentliklərə insan hüquqları təsisatları, insan hüquqları ombudsman təsisatları, milli etika komitələri, anti-korrupsiya agentlikləri, baş auditorlar, müstəqil şikayət mexanizmləri və başqa xüsusiləşmiş ekspert nəzarət orqanları (kəşfiyyat xidmətləri üzərində) daxildir.

Ombudsman-həm də Ombudsman təsisatları kimi də adlanır-hərbi təsisatlarda, hüquq mühavizə təsisatlarında və kəşfiyyat sektorunda yüksək dərəcəli monitoring, nəzarət, arbitrasiya və araşdırma rolları apara bilər¹⁹. Bir

¹⁸Bax, məsələn, Ian Leigh, 'Executive, Legislative and Judicial Oversight and Guidance over the Security Sector', in Eden Cole, Kerstin Eppert and Katrin Kinzelbach (eds.), *Public Oversight of the Security Sector*, (Bratislava: Valeur for UNDP, 2008), available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Public-Oversight-of-the-Security-Sector>. Bax: UNODC, *Resource Guide on Strengthening Judicial Integrity and Capacity*, (New York: UN, 2011) http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/ResourceGuideonStrengtheningJudicialIntegrityandCapacity/11-85709_ebook.pdf

¹⁹ Eden Cole and Katrin Kinzelbach (eds.), *Monitoring and Investigating the Security Sector*, (Bratislava: Renesans for UNDP, 2007) available at: <http://www.dcaf.ch/Publications/Monitoring-and-Investigating-the-Security-Sector>

çox ölkələrdə, təhlükəsizlik sektoru agentliyi daxilində Baş Müfəttiş eyni funksiyanı yerinə yetirə bilər²⁰. Bütövlükdə, insan hüquqları məsələlərinə fokuslanan istənilən ölkənin ombuds təsisatı təhlükəsizlik sektorunu və onun agentliklərini monitorinq etmək problemləri ilə üzləşəcəkdir.

Bu cür müstəqil agentliklərin rollarına təhlükəsizlik siyasəti və praktikasının monitorinqi, müstəqil aparılan araşdırmalar, hesabatlılıq məsələləri, siyasət və praktikalarla bağlı məcburi və/və ya məcburi olmayan tövsiyələr irəli sürmək, şikayətlər və pis-praktika ilə bağlı məlumat bazası yığmaq və nəzarət və riayət etmə məsələləri ilə bağlı ictimaiyyətə hesabatlar vermək daxildir. Bu cür müstəqil monitorinq nəzarəti maraqlı tərəfin inamını gücləndirmək üçün və demokratik təsisatlar, təhlükəsizlik sektoru və təhlükəsizlik idarəçiliyi mövzuları üzrə mülki cəmiyyət arasında ciddi dialog və əməkdaşlıq təmin etmək üçün vacibdir. Təhlükəsizlik təsisatları haqqında strukturlaşmış və sistemli hesabatlar və sənədləşmələr yerli və ölkə səviyyəsində islahat üçün empirik əsas verə bilər.

Eynilə, müstəqil nəzarət təsisatları öz səlahiyyət dərəcələrindən asılı olaraq təhlükəsizlik sektoru agentliklərinə təhlükəsizliyi təmin etməyi və insan hüquqlarını qorumağı yaxşılaşdırmaq sahəsində tövsiyələr verməkdə ən yaxşı durumdadırlar.

1.5 Mülki Cəmiyyət

Mülki cəmiyyət təşkilatlarının (bundan sonra MCT adlanan və assosiasiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları(QHT) və icma qruplarından təşkil

²⁰ Hans Born and Ian Leigh, *Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel*, (ODIHR & DCAF, 2008) available at: <http://www.dcaf.ch/Publications/Handbook-on-Human-Rights-and-Fundamental-Freedoms-of-Armed-Forces-Personnel>; also Benjamin Buckland and William McDermott, *Ombuds Institutions for the Armed Forces: A Handbook*, (DCAF 2012), <http://www.dcaf.ch/Publications/Ombuds-Institutions-for-the-Armed-Forces-A-Handbook>

olunan) təhlükəsizlik məsələlərinə cəlb olunması bütün əhaliyə təhlükəsizlik siyasəti qurma və idarəçilik proseslərində amil olmağa perspektivlər açır²¹.

MCT –i təhlükəsizlik siyasətləri və praktikalarını monitoring etməklə, öz üzvlərinə təsir etməklə və uyğun həll yollarını müdafiə etməklə fəal funksiya yerinə yetirə bilər. MCT-nin komitə dinləmələrinə cari təhlükəsizlik mühiti haqqında, insan hüquqları pozuntuları haqqında və büdcə nəzarəti haqqında ekspert biliyi verməklə parlamentlə əməkdaşlığı, təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyini yaratmaq və saxlamaq üçün də vacibdir.

MCT-i təhlükəsizlik məsələləri üzrə ictimai maarifləndirməni yaxşılaşdırmaqla təhlükəsizlik siyasəti prioritetləri ilə bağlı cəmiyyət arasında konsensus təşviq edə bilər. Əlavə olaraq, xüsusiləşmiş MCT-i, məsələn, qadın təşkilatları, özlərinin hədəf qruplarına qarşı təhlükələrlə bağlı və onlara qarşı edilən pozuntularla bağlı və həmçinin icmaların təhlükəsizlik sektoru qavrayışı ilə və pozuntularla əlaqədar xəbərlərlə bağlı fərqli fikir və analizə sahib olurlar. Bütövlükdə, MCT-ləri vətəndaşları, demokratik təsisatları və təhlükəsizlik sektoru agentliklərini bir yerə gətirərək təhlükəsizliyi təmin etməyin problemlərini müzakirə etmək üçün vacib dialoq və əməkdaşlıq apara bilər.

1.6 Media

Media, təhlükəsizlik təsisatlarının idarəçiliyini araşdırıcı jurnalistlik vasitəsilə və bütün maraqlı tərəflərin çıxışı ola bilən təhlükəsizlik məsələləri üzrə məlumat paylaşması və müzakirələrə platforma kimi xidmət edərək təhlükəsizlik təsisatlarının idarəçiliyini inkişaf etdirə bilər.

²¹ Bu məsələ ilə bağlı daha geniş məlumat üçün bax: Eden Cole, Kerstin Eppert and Katrin Kinzelbach (eds.), *Public Oversight of the Security Sector*, (Bratislava: Valeur for UNDP, 2008), <http://www.dcaf.ch/Publications/Public-Oversight-of-the-Security-Sector>

Media təşkilatları təhlükəsizlik və ədliyyə təsisatları daxilində pozuntuları araşdırmaqla və xəbər verməklə, şəffaflyq və hesabatlılyq mexanizmlərində, idarəetmə və idarəçilik sistemlərində boşluqları üzə çıxarmağa kömək edə bilər. Yazılı və elektronik media təhlükəsizlik təsisatları və ictimai təhlükəsizlik təminatı haqqında mülki cəmiyyət təşkilatlarının monitoring fəaliyyətlərini də əks etdirə bilər və araşdırıcı jurnalist kimi korrupsiyaya qarşı müdafiəçi kimi hərəkət edərək, korrupsiya hallarını və hakimiyyətdən sui-istifadəni ictimailəşdirərək məhkəmə sisteminin dürüslüyü üçün dəstəverici rol oynaya bilər.

2) Mülki İdarəetmə və Təhlükəsizlik Təsisatlarının Daxili İdarəçiliyi

Təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyinin səmərəli olması üçün bütün təhlükəsizlik sektoru agentliklərinin idarəetmə və daxili idarəçilik mexanizmlərinin:

- İctimai asayişlə təmin etdikləri cəmiyyətin dəyərləri və qanunları ilə uyğun olması
- Beynəlxalq insan hüquqları prinsipləri və standartları dəstəkləməsi
- İctimai asayişin təmin edilməsini təminat altına alması üçün kifayət olması
- Mülki peşəkarlardan təşkil olunması vacibdir

Səmərəli daxili idarəçiliyə əlavə üfiqi və vertical idarəçilik strukturlarının istifadəsi də daxildir. Bu cür daxili idarəetmə strukturlarının şəffaflyq dərəcəsi bütün əhalini əhatə edən təhlükəsizlik təsisatlarının legitimliyinə də təsir edəcəkdir. İctimai ehtiyaclara cavab verən təhlükəsizlik təsisatları şəffaf olmağa meyllidir; ictimai ehtiyaclara laqeyd olanlar qeyri-şəffaflyğa yönəlir. Aşağıdakı bölmə aparıcı təsisati idarəçilik məsələlərini əhatə edir.

2.1. Təhlükəsizlik Təsisatı İdarəetməsi üçün Əsaslar

2.1.1. Bölüm Səviyyələrində Strateji İstiqamət və Rəhbərlik

Birinci bölmədə deyildiyi kimi, Ali icra orqanı təhlükəsizlik təsisatlarının idarəedilməsi üçün aydın rəhbərlik etməli və strateji istiqamət verməlidir, hər bir təhlükəsizlik təminatçısını aydın, bölünmüş məsuliyyətlər vurğulayan qaydalarla təmin etməlidir. İctimai asayişin təmin edilməsi aydın məqsəd olmalıdır və hər bir təhlükəsizlik təsisatı üçün nail olunmalı hərtərəfli məqsədlərin konturları bilinməlidir. Hər bir təhlükəsizlik sektoru təsisatının və onunla bağlı nazirliklərin rəhbərliyi bu məqsədləri öz siyasətlərində və uzunmüddətli planlaşdırmalarında əks etdirməlidir.

2.1.1 Strateji Təhlükəsizlik Siyasəti

Ölkə səviyyəsində strateji təhlükəsizlik siyasəti bu ölkənin hökumətini təşkil edən seçilmiş nümayəndələrlə müəyyən edilməlidir. Adətən ana sənəd milli təhlükəsizlik siyasətidir və onun fonunda hüquq mühavizə, ordu və kəşfiyyat üçün bölümlər üzrə siyasətlər müəyyən edilir. Strateji təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsi başqa sosio-iqtisadi, yoxsulluğa qarşı və inkişaf təşəbbüsləri ilə əlaqədar ayrılmış məhdud insan və maliyyə resurslarına da sonucda təsir edəcək. Bu cür təhlükəsizlik siyasəti daha sonra uyğun təhlükəsizlik təsisatlarına öz bölümlərinin prioritetlərini, islahat, əməkdaşlıq və yerinə yetirmə strategiyalarını hazırlamağa imkan verir.

2.1.3 Hüquqi Əsaslar

Nazirliklər, direktorluqlar və təhlükəsizlik təsisatları üçün hüquqi çərçivə beynəlxalq yaxşı praktikaya uyğun şəkildə hazırlanmalı və qanun aliliyi ilə uyğunluq təmin etməlidir. Qanunvericilik hər bir təhlükəsizlik təsisatının rolunu və vəzifələrini aydın şəkildə müəyyən etməli, inzibati və əməliyyat fəaliyyətləri üçün izn vermə prosedurlarını dəqiqləşdirməli, daxili qaydalar və prosedurların tətbiq edilə bilməsini müəyyənləşdirməli,

başqa maraqlı tərəflərin təhlükəsizlik təsisatları ilə əlaqəyə girməsi və onları monitorinq etməsi üçün vasitələrin olmasını təmin etməli, hər bir tərkib hissənin fəaliyyətləri üçün konstitusiya əsaslarını müəyyənləşdirməli və təhlükəsizlik təsisatlarının işçilərinin öz əməllərinə görə qanun qarşısında cavabdeh olmasını təmin etməlidir. Əlavə olaraq, geniş ictimaiyyətin və demokratik təsisatların məlumatlara çıxışı bu çərçivələrdə yer almalı və təşviq edilməlidir.

2.2 Təhlükəsizlik Sektoru Təsisatlarının Daxili İdarəetməsi

Təhlükəsizlik sektoru təsisatları xidmətin səmərəli getməsi üçün, korrupsiyanın qarşısının alınması üçün və məhdud maliyyə və insan resurslarının israfının qarşısının alınması üçün sağlam daxili idarəetmə sistemlərin olmasını tələb edir.

2.2.1 Kadrların İdarəetməsi

Şəffaf və səmərəli kadr idarəetməsi təhlükəsizlik sektoru heyəti, mülki rəhbərlik və mülki işçilər arasında peşəkarlığın inkişafını sağlam vasitələrlə təmin edir. Uyğun nazirliklər və direktorluqlar tərəfindən səmərəli kadr idarəetməsinin inkişaf etdirilməsinə şəffaf maaşın artırılması, vəzifənin qaldırılması və peşəkar bacarıqlar qazanılması siyasətləri daxildir; şəxsi heyətin idarəedilməsi üçün hərtərəfli məlumat bazalarının yaradılması; bacarıq əsaslı kadr seçimi və görülən işi qiymətləndirən sistemlərin qurulması; səmərəli maaş ödəmə sisteminin hazırlanması²² daxildir. Qadınların təhlükəsizlik sektorunda iştirakını və həmçinin vəzifədə yüksəlməsini təmin edən səylər edilməlidir.

2.2.2 Maliyyə Resurslarının İdarə edilməsi

Maliyyə resursu idarəetməsi o yanaşmanın üzərində qurulub ki,

²² Hari Bucur-Marcu, Philipp Fluri, Todor Tagarev, *Defence Management: An Introduction*, (Sofia: Procon, 2009) available at <http://www.dcaf.ch/Publications/Defence-Management>

təhlükəsizlik sektoru başqa dövlət sektorlarında olduğu kimi eyni dövlət sektoru idarəetmə prinsiplərini əldə rəhbər tutur. Bütçə siyasətləri şəffaf olmalıdır ki, bu bütçənin mümkün olması təmin edilsin və bu siyasətlər başqa hökumət prioritetləri və strategiyalarını tamamlasın. Maliyyə resursu idarəetməsi şəffaf və hesabatlı satınalmalar sistemləri inkişaf etdirməklə dəstəklənməlidir; məhsuldar audt sistemləri inkişaf etdirməklə dəstəklənməlidir; və maliyyə planlaşdırılması və idarəetməsi tək-cə nazirliklər daxilində deyil, həm də təhlükəsizlik sektoru təsisatlarının özlərinin idarəetmə birliklərində də gücləndirilməlidir²³.

2.2.3 Korrupsiyaya qarşı mübarizə və Dürüstlük

Kadr və maliyyə resursları idarəetməsinə olan yanaşmaları birləşdirən həlledici məsələ korrupsiyaya-qarşı güclü qanunun vacibliyidir. Müdafiə sahəsində şəffaflıq və korrupsiya problemləri tək-cə keçid dövrü yaşayan ölkələrə təsir etmir, həm də inkişaf etmiş demokratik ölkələrə təsir edir. Dürüslüyə nail olmaq proqramı cürbəcür ən yaxşı praktikaları və korrupsiyaya qarşı tədbirləri irəli sürür²⁴.

2.2.4 Təsisati və Proqram Rəhbərliyi

İnzibati və proqram rəhbərliyi hesabatlılığı artırır və peşəkar qaydalar və təlimatlara riayət etməni həvəsləndirər. Səmərəli təsisati rəhbərlik, idarəetmə birlikləri, direktorluqlar və nazirliklər səviyyəsində milli prioritetləri və mümkün olan resursları əks etdirən siyasət və

²³Bax, məsələn, UNDP and World Bank, *Security Sector Expenditure Review Sourcebook*, (forthcoming 2016)

²⁴ Bax Todor Tagarev (ed.), *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence*, (Sofia: Procon, 2010) <http://www.dcaf.ch/Publications/Building-Integrity-and-Reducing-Corruption-in-Defence> and Mark Pyman, Anne-Christine Wegener, *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence and Security: 20 Practical Reforms*, (Transparency International DSP: 2011), <http://archive.ti-defence.org/publications/88-building-integrity-and-reducing-corruption-in-defence-and-security--20-practical-reforms>

planlaşdırma siklləri vasitəsilə inkişaf etdirilməlidir; hakimiyyətdən sui-istifadəyə qarşı məşğul olmaq üçün mexanizmlər hazırlamaqla; və korrupsiyaya qarşı mexanizmlər və intizam tədbirləri qurmaqla. Daxili hesabat mexanizmləri qurulmalı və möhkəmləndirilməlidir.

2.2.5 Qaydalar və Prosedurlar

Hər bir təhlükəsizlik təsisatı öz şəxsi heyətinin davranışını idarə etmək üçün həyata keçirilə bilən qaydalar və prosedurlar tələb edir. Bütün təhlükəsizlik heyətinin kriminal və mülki məhkəmənin yurisdiksiyası altında olmasına baxmayaraq, daxili təlimatlara riayət edilmədikdə və pozuntular olduqda, daxili təlimatlar rəhbərliyə daxili intizam qaydaları tətbiq etməyə yol açır.

2.2.6. Davranış Kodeksləri

Təhlükəsizlik sektoru təsisatları ölkə və beynəlxalq səviyyədə hazırlanmış davranış kodekslərinə riayət etməlidirlər. Cürbəcür davranış kodeksləri dürüstlük və korrupsiyaya qarşı mübarizə məsələlərini əhatə etməklə təhlükəsizlik sektoru təsisatlarının işinə təsir edir; hüquq mühavizə və kəşfiyyat işçiləri üçün etika kodeksləri onların işinə təsir edir. Davranış kodeksləri qaydaların, prosedurların və ya mülki və ya cinayət hüququnun maddələrinin tətbiq edilməsini əvəz etməsə də, onlar daha çox hesabatlılıq və şəffaflıq gətirə bilər və həmçinin təhlükəsizlik sahəsində çalışan peşəkarın öz vəzifə borcuna olan həssaslığına və öz işinin yüksək səviyyədə qavrayışına gətirər. Bu yolla, onlar bütün ictimaiyyət üçün də aydın və başa düşülən olmalıdır.

Yekun

Təhlükəsizlik sektoru üzərində səmərəli nəzarət demokratik təsisatların və həlledici maraqlı tərəflərin bu məsələlərin üzərinə getməyə zəruri olan səlahiyyət və bacarıqlardan asılıdır. Parlamentarlar nəzarət məsələləri üzrə müzakirələri katalizə etmək, zəruri islahatları təşviq etmək, siyasət və praktikaya müsbət təsir etməkdən ötrü təhlükəsizliyin necə təmin

edilməsinə monitorinq etmək baxımından unikal vəziyyətdədirlər. İstər demokratik təsisatlar olsun (parlamentlər/qanunvericilər, məhkəmə orqanları), istər hökumət, təhlükəsizlik sektoru agentlikləri, müstəqil nəzarət agentlikləri (ombuds təsisatları), mülki cəmiyyət və media olsun, hər bir qrupun həm fərdi və həm də əməkdaşlıq rolları vardır.

Daxili və kənar idarəçilik strukturlarının bir-birini tamamlamasını təmin etməklə təhlükəsizliyə çıxış təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ciddi şəkildə yaxşılaşdırıla bilər, eyni zamanda, təhlükəsizlik sektoru siyasəti və praktikalarının şəffaflığı və hesabatlılığı təminat altına alınabilir.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL: PARLAMENTLƏRİN ROLU

Hans Born

Tədqiqat Bölməsi Rəhbərinin Müavini, DCAF¹

Giriş

Qanunverici, icra və məhkəmə orqanları arasında səlahiyyətlərin bölünməsi müasir demokratik sistemlərin əsasını təşkil edir. Parlamentlər, hökumət² və əhali arasında vasitəçi kimi çıxış edir. Parlamentlər xalqın səsini ifadə edir və insanların hüquqlarının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində vacib rol oynayır. Bu rola təhlükəsizlik sektorunun idarəçiliyində parlamentlərin rolu da daxildir. Hökumətin heç bir sahəsi və ya təsisatı parlament nəzarətindən azad edilməməlidir və buraya təhlükəsizlik sektorunun bütün elementləri daxildir. Səlahiyyətlərin və öhdəliklərin aydın şəkildə ayrılması parlamentin səmərəli şəkildə işləmək imkanlarını müəyyən edir. Xalqa xidmət göstərən milli dövlətlərdə olduğu kimi, təhlükəsizliyin təmin olunması vətəndaşların öz həyatlarını qorxu olmadan yaşaması üçün aparıcı elementdir. Parlamentin üç əsas funksiyası aşağıdakılardır:

1. Qanunvericilik funksiyası. Baxış, düzəliş, qanunların hazırlanması və qəbul edilməsi
2. Budcələmə funksiyaları: Budcənin bəyənilməsi, rədd

¹ Müəllif Eden Koul və Lidia Amberqə bu fəsilin yazılmasında etdikləri köməyə görə təşəkkür edir

² "Hökumət" sözü müxtəlif ölkələrdə müxtəlif mənə daşıyır. Bu yazıda o ən yüksək siyasi səviyyəni göstərir, yəni prezident, baş nazir və nazirləri və onların uyğun idarələrini ifadə edir.

edilməsi və büdcəyə düzəliş edilməsi,o cümlədən,təhlükəsizlik sektoru ilə əlaqəli büdcə elementləri ilə bağlı.

3. Nəzarət funksiyası:təhlükəsizlik sektorunun monitoring edilməsi

Bu fəsil, təhlükəsizlik sektorunun, bütün təhlükəsizliyi təmin edən agentliklərin yaxşı idarə olunmasında parlamentin rolunu izah edir:buraya müdafiə,hüquq mühavizə,polis,silahlı qüvvələr,sərhəd qoşunları,yarı-hərbi birləşmələr,kəşfiyyat xidmətləri və özəl təhlükəsizlik təşkilatları daxildir. Ona görə də,"müdafiə sektoru" yox,"təhlükəsizlik sektoru" termini istifadə olunur,çünki hərbi qüvvələr təhlükəsizliyi təmin edən qüvvələrdən sadəcə biridir.

Yaxşı idarəçilik çərçivəsində,təhlükəsizlik sektoruna parlamentin üç konseptual funksiyası tətbiq olunur.Onlar aşağıdakılardır:təhlükəsizlik sektoru üçün hərtərəfli hüquqi əsasların qəbul edilməsi,təhlükəsizlik sektorunun büdcəsinin bəyənilməsi,rədd edilməsi və ona düzəliş edilməsi və həmçinin təhlükəsizlik sektorunun üzərində nəzarət edilməsi və onun diqqətlə gözdən keçirilməsi. Təhlükəsizlik sektorunun yaxşı idarəçiliyində parlamentin rolu özü-özlüyündə məqsəd deyil. İşin əsasında,parlament nəzarətinin əsas prinsipi hökumətin hesabatlılığını təmin etməkdir və təhlükəsizlik sektorunun məqsədlərini,siyasətlərini və prosedurlarını siyasi rəhbərliklə razılaşdırmaqla təhlükəsizlik və azadlıqlar arasında balansı təmin etməkdir. Çox sayda ölkələrdə,hərbi müdaxilə deyil,təhlükəsizlik və siyasi məqsədlərin üst-üstə düşməsi parlamentlər üçün ən böyük narahatlıqlardan biri olaraq qalır.

Demokratikin Nəzarətin Mənası

Xüsusilə son zamanlarda keçid dövrünü başa vurmuş ölkələrdəki parlamentlər və ya inkişaf etmiş qəbul edilən ölkələrdəki parlamentlər çox zaman geniş və mürəkkəb təhlükəsizlik sektorunu başa düşməkdə, lazımı məlumatlar əldə etməkdə və hərbi məlumat bazasını qiymətləndirməkdə çətinliklərlə üzləşirlər. Əlavə olaraq,inkişaf etmiş

ölkələrdəki parlamentlər, məsələn,yeni növ hərbi missiyalara nəzarət edilməsində və ya ölkəüstü səviyyələrdə təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti ilə bağlı yeni problemlərlə üzləşirlər.Bu cür problemlər, təcrübəli parlament işçiləri olmadıqda və müdafiə və təhlükəsizlik mövzuları üzrə bilgi çatışmamazlığı üzündən daha da pisləşə bilər.

Avropada,silahlı qüvvələr üzərində demokratik və parlament nəzarəti məsələsi, Soyuq Müharibə bitəndən sonra və sonrakı Balkan münafişələrindən sonra müəyyən növ renesans dövrü keçirmişdir. Birincisi,bir sıra Avropa ölkələrində(məsələn,Hollandiya, Belçika, Fransa, İtaliya,İspaniya və Portuqaliyada) çağırış sisteminin ləğv edilməsi silahlı qüvvələr üzərində demokratik nəzarət barədə mühüm debatlarla gətirmişdir. Bu prosesdə,çox sayda təhlilçilər öz narahatlıqlarını bildirdilər ki,tam könüllülərdən ibarət olan qüvvələrə demokratik yolla nəzarət etmək çağırışçılardan ibarət olan orduya nəzarət etməkdən çətin olar.

İkincisi,son onillik ərzində,Avropa ölkələri silahlı qüvvələrin sayını azaltmış və eyni zamanda,coğrafi baxımdan fəaliyyətlərini artırmış və sülhü saxlama missiyalarına da qoşulmuşlar. Bu cür yenidən qurulma prosesləri,hərbi qüvvələr üçün daha az büdcə ilə daha çox işlər görülməsinə gətirmişdir və o da siyasi-hərbi münasibətlərə olan təzyiqli artırmışdır.

Üçüncüsü,beynəlxalq səviyyədə hərbi fəaliyyətin artmasına görə, beynəlxalq hərbi əməkdaşlığın və beynəlxalq təsisatların üzərində demokratik və parlament nəzarəti daha çox məna daşıyır. Bu,AB və NATO-nun daha kiçik üzvləri üçün xüsusilə doğrudur.

Dördüncüsü,regional təşkilatlar olan NATO və ATƏT-in tələbi ilə,Mərkəzi və Şərqi Avropadakı post –kommunist ölkələri demokratik prinsiplər əsasında öz hərbi-siyasi münasibətlərini islah etməli oldular.Hərbi-siyasi münasibətlərin bu cür fundamental demokratikləşməsi olmadan,onlar NATO və AB (Kopenhagen kriteriyalarına görə)üzvlüyünə nail ola bilməzdilər.Digər tərəfdən,əksər keçid dövrü yaşayan ölkələrdə,siyasi demokratik islahatlar təhlükəsizlik sektorunda islahatlardan öncə olmuşdur. Təhlükəsizlik sektorunu islah etməzdən öncə,keçid dövrü yaşayan ölkələr yeni konstitusiyalar qəbul

etdilər,qanunvericilərə səlahiyyətlər verdilər və ordu üzərində mülki və sonra da demokratik yolla seçilmiş mülki nazirlik nəzarəti təsis etdilər. Bu ardıcılıq,təhlükəsizlik sektoru islahatının demokratik tərzdə aparılmasının vurğulanmasına xidmət etdi. Bu cür islahatlar,təkcə funksional təhlükəsizlik tələblərini,tələbatları və imkanları qarşılamaq deyil,həm də cəmiyyətin tələblərinə cavab verməlidir.

Beşincisi,inkişaf etmiş dövlətlər son onillik ərzində yeni təhlükəsizlik qorxuları ilə üzləşdiyi zaman müəyyən parlament səlahiyyətlərini dəyişdirmiş və genişləndirmişdir,fundamental dəyişikliklər prosesinin ortasında olan keçid dövrü yaşayan demokratik ölkələr və/və ya post-avtoritar dövlətlər hətta daha böyük problemlə üzləşmişlər,yəni təhlükəsizlik sektoru daxil,öz təsisatlarında köklü islahatların tam müəyyənləşdirilməsi və onların yenidən qurulması problemləri ilə üzləşmişlər. Məsələn,bu prosesdə, polisin silahsızlandırılması on ildən çox bir zaman müddətində həll edilməmiş problem kimi qalmışdır. Digər çətinlik,kəşfiyyat xidmətlərinin islahatı olmuşdur, çünki onlar hətta artıq NATO üzvü olmuş bir çox ölkələrdə demokratik prosesə müdaxilə etməkdə davam etmişlər. Bir sıra demokratik ölkələr,məhəllə polisi imkanlarını inkişaf etdirərkən polisin getdikcə artan silahlanma probleminin qarşısının alınması ilə üzləşmişlər.

Nəhayət,son dövrlərdə Avropanın bir sıra yerlərində ərazi suverenliyinin pozulması və sərhədlərin öz iddialarına görə yenidən dəyişdirilməsi ilə, parlamentlər öz cəmiyyətlərinin müdafiə imkanlarını yenidən müəyyənləşdirmək və uyğun təhlükəsizlik siyasətinə nəzarət etmək baxımından fundamental problemlə üzləşirlər. Eyni zamanda,bu cür problemlə üzləşmək,əvəzində bir sıra NATO və NATO ilə tərəfdaş ölkələrində demokratiyanın köklərini sarsıtmaqla və neo-avtoritar siyasi idarəetmə(bir çox hallarda “qeyri liberal demokratiya”kimi isnad edilən) strukturlarından istifadə etməklə, cəmiyyətə polis nəzarəti etmək üçün amil kimi istifadə olunur. Bu cür gedişlər, təhlükəsizlik sektoru məsələləri üzərində davamlı,yaxşı-məlumatlı parlament nəzarətinin vacibliyinin önəmli olduğunu bir daha vurğulayır.Məsələnin digər az vacib olmayan

tərəfi odur ki, bütün bunları etməklə təmin edilməlidir ki,təhlükəsizlik qüvvələri öz ölkələrinin xarici təhlükədən qoruma imkanlarını itirəsin və ya təhlükəsizlik sektorunu neo-avtoritar liderlər özlərinə alətə çevrilməsinlər.

Parlamentin Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzərində Rolunun Əhəmiyyəti

Parlamentin əsas rolu ictimaiyyətin fikirlərini ifadə etmək və milli təhlükəsizlik siyasətləri,kimlik prioritetləri təklif etmək,mövcud qanunlara düzəlişlər etmək tövsiyəsi vermək və yeni qanun layihələrinə təkliflər verməkdir. Demokratik ölkələrdə,parlamentlər, təhlükəsizlik xidmətlərinin ölkə və beynəlxalq qanunlara uyğun olaraq öz vəzifələrini yerinə yetirmələrini təmin etməkdə əhəmiyyətli rol oynayır. Şəffaf və hesabatlı tərzdə çalışan təhlükəsizlik sektoru təsisatları demokratik prinsiplərə hörmət etməyi təmin etmək baxımından və insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaq baxımından həyati vacibdir. Milli təhlükəsizliyin qorunması ilə bərabər, eyni zamanda,təhlükəsizlik sektoru təsisatlarının demokratik standartlara uyğun hərəkət etməsi təmin edilməlidir. Bütün bunlar,yaxşı işləyən demokratik ölkənin mühüm elementləridir.Əlavə olaraq, parlamentlər təhlükəsizlik sektoru xərcləri üzərində nəzarət edir və onların ayrılmasına qərar verir və əsas qərarların,məsələn,fövqaladə vəziyyət və ya müharibə vəziyyəti elan edilməsi qərarlarında iştirak edir.

Amma yenə də demokratik və mülki nəzarət arasındakı fərq müəyyənləşdirmək vacibdir. Mülki nəzarət demokratik nəzarət üçün ilkin şərtidir. Buna baxmayaraq,bu özü-özlüyündə yetərli deyil; bu prinsipi 20-ci əsrin avtoritar rejimləri bizə sübut etmişdir. Məsələn,Hitler və Stalin öz orduları üzərində mükəmməl nəzarətə sahib idilər,lakin bu cür nəzarət forması demokratik ölkədə arzuolunan nəzarətdən çox uzaqdır. Bu baxımdan,parlament, təhlükəsizlik sektoru nəzarətinin demokratik elementinin qorunması üçün vacib rol oynayır.Ona görə də,toplamda, parlamentin rolunun mənası aşağıdakıların təmin edilməsinə əsaslanır:

1. Şəffaf və hesabatlı təhlükəsizlik sektoru;
2. Təhlükəsizlik sektoru tərəfindən dövlət vəsaitinin məhsuldar istifadəsi;
3. Təhlükəsizlik sektorunun demokratik nəzarəti və ona görə də təhlükəsizlik sektorunun demokratik legitimliyi.

Yeni Yaranmış Demokratik Ölkələrdə Problemlər

Keçmiş avtoritar dövlətlərdə demokratiyaya keçid çox zaman uzanmış proses olub, geniş sayda subyektləri əhatə edir və geniş miqyaslı təcrübə tələb edir. Yeni demokratik ölkələrin parlamentləri bir növ olaraq cürbəcür problemlərlə, o cümlədən, uyğun bacarıqların olmaması, yetərli işçilərin olmaması və məlumatlara məhdud çıxış problemləri ilə üzləşirlər. Hər bir keçid dövrü yaşayan demokratik proses özünün məxsusi problemlərinə malikdir və onların hər birinə şəraitdən asılı olaraq baxmaq lazımdır. Lakin, üç geniş problemlər növü ayırd edilə bilər³:

Avtoritarizmdən sonrakı dövlətlərdə parlamentlərə yaranan əsas problem təsisatı dəyişiklik və dövlət ilə cəmiyyət arasındakı münasibətlərin yenidən müəyyənəndirilməsidir. Avtoritar sistemlərdə, parlamentlərin təhlükəsizlik sektorunu idarə etməkdə heç bir rolu yoxdur. Demokratiyanın əsas sütunları olan insan hüquqları, iştirakçılıq, hesabatlılıq və şəffaflıq konsepsiyaları parlamentlər tərəfindən nəzarət və islahat prosesinə inteqrasiya edilməlidir ki, onlar öz vəzifələrini səmərəli şəkildə yerinə yetirə bilsinlər. Avtoritar rejimlərdə daxili və kənar məsuliyyətin və nəzarətin olmaması sonralar demokratik standartlara nail olmaqdan ötrü bütöv siyasi sistemin yenidən müəyyən edilməsini tələb edir. Demokratiyanın möhkəmlənməsinə, parlamentlərin qərar vermə proseslərində necə fəal iştirakını təmin edən təlimlər və hüquqi islahatlar daxildir: onların dövlət xərclərinə necə nəzarət etdikləri, qanun qarşısında bərabərliyi necə təmin

³ Bax: Hans Born, *Parliamentary oversight of the security sector*, (European Parliament: Office for Promotion of Parliamentary Democracy, European Parliament, 2013), pp 50-61 http://www.europarl.europa.eu/pdf/oppd/Page_1/Oversight-web.pdf

etdikləri, təhlükəsizlik sektoru daxilində bacarıqların necə artırılmasına və mövcud bilik,monitorinq və mülki cəmiyyətin vəkillik işlərindən necə ən yaxşı formada istifadə edilməsi daxildir.

İkincisi,parlamentarlar üçün digər problem təhlükəsizlik sektorunun idarə edilməsində öz rollarının başa düşülməsidir,bu rol hansı nəticələrə gətirir və o demokratikləşmə prosesinə neçə təsir edir. Avtoritar və neo-avtoritar dövlətlərdə müxalifət üzvləri çox zaman dövlət tərəfindən insan hüquqları pozuntularına məruz qaldıqları üçün, keçid dövrü yaşayan ölkələrdəki parlamentarların sadəcə özlərinin yenicə müəyyən edilmiş səlahiyyət və rollarını başa düşmələri önəmli deyil,həm də xroniki neo-avtoritar praktikaların aradan qaldırılması vasitələrini anlamaları da vacibdir. Bu uzun müddətli proses ola bilər,çünki bu fikir tərzində, təcrübədə və fəal nəzarətdə dəyişikliyi əhatə edir.

Üçüncüsü,yeni yaranmış demokratik ölkələrdə parlamentlərin öz səlahiyyətlərindən tam istifadə etməsi iqtidarında olması üçün,onların təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi sahəsində inkişaf etdirilmiş uyğun bacarıqlardan faydalanması və həm də onların yetərli sayda işçilərinin olması (yaxşı təlim keçmiş) və məlumatlara çıxışı vacibdir. Öz vəzifə borclarını tam başa düşmələri və öz funksiyalarını səmərəli şəkildə apara bilmələrini təminat altına almaq üçün rəsmi şəxslərə peşə artırma imkanları təklif edilməlidir.

Ona görə də,səmərəli islahat prosesi adətən mövcud konstitusiyaya düzəliş etməklə başlayır və ya tam yeni konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə başlayır.İkincisi,təhlükəsizlik sektoru təsisatlarının maddələri və strukturu gözdən keçirilir,düzəliş edilir və ya sıfırdan başlayıb yenidən hazırlanır.Bu cür vacib işlər parlament tərəfindən aparılır.Parlamentin digər mühüm funksiyası müdafiə büdcəsinin müəyyən edilməsində iştirakıdır. Xüsusiləşmiş parlament komitələri (Müdafiə Komitəsi,Büdcə və Maliyyə Komitəsi,Dövlət Xərcləri Komitəsi) lazımi məlumatları toplayır və xərclər baxımından prioritetləri qiymətləndirir və büdcələrin düzgün ayrılıb-ayrılmadığını və lazımsız xərclərin olub-olmadığını və vəsaitlərdən sui-istifadə hallarını yoxlamaq üçün araşdırmalar aparır.

Yaxşı praktikalardan öyrənmə

Yaxşı praktikaların başa düşülməsi üçün üç məsələ mənə daşıyır: kontekst, parlamentarların siyasi hazırlığı və “nəzarətin” mənası.

- **Kontekst**

Parlament nəzarəti ilə əlaqədar olan ən yaxşı praktikalar, dünyanın hər yerində cürbəcür olmasına baxmayaraq, bir neçə əsas prinsiplərə sadələşdirilə bilər. Təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarəti demokratiya üçün “sine qua non” şərtidir, çünki hökumət siyasətinin və ya təhlükəsizlik sektoru fəaliyyətlərinin heç bir sahəsi demokratik cəmiyyətdə qaranlıq qala bilməz və gizlədilə bilməz.

- **Parlamentarların Siyasi Hazırlığı**

Bir çox ölkələrdə parlament təşkilatının, ştatlı işçilərin və təcrübənin çatmamazlığı ucubətindən parlament nəzarəti aparıla bilmir. Növbəti bənddə verilən ən yaxşı praktikalar səmərəli nəzarət aparmaq üçün parlamentlərin bu cür maneələrlə nə etdiyini nümayiş etdirir. Lakin, parlamentarların çox zaman mübahisəli məsələlərlə məşğul olmaq hazırlığı səmərəli nəzarətə təsir edən digər əhəmiyyətli amildir.

Seçilmiş nümayəndələrin, hökuməti hesabatlılığa çəkməyə siyasi iradəsi və ya sadıqlığı olmadığı halda, heç bir konstitusiyaya səlahiyyəti, resurslar və ya ən yaxşı praktikalar iradə çatışmamazlığının yerini doldura bilməz. Əgər parlamentarlar hökumət siyasətini və praktikalarını yoxlamaq üçün öz səlahiyyətlərindən istifadə etmək istəmirlərsə, o zaman konstitusiyaya və ya başqa hüquqi səlahiyyətlər az məna daşıyacaq.

Parlamentarlar cürbəcür səbəblər üzündən təhlükəsizlik sektorunu yoxlamaq marağında olmaya bilərlər. Ən böyük səbəb partiya siyasətidir. Çox zaman parlament siyasi partiyaları hökumətdə təmsil olunan zaman öz hökumət tərəfdaşlarını ciddi şəkildə nəzarət etməyə az meyilli olurlar.

Nəticədə,parlament nəzarətinin ən yaxşı praktikaları və alətləri hökuməti nəzarət etmək üçün istifadə olunmur və bu istisna hallarda, fəvqaladə hallar baş verəndə və ya qalmaqaallar olanda istifadə olunur. Digər səbəb o ola bilər ki,bir çox parlamentarlar hesab edir ki, təhlükəsizlik sektoru seçicilərə maraq kəsb etmir. Parlamentarlar yenidən seçilməyə çalışdıqlarından hökumət sektorunun digər sahələrinə diqqətlərini yönəldə bilərlər,məsələn işsizlik, firavanlıq, pensiya sistemi və ya sadəcə çörəyin və ya neftin qiyməti məsələlərinə.

Bu cür tendensiyaları dəf etmək zərurəti, nəzarət çatmamazlığı uçbatından siyasi qalmaqaallar ehtimallarını önləyici əsasla azaltmaq vacibliyi ilə bərabər,parlament nəzarətinin ciddi elementidir.

• “Nəzarətin” Mənası

Parlamentin təhlükəsizlik sektorunun işinə qarışması ilə bağlı çox sayda fərqli sözlər işlədilir. Birinci konsepsiya, hökumətin siyasətlərini və praktikalarını nəzarət edən praktikaya isnad edən və hökumət və onun agentlikləri üçün geniş qaydalar quran “nəzarət” adlanır. İkinci konsepsiya,“yaxşı idarəçilik” adlanır və o təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəetməsinə isnad edir və burada parlament mühüm rol oynayır.Üçüncüsü,“nəzarət”(kontrol) geniş şəkildə İngilis dilində işlədilir və o çox geniş mənə daşıyır. İngilis dilində nəzarət(kontrol) “yoxlama” konsepsiyasına qarşı olaraq, hökmanlıq etmək,göstəriş vermək və ya hətta idarə etmək deməkdir. Parlamentlərin rolunu təsvir etmək baxımından hər bir konsepsiyanın öz üstünlüyü vardır:nəzarət geniş yanaşmanı nəzərdə tutur,yaxşı idarəçilik sistemli yanaşmaya isnad edir və nəzarət(kontrol mənasında) parlament tərəfindən güc yanaşması mənasını daşıyır, (əlbəttə bu cür proseslər təhlükəsizlik sektorunun idarəetməsi ilə əlaqəli olduqda). Bütün bu fərqli konsepsiyaları bir yerə yığmaqla, bir qayda olaraq, “nəzarət” konsepsiyasından istifadə olunur,“idarəçilik” isə daha geniş mənaya malik ola bilər(bütöv siyasi sistemə isnad edərək) və “nəzarət”(kontrol mənasında) sadəcə “yoxlamanın” dar mənasını daşıya bilər.

Hər bir konsepsiya həm də siyasi sistemlərin və mədəniyyətlərin

xüsusiyyətlərini və özəlliklərini təmsil edir. Parlament nəzarəti ilə bağlı əsas məsələ parlament ilə hökumət arasındakı ayırıcı xətti tutmaqdır:hansı dərəcəyə qədər parlament hökumətin fəaliyyətlərinə qarışmalıdır? Parlamentarların orduya komandanlıq etməməsi aydın olduğu halda,eyni dərəcədə aydın olmalıdır ki, təhlükəsizlik sektoru ilə bağlı parlament və hökumət birgə məsuliyyət daşıyırlar.Birgə məsuliyyət ideyası eyni dərəcədə siyasi və hərbi rəhbərlik arasındakı münasibətlərə də şamil olunur. Tərəflərdən heç birinə bir-birinə zidd məqsədləri olan rəqiblər kimi baxılmalı deyil.Əksinə,həm təhlükəsizlik sektorunun və həm də cəmiyyətin tələblərini qarşılamaq üçün, səmərəli təhlükəsizlik siyasətinə nail olmaq üçün siyasi və hərbi rəhbərliyin bir-birinə ehtiyacları vardır.Ona görə də,demokratik nəzarət konsepsiyası təkə komanda və əmrlərdən ibarət deyil,həmçinin siyasi rəhbərliklə generallar arasında dialoq və kommunikasiyanın zəruriliyini özündə ehtiva edir. Bu cür kommunikasiya inam ilə,açıq kommunikasiya xətləri ilə,qarşılıqlı iştirak və bir-birinin rəylərini ifadə etməyə dəvət etməklə xarakterizə olunmalıdır.

Ona görə də,parlament nəzarəti təhlükəsizlik sektoru üzərində daha geniş demokratik nəzarət prosesinin mühüm hissəsidir.

Parlament Nəzarəti-Ən Yaxşı Praktikalər

Parlament nəzarətinin başlıca funksiyaları aşağıdakılardır:

-hökumətin daxilində pozuntuları aşkarlamaqla və önləməklə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qorumaq

-hökumətin şəffaf tərzdə işləməsini təmin etmək

-hökumətin fəaliyyətləri çərçivəsində vergidən gələn gəlirlərin israfçılığa və həddən artıq xərclərə sərf olunmasını aydınlaşdırmaqla hökumətin hesabatlılığa çəkilməsinə təminat vermək

Parlament nəzarəti mexanizmlərinə, xüsusiləşmiş nəzarət qurumları,məlumatlara baxış və müstəqil nəzarət qurumlarının(o cümlədən, ombudsman və ali audit idarələrinin) parlamentə hesabatları daxildir.

Əlavə olaraq,parlamentlər- arası əməkdaşlıq parlament Assambleyaları arasında öyrənilən ən yaxşı praktikalərin mübadiləsinə imkan verir

(daha çox NATO Parlament Assambleyası, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, ATƏT Parlament Assambleyası) və onlar üzv ölkələr arasında nəzarət mexanizmlərinin yaxşılaşmasına daha çox töhvə verə bilər. Birbaşa seçilən Avropa parlamenti də AB səviyyəsində siyasi debatlarla və qərar qəbul etmələrə töhvə verir.

Bütün ən yaxşı praktikalar parlamentin başlıca tapşırığını həll etməlidir: hökuməti xalq qarşısında hesabatlı tutmaq. Ən yaxşı praktikalar Avro-Atlantik zonanın cürbəcür ölkələrindən, həm “yaşlı” və həm də “yeni” demokratik ölkələrdən əldə edilə bilər. Lakin, yaşlı demokratik ölkələr mütləq olaraq yeni demokratik ölkələrdən daha güclü parlamentlərə malik deyillər. Əlbəttə, xüsusilə demokratik ölkələr, avtoritar idarəetmənin ilkin formalarını yenidən təsis etməkdən ən azı qorxurlar və öz parlamentlərinə köklü səlahiyyətlər verməkdə maraqlıdırlar. Aşağıda göstərilən praktikalar səmərəli nəzarəti irəli apara bilən mümkün prosedurların, hüquqi müqavilələrin və təşkilati çərçivələrin kataloqundan ibarətdir.

Hökumətin təsisatları arasında şəffaflıq, hesabatlılıq, cavablandırma və hakimiyət bölgüsü anlayışları üzərində qurulan təhlükəsizlik sektorunun nəzarəti baxımından ən yaxşı praktikalar aşağıdakıları əhatə edir:

- Təhlükəsizlik sektoru təsisatları daxilində daxili nəzarət
- İcra edici nəzarət
- Parlament nəzarəti
- Məhkəmə nəzarəti
- Müstəqil nəzarət
- Mülki cəmiyyət və media nəzarəti⁴

Müdafiə və Təhlükəsizlik üzrə Parlament Komitələri

Parlament komitələri yəqin ki, parlamentin işi üçün ən güclü platformadır. Komitələr vasitəsilə, parlamentarlar öz işlərini təşkil etmək və öz

⁴Daha ətraflı məlumat üçün bax: Fəsil 2, ‘Democratic Oversight and Governance of Defence and Security Institutions’.

təcrübələrinə və səlahiyyətlərinə yönəlmək imkanına malikdirlər. Təhlükəsizlik sektorunun mürəkkəbliyinə görə,əgər parlament hökumətə real təsir etmək istəyirsə,çox yaxşı qurulmuş komitə strukturuna ehtiyac vardır. Səmərəli parlamentlər hökumətin hər bir siyasi sahəsi üçün komitələrə malikdirlər: daxili işlər,xarici işlər,konstitusiya işləri,ədalət, insan hüquqları, təhlükəsizlik, müdafiə və büdcə, dövlət auditləri və ümumi maliyyə işləri. Bu cür komitələrin geniş kateqoriyasından başqa.parlamentlər adətən təhlükəsizlik sektoru üzrə ixtisaslaşmış bir neçə komitəyə malikdir:hərbi komitələr,hüquq mühavizə və ya kəşfiyyat məsələləri üzrə komitələr.

Parlament komitələrinin səmərəliliyi üç amildən asılıdır: birincisi,komitənin səlahiyyətlərini nümayiş etdirmək üçün zəruri olan və öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün imkan verən qanuni əsaslar və bacarıqlar;ikincisi,öz tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün uyğun bacarıqların inkişaf etdirilməsi; və üçüncüsü,hökuməti hesabatlı tutmaq üçün komitə üzvləri arasında müsbət münasibət.

Komitələr çox önəmlidir,çunki onlar ətraflı olaraq hökuməti gözdən keçirmək iqtidarındadırlar və komitələr müxtəlif partiyalara məxsus parlamentarlar arasında birbaşa kommunikasiya və əməkdaşlıq yaranmasına imkan verir. Ölkənin demokratik nəzarət və hesabatlılıq dərəcəsi onun parlament komitələrinin gücündən və səmərəliliyindən tamamilə asılı olacaqdır.

Səmərəli komitənin aşağıdakı xarakterləri vardır:

- Onların funksiyaları və səlahiyyətləri prosedurların qaydasından asılı olacaqdır(PQ)

- Onlar öz cədvəlləri üzərində nəzarətə malikdirlər (gündəlik,məsələlər, tarixlər,komitə görüşlərinin tezliyi) və qanunvericilikdə düzəlişlər etmək təşəbbüsündə daha geniş çevikliyə sahibdirlər.

- Onlar azlıqda olanların hesabatlarından istifadə edirlər

- Təhlükəsizlik sektoru ilə əlaqəli komitələr arasında davamlı komitələr arası koordinasiya mövcuddur:müdafiə komitəsi,daxili təhlükəsizlik komitəsi,büdcə komitəsi,sənaye/iqtisadiyyat işləri komitəsi və

xarici işlər komitəsi arasında

- Komitənin sədri müdafiə və təhlükəsizlik siyasəti üzrə parlamentin ali üzvü sayılır

Digər tərəfdən, komitənin səlahiyyətləri aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- Müdafiə və təhlükəsizlik sektoru üçün qanunverici aktların hazırlanması

- Hökumətin müdafiə siyasəti və təhlükəsizlik strategiyasının gözdən keçirilməsi

- Gücdən istifadə etmək barədə və silahlı qüvvələrin xaricə göndərilməsi haqqında parlamentə məsləhət verilməsi

- Müdafiə satınalmalarının monitorinqi

- Onun lazımi saydığı mövzular üzrə dinləmələrin keçirilməsi və araşdırmaların aparılması və müəsisələrə baxış keçirilməsi

- Nazirləri, mülki və hərbi rəsmiləri dinləmələrdə ifadə verməyə çağırmaq hüququ

- Lazımi fəaliyyətləri dəstəkləmək üçün hökumətdən kənar akademik dairələrdən olan ekspertlərdən, QHT üzvlərindən istifadə etmək

- Tələblərə cavab verən avadanlıqlar, o cümlədən, görüş yerləri, işçilər, ekspert dəstəyi, tədqiqat imkanları, büdcə və sənədləşmə.

Parlament müdafiə/təhlükəsizlik komitələrinin səlahiyyətlərinin miqyası ölkədən ölkəyə dəyişir. Müdafiə komitələrinin cari parlament səlahiyyətləri üçün ətraflı olaraq, Qoşma 1-ə bax: “NATO üzvü olan ölkələrdə Müdafiə sektoru üzərində Parlament Nəzarətinin Səlahiyyətləri, Prosedurları və Praktikaları”.

Hökumət və Mülki Cəmiyyət Daxilində Digər Nəzarət Agentliklərindən Tam İstifadə

Təkcə parlamentin özü, təhlükəsizlik sektoru daxilində bütün fəaliyyətlər və siyasətlərə görə səmərəli nəzarəti təmin edə bilməz və hökuməti hesabatlılığa çəkə bilməz. Öz vaxtlarından maksimum istifadə

etmək üçün, siyasətçilər də mürəkkəb və geniş təhlükəsizlik sektorunu yaxından gözdən keçirmək üçün öz resursları və təcrübələrindən istifadə edirlər.

Beləliklə səmərəli parlamentlər :

- Hesabatlardan və təhlükəsizlik sektoru üzərində baxış keçirməyə məsul olan məhkəmə və mühasib/baş auditor (hesablar, satınalmalar və cinayətgər davranışın yoxlanılması) kimi digər dövlət təsisatlarının işindən istifadə edir;

- Mülki cəmiyyət ekspertlərini parlament dinləmələrində iştirak etməyə dəvət edir;

- Müstəqil tədqiqat mərkəzlərini, tədqiqat institutlarını və universitetləri təhlükəsizlik sektorunun konkret sahələrində tədqiqat/audit aparmasına sifariş verir (məsələn, cinayət, satınalmalar məsələsi və şəxsi kadr siyasətləri ilə bağlı);

- QHT-in bütün lazımi siyasi sənədlərə çıxışına təminat verir;

- QHT-in hüquqi tanınması ilə bağlı bürokratik maneələri azaldaraq və ya maliyyə yardımı ayıraraq QHT-in mövcudluğunu və işini gücləndirir.

Mülki Cəmiyyət və Media ilə Əməkdaşlıq

Mülki cəmiyyət ilə parlament arasında əməkdaşlıq güclü demokratik proses getdiyini göstərir. Mülki cəmiyyətlərə araşdırma mərkəzləri və QHT-lər, universitetlər, tədqiqat institutları və icma qrupları daxildir. Mediaya mətbuat, televiziya, radio və elektronik xəbər mənbələri daxildir.

Mülki Cəmiyyət Təşkilatlarının (MCT) təcrübəsi parlamentin təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarət işinə mühüm dərəcədə kömək edə bilər və təhlükəsizlik siyasətlərini və praktikalarını yaxşılaşdıraraq dəyişiklikləri aparmaqda kömək edir. Mülki cəmiyyətin qanunverici proseslərə kömək edə biləcəyi müxtəlif yollar vardır. Bəzi nümunələrə, tədqiqat aparılması və məlumat toplanması, lobbiçilik, pətişiyaların hazırlanması, fakt-toplayan, qanunvericilik aktlarının /qanunvericilik

düzəlişlərinin hazırlanması və tövsiyələrin təklif edilməsi daxildir. İfşaedicilər başqa nümunədir. Onlar çox zaman riskə gedib, normal demokratik baxış zamanı sürüşüb çıxan pozuntuları üzə çıxarırlar.

Mülki Cəmiyyət Təşkilatlarının öz rollarını səmərəli şəkildə yerinə yetirmələri üçün, uyğun təhlükəsizlik sektoru siyasətləri və praktikaları haqqında məlumata çıxışları olmalıdır. Təhlükəsizlik sektoru daxilində sirlilik ənənəsi mülki cəmiyyətlərin işinə ciddi maneə ola bilər, çünki məlumatlara çıxış onların fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edir. Çox hallarda, gizli saxlanılan məlumatlar o zaman parlamentarlara verilir ki, bu məlumatlar onların vəzifələrini yerinə yetirmələri üçün mütləq dərəcədə zəruri olsun. Digər tərəfdən, məlumatların gizli saxlanması universal deyil. O, təhlükəsizlik sektoru agentliklərinin öz gündəlik işlərini yerinə yetirdikləri zaman topladıqları geniş həcmdə məlumat bazasına və ya onların həlledici siyasətlərinə aid edilmir: ona görə də onların çoxu MCT-ı tərəfindən özlərinin müdafiə, tədqiqat və maarifləndirmə fəaliyyətlərində istifadə oluna bilər.

Eyni zamanda, bu maneə bir çox hallarda şəffaf olmayan problemləri üzə çıxarmağa kömək edir, hesabatla salınsa, o, xüsusilə də, Beynəlxalq Şəffaflığın⁵ dərc etdiyi Korrupsiya Qavrayışı İndeksində olduğu kimi şəffaflıq sinifləşdirmələri ilə üzləşəndə, dövlət rəsmilərinə təzyiq edə bilər.

Müstəqil Nəzarət Qurumları

Kənar nəzarət qurumları istənilən demokratik ölkənin mühüm tərkib hissəsidir və onlar, təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarətinə ciddi şəkildə kömək edir. Bu qurumların işçilərinin ekspert biliyi, tərəf tutmamağı və işlərinin şəffaflığı müstəqil və tərəfsiz nəzarət aparmaq üçün parlamentə kömək edə bilər. Müstəqil kənar nəzarət qurumlarına bir qayda olaraq Baş Auditor və baş müfəttiş və/və ya ombudsman, insan hüquqlarına yönələn və daha geniş monitorinq sahəsi olan ombudsman təsisatları daxildir. Bu cür təşkilatların mövcudluğu təhlükəsizlik sektorunun yaxşı idarəçilik

⁵ Transparency International, *Corruption Perceptions Index*,
<http://www.transparency.org/research/cpi/overview>

prinsipinə uyğun olaraq ictimaiyyət qarşısında hesabatlı və şəffaf olması ilə bərabər dürüst hərəkət etməsini təmin edə bilər. Onların monitoring funksiyası əsasında, ombuds təsisatları hüquqlara hörmət edilməsini və pis praktikanın qarşısının alınmasını təmin edir. Bundan əlavə, nəzarət qurumları hərbi-mülki münasibətlərin lazımı mülki nəzarət altında saxlanmasını təmin edir.

Bir çox ölkələrdə, ombudsman fərdi şikayətlər aldığı halda, başqa ölkələrdə, konkret ombudsman təşkilatları polis və ya sialhlı qüvvələr kimi konkret təhlükəsizlik sektoru təsisatlarına qarşı şikayətlərə baxırlar.

Parlamentlər və Büdcə Nəzarəti

Hökumət adətən büdcəni təklif edir və o sonra bəyənilməsi üçün parlamentə təqdim edilir. Bu cür proses təhlükəsizlik sektoru üzərində parlament nəzarətinin həlledici tərəfini təşkil edir. Əksər ölkələr büdcə təkliflərinin qiymətləndirilməsi və bəyənilməsi üçün sistemli yanaşma hazırlamış və ya hazırlayırlar. Düzgün büdcələmə üçün əsas açar şəffaflıq və hesabatlılıqdır. Büdcə üzərində parlament nəzarəti geniş mənada məlumatlara çıxışdan (məsələn, uyğun adamlarla keçirilən dinləmələr və ya müsahibələr) və büdcəyə düzəliş etmək və ya büdcəni rədd etmək üçün uyğun ekspertizin olmasından asılıdır.

Səmərəli Parlamentlər:

- Hökumət təsisatları və agentlikləri üzrə şəffaflığı və hesabatlılığı qurmaq və saxlamaq üçün qanunlar və prosedurlar qəbul edir:
- Bütün büdcə sənədlərinin parlament və geniş ictimaiyyətə əlçatan olmasını təmin edir
- Bütün büdcə maddələri ilə bağlı ətarflı məlumata sahib olur (təkcə tam büdcəyə yox)
- Gizli saxlanılan büdcə maddələrini seçilmiş parlamentarlar qrupuna əlçatan edir
- Hər bir təhlükəsizlik sektoru təşkilatının maliyyə vəziyyəti ilə bağlı kənar auditorun hesabatının parlamentə təqdim olunmasını tələb edir

- Bütçəni bəyənmək, bəyənməmək və ya bütçəyə düzəliş etmək (vəsaitlər ayırmaq) üçün səlahiyyətə sahib olur
- Nazir tərəfindən təqdim olunan əlavə bütçəni bəyənmək və bəyənməmək haqqında səlahiyyətə malik olur

Haşiyə2: Müstəqil Nəzarət qurumları: Silahlı Qüvvələr üzrə Alman Parlament Komissarının Nümunəsi

Almaniyada, ölkə ombudsmanı, təhlükəsizlik sektoru təsisatlarına qarşı yönəlmiş şikayətlər daxil, ümumi şikayətlər ala bilər. Ombudsman Bundestaq (Almaniya Federal Respublikasının milli Parlamenti) üzvləri tərəfindən seçilir. Ombudsman nə parlament üzvüdür, nə də mülki qulluqçu. Ombudsmanın əsas rolu xidmətin şəxsi heyətinin əsas hüquqlarını qorumaqdır.

Ombudsmanın mandatı və səlahiyyəti Silahlı Qüvvələr üzrə Alman Parlament Komissarı Aktında aşağıdakı kimi təsvir edilir:

-Komissar, Bundestaqdan və ya Müdafiə Komitəsindən gələn göstəriş əsasında konkret işləri araşdırır

-Silahlı qüvvələrin üzvünün əsas insan hüquqlarının pozulmasına gətirən şəraitlə üzləşdikdə, o öz təşəbbüsü ilə araşdırma aparır

-Məlumat almaq hüququ

-Təkliflər və tövsiyələr etmək hüququ

Parlamentin İşçiləri və Başqa Resurslar

Təhlükəsizlik sektoru üzərində səmərəli parlament nəzarəti, parlamentin özündən, ya da onun ixtiyarındakı təsisatlardan ekspertiz və resurslar tələb edir. Lakin, parlamentin özünün ekspertizi ilə hökumətin və təhlükəsizlik qüvvələrinin ekspertizi bir-birindən çox uzaqda olur. Əksər

hallarda, parlamentin çox kiçik sayda tədqiqatçıları olur(olsa),hökumət isə təhlükəsizlik sektoru ilə məşğul olan Müdafiə Nazirliyinin və başqa nazirliklərin işçilərinə arxalanır.

Bundan əlavə, parlamentarlar parlamentə sadəcə məhdud dövr üçün seçilmişlər,təhlükəsizliyi təmin edənlərin öz bütöv karyerasını xüsusi təhlükəsizlik sektoru agentliyində keçirdiyi kimi, mülki qulluqçuların əksəriyyəti də özünün bütöv karyerasını Müdafiə Nazirliyində keçirir. Bu o deməkdir ki,hətta bəzən parlamentarlar təhlükəsizlik sektoru islahatı və idarəçiliyi ilə əlaqədar yeni bacarıqlar əldə etmək prosesində olsalar da,onlar yeni əldə etdikləri bacarıqlarını parlamentdə olduqları dövəmdə məhdud dərəcədə istifadə etmək iqtidarında olacaqlar.

Digər tərəfdən,əsas problem odur ki,parlamentlər əsasən hökumət və ordudan gələn məlumatlara arxalanırlar: bunlar isə o təsisatlardır ki, parlament onlara nəzarət etməlidir.Bu cür hal parlament,hökumət və hərbi qüvvələr arasında asimmetrik asılılıq münasibətləri yaradır. Təhlükəsizlik sektorunun təbiətinin bir qayda olaraq qapalı və tutqun olması,təhlükəsizlik sektorunun işinin təbiəti və sirliliyin dəyişməz ənənəsi, vəziyyəti daha da pisləşdirir.

Səmərəli parlamentlər bu cür əlverişsiz vəziyyəti düzəltmək üçün strategiyalar hazırlayırlar:

- Onlar öz işlərində QHT-in ekspertizindən istifadə edirlər (yuxarıya bax:araşdırma mərkəzlərindən tədqiqat xahiş etmək,mülki ekspertlərin dinləmələrə dəvət edilməsi və s)
- Beynəlxalq parlament assambleyaları və beynəlxalq araşdırma mərkəzləri parlamentləri dəstəkləmək baxımından getdikcə fəal olurlar. Parlamentarlar beynəlxalq toplantılarda fəal olurlar və orada onlar başqa ölkələrin parlamentarları ilə təcrübə və fikir mübadiləsi edirlər.
- Onların parlamentdə həm fərdi olaraq parlamentarlara və həm də parlament komitələrinə kömək edən ştatlı işçiləri vardır.
- Parlament işçiləri üçün mülki xidmət sistemi mövcuddur (yəni, işçiləri tapmaq, seçmək və vəzifəsini qaldırmaq); parlamentin

işçiləri, tanınmış ekspertlərdir (aparıcı və ya aşağı vəzifəli)

- Həm parlamentarlar və həm də parlamentin ştatlı işçiləri ölkədaxili və beynəlxalq seminarlarda iştirak edir və səyahətlərdə olurlar
- Onlar geniş araşdırmaya və analiz işlərinə imkan verən parlament tədqiqat xidmətləri və kitabxanalara malikdirlər və ya onu gücləndirirlər.

Parlament Diplomatiası və İnkişaf Əməkdaşlığı

Beynəlxalq qərar vermə prosesləri sadəcə hökumətlər arası yaxın əməkdaşlıqdan ibarət deyildir (dövləti təmsil edən), bu proseslər parlamentləri də əhatə edir (vətəndaşları təmsil edərək). Sürətlə dəyişən təhlükəsizlik mühitində, ölkələr boyunca parlament üzvlərinin də təhlükəsizlik problemlərini və qorxularını müzakirə etmələri daha da həyati vacibdir. Yuxarıda deyildiyi kimi, geniş sayda regional və beynəlxalq təşkilatların özlərinin parlament assambleyası vardır.

Parlamentlər arası təcrübələrin və ən yaxşı praktikaların paylaşılması ənənəvi diplomatiya üçün əhəmiyyətli tamamlayıcıya çevrilmişdir. Avropa Şurasının parlament diplomatiasını inkişaf etdirmək haqqında irəli sürdüyü qətnamə layihəsi bəyan edir ki:

Parlament Assambleyası, parlament diplomatiasına ənənəvi diplomatiya üçün tamamlayıcı alət kimi baxır. Parlamentarların xarici məsələlərdə iştirakı bu gün həm Avropada və həm də dünyada beynəlxalq əməkdaşlığın və demokratiyanın inkişafının mühüm tərəfidir⁶.

Ən yaşlı parlament təsisatı, 1889-cu ildə qurulmuş Parlamentlər arası Birlik olmuşdur (İPU) və o, bütün siyasi spektri əhatə edən qanunvericilər arasında dialoq və parlamentar diplomatiya platforması kimi hərəkət edir.

⁶ Bax: Parlament Assambleyası, Siyasi Məsələlər və Demokratiya Komitəsi, "Promoting parliamentary diplomacy" *Report Doc 12428*, 26 October 2010. Original: reference to committee Doc 11593. Reference 3455, 23 June 2010. :

<http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=12574&lang=en>

Parlament Assambleyaları:Avropa İstiqaməti

İkinci dünya müharibəsindən sonra, Avropa dövlətləri arasında əməkdaşlıq qitədə sülh və təhlükəsizlik üçün ilkin şərtə çevrilmişdir. Cürbəcür əməkdaşlıq söyləri, o cümlədən, assambleya platformaları yaradılmışdır.

Assambleyaların məqsədi əməkdaşlıq əsasında müdafiə və böhranı idarə edən sistemlər(MATO PA) hazırlamaq,dövlətlər arasında,əsasən də Şərqi və Qərbi ölkələri arasında dinc münasibətlər qurmaq,yaxşı idarəçiliyi inkişaf etdirmək və münaqişələrin qarşısını almaq,qanun aliliyini inkişaf etdirmək, insan hüquqları və demokratiyanı qorumaq (Avropa Şurası PA-AŞPA) və sonda Avropa müdafiə və vahid xarici və təhlükəsizlik siyasətini(AB parlamenti) inkişaf etdirməkdir. Bütün bu assambleyalar Avropada seçki monitoring fəaliyyətlərində çox zaman əməkdaşlıq etməklə iştirak edirlər.

NATO PA-nın,ATƏT PA-nın və AŞPA-nın qətnamələri üzv ölkələr üçün məcburi deyildir və onların səlahiyyətlərinin dərəcəsi onların mandatından asılıdır.Lakin,prinsipcə,onların strukturu əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə görə ölkə parlamentlərinə bənzəyir və onlar üzv ölkələrin fərdi nümayəndələrindən və prezidentdən təşkil olunur.

Yekun

Demokratiyanın qurulması və sonra-demokratik nəzarət –davamlı çalışqanlıq tələb edir və bəzi hallarda irtica qüvvələrinə qarşı mübarizə tələb edir. Tarix göstərmişdir ki,əksər ölkələrə demokratiya uğrunda mübarizə aparmaq və öz avtoritar liderlərini yıxmaq lazım gəlmişdir.Hal hazırda Avropada baş verən hadisələr göstərir ki,hətta demokratik mədəniyyətin qorunması,saxlanması və ya dərinləşdirilməsi halında müdaxilə və ya daxildən bu cür sistemi yıxma riskləri vardır. Eyni hal parlament nəzarəti ilə bağlı doğrudur.Həm yeni və həm də yaşlı demokratik ölkələrdə,nə hökumət,nə də təhlükəsizlik sektoru təşkilatları avtomatik olaraq öz səlahiyyətlərinin və imtiyazlarının elementlərini qurban vermək istəmirlər. Ən yaxşı praktikaları qurmaq və ya uyğunsuz praktikaları yıxmaq tək cə bilik və ekspertiz məsələsi deyil,həm də qətiyyət və dərindən inam məsələsidir.

Bu baxımdan,siyasi bacarıq və fərdi parlamentarların motivasiyaları önəmlidir.Onlar çox zaman adi və ya mürəkkəb məsələlərlə məşğul olmağa hazır olmalıdırlar.Parlamentarların fundamental nəzarət fəaliyyətlərinə sadıqlıyı qiymətləndirilməlidir. Parlamentarlar öz nəzarət səlahiyyətlərinə diqqətlə yanaşırlarmı? Parlamentarlar həməən nəzarət səlahiyyətlərini lazımı şəkildə həyata keçirirlərmı,xüsusilə onların “siyasi dostları” hökumətdə olduđu zaman? Onlar gündəmdə olan mürəkkəb məsələlərlə tanış olmağa hazırdırlarmı? Onların təhlükəsizlik sektorunda yaxşı idarəçilik sistemi qurmağa vaxtları və enerjisi və siyasi xoş niyyəti varmı? Bu suallara cavab verərkən,hər kəs yaşlı və yeni demokratik ölkələrdəki parlamentlərdən çox şey öyrənə bilər.Digər tərəfdən,bu fəaliyyətləri yerinə yetirmək üçün siyasi iradə öyrədilə bilməz.

Ümumilikdə,həm yeni və həm də yaşlı demokratik ölkələrin bir-birindən öyrənəcəyi çox sayda məsələlər vardır. Bir sıra ən vacib məsələlərə aiddir:

1. Parlamentarların dəyişiklikləri aparmaq siyasi iradəsinin olması və ən yaxşı praktikaları müdafiə etməsi, həm siyasi/parlament sistemində və həm də təhlükəsizlik sektorunda islahatların aparılması üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır. Əgər hökuməti hesabatlı tutmaq üçün parlamentarlar öz səlahiyyətlərindən istifadə etmək istəmərlərsə,o zaman onların konstitusiyaya və ya hüquqi səlahiyyətlərinin faydası az olur.

2. Çox sayda hallarda,parlamentarlar hökumət və onun agentliklərinə baxış keçirməyə hazır olurlar, amma buna insan və büdcə resurslarının olmaması ucbatından tam nail ola bilmirlər. Bu cür resurslar, məsələn,parlament işçiləri parlamentə nəzarəti aparmaq üçün inanılmaz imkanlar verir.

3. Siyasi və parlament islahatı təhlükəsizlik sektoru islahatından öncə olur. Başqa cür olursa,o zaman təhlükəsizlik sektorunun islahatı rolsuz maşını sürməyə oxşayar.

4. Siyasi və hərbi rəhbərlər təhlükəsizlik sektorunu islah etməyə birgə məsuliyyət daşıyırlar,o baxımdan ki,islahat həm funksional və həm də cəmiyyət tələblərini yerinə yetirməlidir.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL: NATO PARLAMENT ASSAMBLEYASININ ROLU

David Hobbs və Ruxandara Popa

David Hobbs, NATO Parlament Assambleyası Baş Katibi

Ruxandra Popa, NATO Parlament Assambleyası Baş Katibinin müavini

Giriş

NATO-nun əsasını qoyan sənəd, 1949-cu il Vaşinqton Müqaviləsi körkəmli sənəddir. Sadəcə 1200 söz bu Alyansın əsaslarını qoymuş və o 60 ildən çoxdur davam edir. Bu Müqavilə öz üzvlərinin üzərinə kollektiv müdafiə öhdəliyi qoyur və özünü demokratik prinsiplər, fərdi azadlıqlar və qanun aliliyi əsasında qurulmuş birlik adlandırır.

Müqavilə, Şura yaradılmasına və Müqavilənin maddələrinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri əlavə strukturların yaradılmasına mandat vermiş, lakin heç bir yerdə İttifaq ölkələrinin parlamentarları üçün rol dəqiqləşdirməmişdir.

Lakin, bu gün NATO Parlament Assambleyası vasitəsilə bütün NATO ölkələrindən olan parlamentarlar Alyansın "əsaslarına" girişmişlər. NATO-dan müstəqil olmasına baxmayaraq, NATO Parlament Assambleyası, Transatlantik Alyansı ayaqüstə saxlayan geniş siyasi həmrəylik üçün və onun dəyərlərini və məqsədlərini həm Alyansın daxilində və həm də xaricində irəli aparmaq üçün önəmli rol oynayır. Eyni zamanda, o, NATO rəhbərliyi və üzv ölkələrin parlamentləri arasında əvəzədməz körpü yaradır. Bu təkcə NATO-nun siyasətinin və missiyalarının şəffaflığını artırır, həm də müdafiə və təhlükəsizlik sahələrində nəzarətlə məşğul olan

Assambleya üzvlərinə kömək edir.

Əvvəlki Fəsilin vurğuladığı kimi,son iyirmi beş il ərzində strateji mühitin təkamülü, milli müdafiə siyasətlərinin və NATO-nun siyasətinin dərin şəkildə dəyişməsinə gətirmişdir. Bu Nato Parlament Assambleyası üçün də baş vermişdir və o da dəyişməli olmuşdur. Bu gün o özünün altmış illiyini qeyd etdiyi zaman,Assambleya və NATO-nun özü də NATO-nun Şərq və Cənub qonşuluğunda Alyansın tərəfdaşlarının üzləşdiyi problemlərin qiymətləndilməsi kimi uzun müddətli mürəkkəb məsələ ilə üzləşmişdir.

Bu fəsil NATO Parlament Assambleyasının Rolunu izah edir və Alyansın parlament boyutu kimi necə qurulduğunu izah edir; daha sonra onun yeni üzvləri necə inteqrasiya etdiyi haqda və geniş sayda tərəfdaşlara necə açıldığını izah edir; onun üzv ölkə,üzvlüyə müraciət edən ölkə və üzv olmayan ölkə parlamentinin müdafiə və təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarətinin güclənməsinə necə kömək etdiyini izah edir; və sonda indiki mürəkkəb təhlükəsizlik mühitinin Assambleyanın gələcəkdəki missiyalarına və prioritetlərinə necə təsir edə bildiyini izah edir.

Tərkibi və Fəaliyyətləri

Tərkib baxımından,Assambleyanın üzvlərinin hamısı üzv ölkələrin parlament üzvləridir. Hər bir üzv və tərəfdaş parlament nümayəndə heyəti təyin edir və onlar da həmin ölkənin əhalisinin sayının təqribi əsasında olur və bu nümayəndə heyəti də ölkə parlamenti daxilində siyasi balansı təmsil edir. Beləliklə, NATO üzv ölkələri təmsil edən 28 ölkənin tam nümayəndələri 257 nəfərdir və 100-ə yaxın isə müxtəlif səviyyəli tərəfdaşların nümayəndələridir¹.

İldə iki dəfə,Assambleya özünün tam və tərəfdaş üzvləri üçün sessiyalar keçirir və burada Assambleyanın beş komitəsi hesabatları və Siyasi Təvsiyələri nəzərdən keçirir,hökumət rəsmiləri və siyasi ekspertlərlə

¹ Assambleyanın tərkibi ətraflı olaraq Qoşma2-də göstərilmişdir

görüşür.

Uyğun komitə və Assambleyanın plenar iclası tərəfindən qəbul olunan kimi,Siyasi Tövsiyələr Assambleyanın rəsmi mövqeyinə çevrilir. Bu sənədlər məcburi hüquqi qüvvəyə malik deyil,lakin NATO və tərəfdaş ölkələr arasında geniş yayılır. NATO-nun Baş Katibi hər bir belə Siyasi Tövsiyələrə yazılı cavab verir.

NATO Baş Katibi və eləcə də başqa ali ölkə və beynəlxalq liderlər də plenar iclasında çıxış edirlər.

Assambleyanın beş komitəsi aşağıdakılardır: Təhlükəsizliyin Mülki Sahələri,Müdafiə və Təhlükəsizlik,Siyasi,İqtisadiyyat və Təhlükəsizlik; Elm və Təhlükəsizlik. Bu komitələr öz sahələrindəki bütün müasir məsələləri gözdən keçirməyə məsuldurlar və hər bir Komitənin ya bir,ya da iki Alt-Komitəsi vardır və onların hər biri ildə iki dəfə ya üzv ölkələrin ərazisində,ya da tərəfdaş ölkələrdə görüşürlər və onlar orada həmmən ölkənin ali rəhbərliyindən və həmçinin alimlər və ekspertlərindən brifinqlər alırlar.

Komitə və Alt-Komitələrin görüşlərindən və sessiyalarından başqa,Assambleya bir sıra başqa fəaliyyətlər də göstərir və aşağıda göstəriləyi kimi onların çoxu tərəfdaş ölkələrə yönəlmişdir.

Ümumi nəticə odur ki,Assambleya il ərzində otuz beş görüş keçirir və bunlar bir neçə parlamentarin iştirakından başlayıb sessiyalarda olduğu kimi 300 nəfərə qədər çata bilər.

Bütün bu fəaliyyətlərin məqsədlərinə və nailiyyətlərinə baxmadan öncə,bu təşkilatın yaranmasına baxmaq və son altmış illik tarixində onun necə inkişaf etdiyinə nəzər salmaq faydalı olardı.

Yaranma dövründən Soyuq Müharibənin bitməsinə qədər: Assambleyanın Əsasının Qoyulması və NATO ilə Münasibətlərinin Müəyyən Edilməsi

Atlantik ölkələri parlamentarlarının transatlantik tərəfdaşlığın üzləşdiyi problemləri kollektiv müzakirə etmək ideyası ilk dəfə 1950-ci illərin əvvəlində meydana çıxmışdır.Yəqin ki, 1949-cu ildə Avropa

Şurasının yaranması ona təkan verdi, belə ki,AŞ-a həm Nazirlər Komitəsi və həm də Parlament Assambleyası daxil idi.Alyans ölkələrinin parlament üzvləri və AŞ Parlament Assambleyasının üzvləri təklif etdilər ki,NATO üzvü ölkələrin hökumətləri də Şimali Atlantika Assambleyasını qursun və onun məqsədi də Şimali Atlantika Müqaviesinin² 2-ci Maddəsinin yerinə yetirilməsi olsun,yəni elə parlament forumu ki,o Alyansın ilk növbədə “dəyərlər-üzərində” qurulmuş ölkələr birliyi olduğu faktı əks etdirsın. Assambleyanın qurulmasında həlldici məntiq, həmçinin, təbii olaraq Şimali Amerika və Avropa parlamentləri arasında körpü yaradaraq transatlantik münasibətləri gücləndirmək idi.

Şimali Atlantika Assambleyası yaratmaq haqqında çağırışlar Atlantikin hər iki sahilindəki parlamentarlardan gəlirdi və bu çağırışlar ilk dəfə “NATO Ölkələri Parlament Üzvlərinin Konfransı” ilə nəticələndi və1955-ci ilin İyulunda o zamankı NATO Baş Qərargahında –Parisdə baş tutdu.

İlk konfrans 14 NATO ölkəsindən 158 parlament üzvünü bir yərə gətirdi və onun uğuru həm iştirakçıları və həm də NATO ölkələri hökumətlərini inandırdı ki, NATO-ya artan ictimai dəstək vasitəsi kimi, Alyans üçün parlamentarların müntəzəm şəkildə görüşlərinin keçirilməsinin və NATO üzvləri arasında həmrəylik hisslərinin yaradılmasının dəyəri vardır.

Digər tərəfdən,birinci konfrans,xüsusən də NATO ölkələri və NATO-nun özü ilə hansı forma münasibətlər qurulacağı ilə bağlı çox sualları həll edilməmiş qoydu. NATO hökumətləri arasında öz ölkə

²Müqavilənin 2-ci Maddəsi NATO-nun əsasında duran dəyərlərin əhəmiyyətini qeyd edir O bəyan edir ki,“Tərəflər bundan sonra da azad təsisatları gücləndirərək,bu təsisatların əsasında duran demokratik prinsiplərin daha yaxşı anlamını ortaya qoyaraq və sabitlik və firavanlıq üçün şərtləri təşviq edərək dinc və dostyanə beynəlxalq münasibətlərin inkişafına kömək edəcəkdir. Onlar özlərinin beynəlxalq iqtisadi siyasətlərində münaqişələri aradan qaldırmağa çalışacaq və bir-biri arasında və hamı arasında iqtisadi əməkdaşlığı artırıcaqlar.

parlamentlərindən xaric³, rəsmi rolunu İttifaqın siyasətini dəyişdirmək, bu siyasəti qurmaq və ya onun üzərində nəzarət etmək rolunda olan Assambleyanın qurulmasına dəstək yox idi və həmçinin, Müqavimətin dəyişməsinə aparan hər hansı təsisatı dəyişikliklərə də həvəs yox idi.

Buna baxmayaraq, NATO, NATO Parlamentarları Konfransının dəyərini tanımaqla bərabər onların fikirlərini də fəal şəkildə nəzərə alırdı. 1956 –cı ilin Mayında, Şimali Atlantika Şurası Kanada, İtaliya və Norveçin Xarici İşlər Nazirlərinə müraciət edərək qeyri-hərbi sahədə əməkdaşlığın necə genişləndirilməsi və Atlantik Birliyi daxilində birliyin necə gücləndirilməsi istiqamətində hesabat hazırlamağı xahiş etdi. “Üçlər Komitəsi”⁴ NATO Parlamentarları Konfransının fikirlərini sordu və 1956-cı ilin dekabrında Şura tərəfindən qəbul edilən hesabatda xüsusi qeyd etdi ki, Alyansın ən yaxşı tərəfdaşları parlamentarlar olmuşdur və onlar birinci əldən Alyansın fəaliyyətlərini görmək şansına malik olmuşlar, onun problemlərini öyrənmişlər və başqa ölkələrdən olan parlamentarlarla fikir mübadiləsində olmuşlar. Bu hesabat həmçinin qeyd etmişdir ki, NATO ölkələrindən olan Parlament üzvlərinin Konfransı NATO-ya ictimai dəstəyin yaradılması üçün və üzv ölkələr arasında həmrəylik yaradılmasına kömək etmişdir⁵. Nəticədə, hesabat tövsiyə etmişdir ki, NATO üzv ölkələrin

³ Hökumətlərarası təşkilat olaraq NATO-nun siyasəti üzv ölkələr tərəfindən formalaşdırılır və aparılır. NATO-nun mərkəzi strukturu forum kimi xidmət edir və burada milli təmsilçilər lazımi konsensusu əldə edirlər, lakin mərkəzi struktur birqiyətli olaraq ölkələrin xidmətində durur. Başqa sözlərlə, NATO-nun qərarqahları və onunla əlaqəli strukturlar birbaşa olaraq milli hökumətlərə hesabatlıdırlar və onlar da özlərinin milli parlamentlərinə hesabatlıdırlar. Beləliklə, beynəlxalq assambleyaya NATO –nun mərkəzi strukturu üzərində rəsmi təsir və nəzarət səlahiyyətləri vermək, milli dövlətlərin hökumətləri üzərində assambleyaya təsir və nəzarət imkanları vermək olardı –bu da effektiv şəkildə milli suverenlikləri sarsıdardı.

⁴ Bu üç Xarici İşlər Nazirləri aşağıdakılardır: Lester Pearson (Kanada), Dr Gaetano Martino (İtaliya) və Halvard Lange (Norveç)

⁵ Üçlər Komitəsinin NATO-da Qeyri-Hərbi Əməkdaşlıq üzrə Hesabatı, 58 və 59-cu paragraflar burada::

parlamentarları ilə yaxın münasibətlər qurmalı və NATO Parlamentarlarının Konfransını dəstəkləmədə davam etməlidir.

Üçlər Komitəsinin Hesabatı həmçinin təklif etdi ki,siyasi əməkdaşlıq üçün xidmət edən aparıcı element kimi,alyans iqtisadiyyat,elm, texnolojiya və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq etməlidir.Bu baxış NATO Parlamentarları Konfransında da paylaşılmışdır,onlar hesab etmişlər ki,onlar sadəcə Alyansın hərbi boyutlarını və qayğılarını ifadə etməli deyillər,həm də NATO Müqaviləsinin 2-ci Maddəsinə uyğun olaraq, paylaşan dəyərlər və ümumi prinsiplər əsasında birik ölkələri üçün əhəmiyyətli olan tam spektrli bütün məsələlərlə məşğul olmalıdırlar.

NATO Parlamentarlar Konfransı sürətlə özünün strukturlarını və iş praktikalarını yaratdı və özünün çox vaxt və enerjisini NATO ilə münasibətlərin parametrlərinə sərf etdi. Bu prosesdə dönüş nöqtəsi 1967 –ci ildə baş vermişdir,bu zaman NATO Xarici İşlər Nazirləri NATO Baş Katibi Cənab Manlio Brosioya səlahiyyət verdi ki,Şura ilə Şimali Atlantika Assambleyası arasında yaxın əməkdaşlıq qurmaq üçün yollar və vasitələr arasın⁶. Nəticədə razılığa gəldi ki,NATO Baş Katibi İttifaq haqqında Assambleyaya müntəzəm bəyanatlar verməlidir;NATO-nun Katibliyi Assambleyanın komitələrinin işləri üçün onlara fəal yardım edəcək; NATO ilə Assambleya arasındakı münasibətlər NATO-nun Siyasi Direktorluğu vasitəsilə aparılacaqdır və Şimali Atlantika Şurası NATO Baş Katibi Vasitəsilə Assambleyanın qəbul etdiyi qətnamələr barədə şərhlər verəcəkdir.

1980-ci illərdə başqa praktika quruldu və Şimali Atlantika Şurasındakı Daimi Nümayəndələr və Assambleyanın Daimi Komitəsi –yəni onun idarəetmə orqanı–NATO Qərargahında illik görüşlər keçirdilər.

1997-ci ildən başlayaraq,Assambleyanın prezidentləri NATO Dövlət və Hökumət Başçılarının zirvə görüşlərində çıxış edərək,Alyansın gündəliyində olan həlledici məsələlərə dair Assambleyanın mövqeyini ifadə edir.

http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17481.htm

⁶ 1966-cı ildəNATO Parlamentarlarının 12-ci Konfransı yekdilliklə Şimali Atlantika Assambleyası adını qəbul etdi

Beləliklə, Assambleyanın qurucuları arzuladıqları və ümid etdikləri kimi, Assambleya NATO rəhbərliyi ilə üzv ölkələrin parlamentləri arasında unikal əlaqə yaratdı. Bu əlaqənin vasitəsilə, Assambleya üzvləri NATO-nun ən yüksək səviyyəli rəsmilərinə birbaşa çıxış əldə etdilər, eyni zamanda NATO üçün, Assambleya, Parlament rəyinin ən yaxşı siyasi zəngini təmin etdi. Əlbəttə, Assambleyanın üzvləri bütün İttifaq ölkələrindən gəlir və öz parlamentlərinin siyasi tərkibini elə əks etdirirlər ki, Assambleyanın ideyaları və fikirləri həm faydalı olsun həm də seçilmiş nümayəndələrin kəşif fikirləri diqqəti çəksin.

Daha sonra, çox zaman yüksək söz sahibi olan, öz ölkələrinin parlamentində nüfuzlu olan parlament üzvləri tərəfindən ortaya qoyuldu.

Soyuq Müharibədən Tərəfdaşlığa və Yeni Üzvlərə Qədər

Şərq-Qərb Münasibətləri 1985-ci ildə Sovet Lideri M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi ilə yeni vüsət aldı. Onun rəhbərliyinin tam nəticələri bir neçə il ərzində həyata keçə bilmədi, lakin tezliklə məlum oldu ki, Prezident Qorbaçovun rəhbərliyi altında gedən dəyişikliklər kosmetik deyil və Şərq-Qərb münasibətlərinin daha konstruktiv olması üçün yeni imkanlar ortaya çıxarır.

Assambleyanın üzvləri, o zamanlar hələ də mövcud olan Varşava Müqaviləsi təşkilatının üzvü olan ölkələrin nümayəndələri ilə Assambleyanın neçə birbaşa dialoqa girə bilməsi haqqında fikirləşməyə başladılar. Faktiki olaraq, Assambleya lap əvvəldən bu cür əlaqələrə nə qədər mümkünsə açıq olmağa qərar verdi və bu əlaqələrin sayəsində 1980-ci illərin sonunda Assambleya qərara gəldi ki, o dialoqdan daha çox iş görə bilər. Beləliklə, Assambleya özünə yeni missiya qurdu: Şərqi və Mərkəzi Avropada meydana gələn demokrtaik qüvvələrlə əlaqəyə girmək, onları həvəsləndirmək və kömək etmək.

1. Yeni Tərəfdaşlar və Üzvlər-Mərkəzi və Orta Avropa

1990-cı illərin əvvəlində, Assambleyanın o zamankı 16 üzvdən ibarət nümayəndə heyəti qərara gəldi ki, Şərqi və Mərkəzi Avropanın çox sayda

parlamentlərinə Assosiativ üzv statusu verməklə Assambleyanı onlara açıq elan etsin. Bu yeni forma statusu onlara Assambleyanın faktiki olaraq bütün görüşlərində iştirak etməyə imkan verdi və ilkin olaraq Sovet İttifaqı təklif olundu və sonra gedərək Varşava Müqaviləsinin bütün üzvlərinə şamil olundu.

1991-ci ildə Sovet İttifaqı dağıldıqda, Assosiativ üzvlük Belarus⁷, Estoniya, Latviya, Litva, Rusiya və Ukraynaya verildi. Bu yavaş-yavaş Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Moldovanı da əhatə etdi. Əlavə olaraq, assosiativ üzvlük Avropanın bir sıra ənənəvi neytral dövlətlərinə də verildi və sonralar keçmiş Yuqoslaviyanın bütün ölkələrinə verildi.

Assosiativ üzvlərə verilən hüquqlar mümkün olduqca geniş idi: onların komitədə və plenar iclaslarda tam çıxış etmək hüququ vardır, layihə forması və düzəlişlər vermək hüququ və assosiativ hesabatçı olmaq imkanları vardır. Həlledici fərq odur ki, Assosiativ üzvlər səs verə bilməzlər və Assambleyanın büdcəsinə pul köçürməzlər.

Assambleyanın geniş açıqlığı həm üzvlərə və həm də tərəfdaşlara böyük faydalar gətirdi. 1990-cı illərin əvvəlində, Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələri demokratik təsisatlar və praktikalar üzrə son dövrlərin təcrübəsinə malik deyildilər və ona görə də onların Assambleyanın tədbirlərində iştirakı qiymətsiz idi. Eyni zamanda, Assambleya daxilində qurulan əlaqələr bütün tərəflər üçün mühüm inam-yaratma rolu oynadı, çox hallarda Soyuq Müharibənin irsinin basdırılmasına kömək etdi, keçmişdə modda olan stereotipləri dağıtdı və əməkdaşlıq əsasında münasibətlərin qurulması üçün əsaslar hazırladı.

2. Roze-Rot Təşəbbüsü

Şərqi və Mərkəzi Avropadan olan parlamentarlarla daha geniş əlaqələrin bir nəticəsi də, Assambleya üzvləri arasında artan inam idi

⁷ Belarusun statusu, onun demokratik prinsiplərə riayət etməməsi ucundan 1996-cı ildə çıxarıldı

ki, Assambleya bu ölkələrin parlamentlərinə kömək etməyə çalışmalıdır ki, onlar təhlükəsizlik sektoru üzərində demokratik nəzarət edən təsisatlar və praktikalar qura bilsinlər. Buna nail olmaq üçün 1991-ci ildə o zaman Assambleya prezidenti olan Konqresmen Çarli Rouz və Senator Bill Rot tərəfindən bir proqram irəli sürüldü və bu proqram tək-cə “Rouz-Rot Təşəbbüsü kimi” ortaya çıxmadı ,həm də ən əsası ABŞ İnkişaf Agentliyindən ilk on il üçün bu təşəbbüsü ayaqda saxlamaq üçün maliyyə yardımı aldı.

2001-ci ildən bəri, İsveçrə hökuməti Çenevrədəki Silahlı Qüvvələr üzərində Demokratik Nəzarət Mərkəzi(DCAF) adından NATO-nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq proqramına İsveçrənin dəstəyi kimi bu təşəbbüsü dəstəkləmək təşəbbüsü ilə çıxış etdi. İsveçrə hökumətinin bu cür maliyyə dəstəyi və DCAF-ın ekspertizinə çıxış Rouz Rot seminarların davamı üçün həlledici oldu.

Roze Rot seminarının birinci elementi tərəfdaş ölkələrdən dəvət olunan parlamentarların NATO ölkələrindən gəlmiş prlamentarlarla və öz ölkələrində təhlükəsizlik sektoruna cəlb olunmuş mülki ekspertlərlə, diplomatlarla, hərbi kadrlarla və elmi ekspertlərlə birgə seminar proqramıdır.

Praktiki olaraq, Roze Rot seminarları əsasən tərəfdaş ölkələrdə baş verir və 100 və 120 arasında iştirakçılar cəlb olunur və onların yarısı NATO və tərəfdaş ölkələrin parlamentarlarından ibarət olur və yarısı isə hökumətlərin, konfrans təşkil edən ölkənin, NATO, beynəlxalq təşkilatlar, universitetlər və beyin mərkəzlərinin nümayəndələri olur.

Bu Rouz-Rot seminarları müdafiə siyasətlərinin hazırlanmasında və yerinə yetirilməsində parlamentarların daha da effektiv təsiri üçün lazım olan parlament praktikaları və prosedurları təcrübələrinin paylaşmasında və onların silahlı qüvvələrinin tam olaraq demokratik nəzarətdə olmasının təmin edilməsində önəmli dərəcədə uğurlu element olduqları sübut olunmuşdur.

Bundan əlavə, Seminarlar parlamentarlara həlledici təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri ilə tanış olmaq üçün, parlamentarlar arasında regional

əlaqələri gücləndirmək üçün,məsələn,Cənubi Qafqazla Qərbi Balkan ölkələri arasında, başqa üstünlüklər verir.

Əlavə olaraq,Roze-Rot seminarları Alyansın marağının və bu işlərə qarışmasının sübutudur və şübhə yoxdur ki,bu cür davranış NATO üzvlüyünə can atan ölkələr tərəfindən xüsusilə dəyərləndirilir.

Rouz-Roth seminarlarının başqa aspekti parlament təlim proqramlarının olmasıdır. Bunun bir hissəsi tərəfdaş parlamentlərə parlament işçiləri strukturu yaratmağa kömək etmək və bu işçiləri təhlükəsizlik sektoru ilə bağlı parlament işini dəstəkləmək üçün ekspertiz və inzibati imkanlarla təmin etməkdir. Başqa element, tərəfdaş parlamentlərin özlərini NATO ilə əlaqəli məsələlərlə və parlamentlərin ölkənin xarici və təhlükəsizlik siyasətini müəyyənləşdirməkdə və nəzarət etməkdə rolu ilə tanış etməkdir.

Assambleya NATO-nun necə işləməsi ilə əlaqəli brifinqlər təşkil etməsi üçün uyğun yerdir,lakin həm də səmərəli nəzarət üçün lazım olan praktikalar və prosedurlarla əlaqəli milli parlamentlərdəki mümkün ekspertizləri də istifadə etmək baxımından sərfəlidir.

Ona görə də,o, Brüsseldə baş tutan parlamentlərin təlim proqramlarını hazırlamışdır və bu proqrama Assambleyanın qərarında,NATO-da,SHAPE-də və cürbəcür AB təsisatlarında brifinqlər daxildir. Onlar təhlükəsizlik,siyasi və iqtisadi məsələləri tədqiq edir və həmçinin,ölkənin xarici və iqtisadi siyasət formalaşması və yerinə yetirilməsi üzərində demokratik parlamentlərin həyata keçirdikləri geniş nəzarət funksiyaları mexanizmlərini tədqiq edirlər.

Assambleya bir qayda olaraq hər il üç və ya dörd proqram həyata keçirir,çox zaman parlamentlərin xahişi ilə və iştirakçıların tələbatlarını və maraqlarını təmin etmək üçün xüsusi proqramlar hazırlayır.

Parlament işçiləri həm də Assambleyanın Tədqiqat Yardımçısı proqramlarında iştirak edir və Assambleyanın və onun Komitələrin işi ilə bağlı praktiki təcrübə öyrənirlər və həmçinin Brüsseldə yerləşən siyasi təşkilatlarla da tanış olmaq imkanını qazanırlar.

Daha sonra parlamentar bacarıqları qurmaq üçün,Assambleya və

DCAF müntəzəm şəkildə müdafiə və təhlükəsizlik sektoru üzərində nəzarət üzrə ən yaxşı praktikalara fokuslanan materiallar dərc edirlər –bu kitab kimi,və bu kitablar da geniş dairəli dillərdə dərc olunur.

3. Yeni Tərəfdaşlar-Aralıq Dənizi və Yaxın Şərq

NATO-nun Soyuq Müharibədən sonrakı strateji mühitə uyğunlaşmasının strateji aspektlərindən biri də Aralıq dənizinin cənub sahillərində yerləşən ölkələrlə dialoqun açılmasıdır.Bu 1994-ci ildə NATO-nun “Aralıq Dənizi Dialoqu” formasında rəsmiləşmişdir.Öz tərəfindən,1990-cı illərin əvvəlində,Assambleya Aralıq dənizinin cənubundakı ölkələrlə əlaqələr qurmağa başladı,əsasən də İsrail,Misir və Mərakeşlə və Aralıq dənizinin təhlükəsizlik məsələlərinə fokuslanan bir neçə seminar keçirdi.

1996-cı ildə,Assambleya özünün regiondakı fəaliyyətlərini və maraqlarını təsisat formasına salmağa qərar verdi və NATO ölkələri parlamentarları və onların Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələrindəki tərəfdaşları arasında ümumi təhlükəsizlik və siyasi məsələləri müzakirə etmək üçün və daha da geniş anlaşma üçün Aralıq Dənizi Xüsusi Qrupu (GSM)⁸qurdu. Bu qrupun ölçüləri Körfəz ölkələrini daxil etməklə NATO-nun 2004-cü ildə başladığı İstanbul Əməkdaşlıq Təşəbbüsünü əks etdirərək böyüdü.

Yenə 2004-cü ildə,Assambleya NATO üzvü-olmayan ölkələr üçün yeni kateqoriya status, Aralıq Dənizi Assosiativ Üzv⁹ statusu yaratdı və bu status Aralıq Dənizi cənubunun və Yaxın Şərq ölkələrinin parlamentarlarına Assambleyanın Sessiyalar və seminarlar və həmçinin təlim proqramları kimi “müəyyən edilmiş yerlərdəki” geniş tədbirlərinə qatılmaq imkanı verir.Beləliklə,Aralıq Dənizi Assosiativ Üzvlərinə

⁸ Bu ad qrupun Fransız dilindəki adından gəlir: Groupe Spécial Méditerranée

⁹ B status kateqoriyası rəsmi olaraq “Aralıq dənizi Assosiativ Üzv və Regional Tərəfdaş” adlanır,ondan ötrü ki, Assambleya Aralıq Dənizi xaricində olan parlamentə də eyni iştirakçı hüquqları verə bilsin.

Assambleyanın sessiyaları və seminarları ilə bağlı eyni cür iştirakçı hüquqlar verildi,lakin bu hüquqlar Komitə və alt-Komitələrin görüşlərinə şamil edilmədi.

“Ərəb Oyanışı” ilə,Assambleya özünün Aralıq dənizi və Yaxın Şərq fəaliyyətlərinə hətta daha böyük yer verdi.İraq və Suriyada İŞİD-in ortaya çıxması və onun regionun digər bölgələrinə və xaricə genişlənməsi bu bölgənin Avro-Atlantik və qlobal təhlükəsizlik üçün əhəmiyyətini daha da artırdı.

GSM, ildə üç fəaliyyət proqramı ilə və bir hesabatla bölgə ilə əməkdaşlıq üçün əhəmiyyətli aparıcı element olaraq qalır,başqa Komitələr də bölgəyə olan öz səfərlərini və oradakı tədbirlərə fokuslanan hesabatlarını artırmışlar.

Əlavə olaraq,Assambleya təkcə regional təhlükəsizlik məsələlərini həll etmək üçün yox,həm də Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələri üçün Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin təhlükəsizlik sektoru islahatı təcrübələrinin uyğunluğunu öyrənmək baxımından bir neçə birləşmiş Roze Rot və GSM seminarları keçirmişdir.

4. Yeni Tərəfdaşlar və Qlobal Təhlükəsizlik

Soyuq Müharibə bitməzdən öncə,Assambleyanın sistemli münasibətləri üzv olmayan Yaponiya və Avstraliya ilə məhdudlaşdı və bu ölkələrin parlamentləri ilə əlaqələr çox məhdud idi.1990-cı illərdə,Assambleya bu fikrə gəldi ki, ”Parlament Müşahidəçisi” statusu çox sayda ölkələr üçün maraq kəsb edir. Bu cür status münasibətləri aşağı səviyyədə tutur,əsasən ildə bir geniş sessiya və bir sıra seminarlar olur, və bu cür əməkdaşlıq da planetin digər tərəfindəki müəyyən ölkələr üçün uyğun gəlir və bu cür statusun verilməsi üçün tətbiq edilən kriteriya da assosiativ üzvlük üçün verilən kriteriyalardan asandır..

Əlavə olaraq,Assambleya bu səviyyədə görüşlərə qatılmaq üçün xüsusi əsasda ölkələri dəvət etmək iqtidarındadır və o da müəyyən şərtlər daxilində faydalı ola bilər.

Bu hal əlbəttə 2001 Sentyabr hadisələrindən sonra doğru oldu və

NATO-nun Əfqanıstanda Beynəlxalq Təhlükəsizlik Yardımı Qüvvələrinin (İSAF) başında olması ilə nəticələndi. Cənubi Koreya müntəzəm parlament müşahidəçisi kimi Avstraliya və Yaponiyaya qoşuldu və Əfqanıstan və Pakistandan gələn parlamentarları da tez-tez Assambleyanın sessiya və seminarlarında görmək olur.

5. Avropa Parlamenti

Assambleya ilə Avropa Parlamenti arasında münasibətlər də xatırlanmalıdır. NATO və AB-i yaxın münasibətlər qurduğundan və Avropa Birliyi xarici və təhlükəsizlik siyasətində daha da mühüm rol boynuna götürdüyündən, Assambleya və Avropa Parlamenti bu münasibətləri parlament səviyyəsində də əks etdirməyə razılaşdılar. Ona görə də, Assambleya Avropa Parlamentinə xüsusi status verdi və ona 10 nəfərlik nümayəndə heyəti ilə Assambleya sessiyalarında təmsil olunmağa izn verdi. Bu nümayəndə heyətinin hüquqları Assosiativ üzvlərin hüquqları ilə eynidir, sadəcə onlar Assambleyanın sənədlərinə düzəliş edə bilməzlər. Öz tərəfindən, Avropa Parlamenti Assambleya üzvlərini beynəlxalq münasibətlər və müdafiə sahəsində keçirdiyi dinləmələrə dəvət edir.

6. Parlamentlər-Arası Assambleyalar

Əlavə olaraq, NATO Parlament Assambleyası başqa Assambleyalarla, xüsusən də ATƏT Parlament Assambleyası və Avropa Şurası Parlament Assambleyası ilə əməkdaşlıq edir. Qarşılıqlı müqavilələrə görə, bu parlamentlər-arası assambleyalar Assambleyanın sessiya və seminarlarında iştirak edir və bu Assambleyalar NATO Parlament Assambleyası beynəlxalq seçki müşahidəsi missiyalarına cəlb olunduqda daha yaxından əməkdaşlıq edirlər.

7. Xüsusi Hallar: Rusiya, Ukrayna və Gürcüstan

Assambleya Berlin Divarı yıxılandan sonra Rusiya Duması və Federasiya Şurası ilə və Ukraynanın Ali Radası ilə güclü işgüzar münasibətlər qurmuşdur. NATO hökumətlərinin özləri bu əlaqələr

qiymətləndirmişdir, birinci bu 1997-ci ilin Mayında imzalanmış, Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı ilə Rusiya Federasiyası arasında Qarşılıqlı Münasibətlər, Əməkdaşlıq və Təhlükəsizlik haqqında Aktı ilə və sonra həmin ilin İyulunda imzalanmış NATO-Ukrayna Xartiyası ilə onlar Assambleyanı açıq şəkildə həm Rusiya Federasiyası Federal Şurası ilə və Ukrayna Radası ilə dialoq və əməkdaşlığın daha da genişlənməsinə çağırılmışlar.

Eynilə, 1998-ci ilin Mayında, NATO PA və Rusiya Federal Assambleyası nümayəndə heyəti NATO-Rusiya Aktının yerinə yetirilməsini monitorinq etmək üçün və həmçinin Daimi Birgə Şuranın (PJC) və ona tabe olan qrupların işini monitorinq etmək üçün birgə parlament qrupu hazırlamaq haqda razılığa gəldilər.

2002-ci ildə NATO-Rusiya Şurası yaradıldıqdan sonra, Assambleya və Rusiya nümayəndə heyəti belə fikrə gəldilər ki, bu yeni struktur parlament səviyyəsində də əks olunmalıdır. Ona görə də, onlar “NATO-Rusiya Parlament Komitəsi” (NRPC) yaratdılar və o, 28 NATO üzvü nümayəndə heyətinin rəhbərliyini və Rusiya Federal Assambleyasının rəhbərliyini “29”-da bir yerə gətirdi. Assambleyanın prezidenti tərəfindən sədrlik edilən bu struktur NATO PA və Rusiya Federal Assambleyası arasındakı münasibətləri gözü altında saxlayırdı və ümumi maraq daşıyan məsələlər üzrə köklü müzakirələr aparırdı.

NATO PA və Rusiya Federal Assambleyası arasındakı münasibətlər sadəcə NATO-Rusiya Parlament Komitəsi ilə məhdudlaşmadı. Rusiya Feeral Assambleyası NATO PA –nın Assosiativ üzvü idi və özünün 10 nəfərlik nümayəndə heyəti ilə hər il Assambleyanın iki sessiyasında və həmçinin Assambleyanın çox sayda Komitə və Alt-Komitəsinin görüşlərində və seminarlarında mühüm iştirakı olurdu.

Rusiyanın 2008-ci ilin Avqustunda Gürcüstanda hərbi müdaxiləsi və onun sonra Gürcüstanın Abxaziya və Cənubi Osetiya vilayətlərini müstəqil dövlət kimi tanıması Assambleyanın Rusiya ilə münasibətlərini ciddi şəkildə gərginləşdirdi və Rusiya nümayəndə heyətinin NATO PA –nın fəaliyyətlərində iştirakını məhdudlaşdırmağa gətirdi. Bu məhdudyyətlərin

əksər hissəsi 2014-cü ilə qədər götürülmüşdü, lakin Rusiyanın Ukraynada fəaliyyətləri və 2014-cü ilin Martında Krımın qanunsuz ilhaq edilməsi Assambleyadan Rusiyanın Assosiativ üzvlüyünün tamamilə çıxarılmasına gətirdi və beləliklə Rusiya Federasiyası ilə müntəzəm münasibətlər sərtləşdirildi.

Bu qərar dialoqun sonu demək deyil-Əlbəttə, Assambleyanın rəhbərliyinə bu işi necə aparmaq tapşırıldı-lakin Rusiyanın addımları o qədər müqavilələr və davranış standartlarının pozulması kimi göründü ki, o artıq assosiativ üzvlük üçün tələblərə cavab vermirdi.

Ukrayna nümayəndə heyətinin üzvləri Assambleyanın geniş sayda fəaliyyətlərində iştirak edir. “Ukrayna-NATO Parlamentlər-Arası Şura”(UNİC), NATO-Ukrayna Komissiyasına parlament tərəfdaşdır və Assambleya və Ukrayna Parlamenti arasında münasibətlər üçün yaradılmış forumdur. Şura, Assambleya Komitəsinin nümayəndələrindən və Ali Radanın aparıcı üzvlərindən təşkil olunur və Ukrayna-NATO Xartiyasının necə yerinə yetirildiyini gözdən keçirmək üçün və NATO-Ukrayna münasibətlərinin bütün aspektlərini müzakirə etmək üçün hər il Brüssel və Kiyevdə görüşürlər. Əlavə olaraq, bir Komitə və ya Alt-Komitə hər il Kiyevə səfər edir. Bütün bunlar, Ukraynanın assosiativ üzvlük çərçivəsində və Assambleyadakı səkkiz nəfərlik nümayəndə heyətinin vasitəsilə gedən əməkdaşlıqdan əlavə baş verir.

2004-cü ilin mübahisəli seçkilərindən bəri, hansı ki “Turuncu İnqilaba” gətirmişdir, Assambleya Ukraynadakı bütün parlament və prezident seçkilərini müşahidə etmək üçün dəvət edilmişdir və Ukraynanın Assambleya ilə xüsusi münasibətini və Assambleyanın Ukraynada demokratik islahatlara dəstəyinə sadıq qalmasını nəzərə alaraq Assambleya bu dəvətlərin hamısını qəbul etmişdir.

2014-cü ildə Krımda baş verən hadisələrə cavab olaraq, Assambleya Ukraynanın ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə özünün yekdil dəstəyini vermiş və Ukrayna parlamenti ilə əməkdaşlığı sürətləndirmişdir.

Gürcüstan Assambleyaya Assosiativ üzvü olaraq 1999-cu ildə qəbul edilmişdir. O zamandan bəri, Gürcüstan nümayəndə heyəti Assambleyanın

tərəfdaşlarına açıq olan çox sayda fəaliyyətlərdə iştirak etmişdir. 2008-ci il Gürcüstan-Rusiya münaqişəsindən sonra, Assambleya Gürcüstan-NATO Parlamentlər-arası Şura yaradaraq (GNİC) Gürcüstan parlamenti ilə təsisati münasibətləri gücləndirməyə qərar verdi və bu Şura NATO-Gürcüstan Komissiyasına parlament tərəfdaşı oldu və o NATO-nun Gürcüstanla münasibətlərini izləyir.

GNİS, Gürcüstan Nümayəndə Heyəti və Assambleyanın Bürosundan ibarətdir. Şuranın üzvləri Gürcüstanla bağlı müxtəlif fəaliyyətlərə davamlılıq və ardıcılıq gətirir. Şura ildə iki dəfə görüşərək NATO-Gürcüstan münasibətlərini və qarşılıqlı maraq doğuran məsələləri müzakirə edir və dəyərləndirir.

Təhlükəsizlik Sektoru üzərində Nəzarətin Dəstəklənməsində Assambleyanın Rolu və Nailiyyətləri

Yuxarıdakı bölmələrin nümayiş etdirdikləri kimi, Assambleyanın bir neçə əhəmiyyətli funksiyası vardır:

- O əsas təhlükəsizlik məsələləri üzrə parlamentarlar arasında dialoq yaradır;
- Parlamentarları əsas təhlükəsizlik məsələləri və Alyansın siyasətləri ilə bağlı maarifləndirir;
- NATO və üzv ölkələrin hökumətlərini kollektiv parlament rəyləri göstəriciləri ilə təmin edir;
- Üzv ölkələr arasında Alyansın siyasətini ayaq üstə saxlayan konsensusun yaranmasına kömək edir;
- O, Alyansın işlərinin və siyasətinin parlamentlərə və ictimaiyyətə daha da şəffaf və başa düşülən olmasına kömək edir;
- Parlament səviyyəsində Transatlantik münasibətlərin güclənməsinə kömək edir;
- O açıqca nümayiş etdirir ki, NATO dəyərlər birliyidir və üzvlər parlament demokratiyasına, fərdi azadlıqlara, insan hüquqlarına və qanun aliliyinə sadıqlıq üzərində birləşmiş və bunun vasitəsilə NATO

haqqında geniş yayılmış səhv qavrayışı dağıdaraq Alyansın həqiqətən nəyi təmsil etdiyinə kömək edir;

- Bu təhlükəsizliyin dar çərçivəli tərifindən kənar məsələlər üçün forumdur və o Atlantik birliyinin vəhdəti və maraqlarına təsir edir;
- O NATO üzvü olmayan ölkələrin parlamentarlarını Assambleyanın işinə inteqrasiya edərək parlament demokratiyasının Avro-Atlantik zonasında inkişafına kömək edir;
- O silahlı qüvvələr üzərində demokratik nəzarət üçün önəmli olan parlament mexanizmlərinin, praktikalarının və “bacarıq”-ların inkişafını təşviq edir.

Aşağıdakı bölmələr NATO üzvü ölkələrdə və tərəfdaş ölkələrdə təhlükəsizlik sektoru nəzarətinin dəstəklənməsində Assambleyanın roluna və nailiyyətlərinə daha da ətraflı baxır və NATO PA –nın həmən mühüm funksiyanın yerinə yetirilməsində verdiyi kollektiv formatın artan dəyərini vurğulayır.

1. Parlamentarlar üçün unikal məlumat resursu

Parlamentarlar milli, xəici və təhlükəsizlik siyasətlərinin formalaşdırılmasında və yerinə yetirilməsində ciddi rol oynayır və ölkə parlamentləri siyasətin bütün sahələrində şəffaf və hesabatlı qərar vermə təmin edirlər. Əlavə olaraq, konstitusional strukturların ölkədən ölkəyə dəyişməsinə baxmayaraq, parlamentlər ənənəvi olaraq müdafiə büdcəsi və silahlı qüvvələr üzərində nəzarəti təmin edir, müdafiə xərclərinə və xarici qüvvələr göndərilməsinə icazə verir. Xalqın nümayəndəsi olaraq, parlamentarlar konsensus qurulmasında həlledici rol oynayır və müllü müdafiə üzrə qərarlara ictimai dəstəyin yaradılması və saxlanmasına təsir edir.

NATO Parlament Assambleyası öz iş və fəaliyyətləri vasitəsilə, milli parlamentarları NATO ilə əlaqəli məsələləri müzakirə etmək üçün daha yaxşı bilgilərlə təmin edir və onun vasitəsilə həyati vacib olan parlament nəzarəti üçün parlamentlərin imkanlarını gücləndirir.

Assambleya,İttifaq parlamentarlarına başqa ölkələrdən olan öz həmkarları ilə perspektivləri paylaşmağa imkan verir və onlara aparıcı ölkələrin və NATO-nun mülki və hərbi rəhbərliyinə unikal çıxış imkanı verir.

Assambleyanın cürbəcür hesabatları,brifinqləri və görüşləri vasitəsilə onun üzvləri çox sayda sahələrdəki planlarla,ideyalarla və gedişlərlə xəbərdar edilir. Bu mənada, Assambleya parlament “beyin mərkəzi” kimi hərəkət edir. Onun hesabatları və məlumatları çox yaxşı tədqiq edilir və onlar çox zaman Assambleya üzvlərinə yüksək səviyyəli brifinqlər zamanı verilən xəbərlərdən də faydalanır.

Belə baxsaq, Assambleya milli parlamentarlara öz vəzifələrini yerinə yetirilmələri üçün mühüm kömək edir. O, həm də daimi xatırladıcı kimi də çıxış edir,o baxımdan ki,NATO daxilində əldə edilən hökumətlərarası qərarlar sonucda demokratik yolla seçilmiş parlamentlərin uyğun konstitusiya prosesinə uyğun olaraq siyasi dəstəklərindən asılı olur.

2. Parlament Əməkdaşlığı və Bacarıqlar Qurmaq vasitəsilə NATO-nun Tərəfdaşlıqlarının Tamamlanması

Assambleyanın tərəfdaşlıq fəaliyyətləri parlament səviyyəsində NATO-nun özünün tərəfdaşlıqlarını gücləndirir və tamamlayır.Əlbəttə,tərəfdaşlarla əməkdaşlıq,NATO ilə Assambleyanın işi arasında ən görünən qovuşmanın ifadəsidir.

Ümumi təhlükəsizlik problemləri ilə məşğul olmaq üçün NATO getdikcə daha çox tərəfdaşlarla əməkdaşlığa girir.O Şərqi və Cənubi Şərqi Avropadan başlamış, Qafqaza,Orta Asiyaya ,Aralıq dənizi ,Yaxın Şərq və Sakit Okeana qədər geniş tərəfdaşlar şəbəkəsi qurmuşdur. NATO Parlament Assambleyası bu ölkələrin parlamentləri ilə dialoq və əməkdaşlıq üçün əhəmiyyətli kanaldır.

İrəlidə deyildiyi kimi,Assambleya keçmiş Varşava Müqaviləsi ölkələrinin yeni siyasi qüvvələri ilə Soyuq Müharibənin sonunda əlaqələr qurmağa kömək edərək üzv olmayan ölkələrin parlamentarlarını öz işinə cəlb etmiş və fəal şəkildə Mərkəzi və Şərqi Avropada demokratik praktikalar və təsisatların yer tutmasına kömək etmişdir. Bu fəaliyyətlər bi

çox sahələrdə NATO-nun özünün ayrılmaz səylərinin bir hissəsinə çevrilmiş və Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramı vasitəsilə keçmiş rəqiblərə demokratiya və bazar iqtisadiyyatına çətin və ağırlı keçid üçün köməyi gücləndirmişdir.

Assambleyanın parlament işçiləri üçün xüsusilaşmış seminarlar və təlim proqramları silahlı qüvvələr üzərində effektiv demokratik nəzarət üçün parlament praktikaları, mexanizmləri və “bacarıq”larının inkişafına praktiki kömək etməkdə davam edir. Rouz Roth semianrları NATO üzvü olmayan ölkələrdən olan nümayəndə heyətləri üçün Assambleyanın başlıca vasitəsi olaraq qalır.

Bu proqram da regional təhlükəsizlik məsələlərini müzakirə etmək üçün forum kimi qalmaqda davam edir və son illərdə o NATO-nun Dürüstlüyü Qurmaq Proqramını gücləndirməyə yönəlmiş elementlər daxil etmişdir və onun məqsədi təhlükəsizlik sektorunda yaxşı idarəçiliyi gücləndirməkdir.

Sonda, Assambleyanın NATO-nun tərəfdaş ölkələrində seçki müşahidəçiləri kimi zaman-zaman iştirakı, NATO tərəfdaşlıqlarının ümumi dəyərlər üzərində qurulduğu faktının əyani nümayişidir.

3. NATO Üzvlüyünə Namizədlərin Dəstəklənməsi

Assambleya ardıcıl olaraq NATO-nun geniş və sürətli şəkildə genişlənməsini dəstəkləyir və onun fikirləri önəmlidir, çünki yeni üzvlərin qəbul edilməsi müqaviləyə düzəliş tələb edir və əksər Alyans ölkələrində parlament tərəfindən ratifikasiya edilməlidir.

Praktikada, Assambleya üzvləri NATO-nun genişlənməsini Assambleya daxilində dəstəkləyirlər və ratifikasiya məsələsi gələndə də öz parlamentlərində dəstəkləyirlər. Məsələn, Assambleya 1997-ci ilin sonunda imzalanmış Qəbul Olma Protokolunun ratifikasiya prosesinə kömək etməyə birbaşa olaraq qarışmış və nəticədə Çex Respublikası, Polşa və Macarıstan 1999-cu ilin Martında NATO-ya qəbul olunmuşlar.

Bu cür siyasi dəstəkdən əlavə olaraq, Assambleya həmçinin NATO üzvlüyünü fəal şəkildə istəyən ölkələrə birbaşa olaraq yardım edir, onlara

silahlı qüvvələr üzərində effektiv demokratik nəzarət üçün mühüm olan parlament mexanizmləri, praktika və “bacarıqları” inkişaf etdirməyə kömək edir. Əlbəttə, NATO üzvlüyü sadəcə hərbi hazırlıq və qarşılıqlı əlaqədən ibarət hərbi standartlar haqqında deyil. Demokratik təsisatların gücləndirilməsi, qanun alılıyi və fundamental prinsiplərə hörmət yeni üzvlərin Alyansa qəbul edilməsi üçün önəmli elementlərdir və ona görə də Assambleyanın üzvlüyə can atan bu ölkələrlə özünün işbirliyi həlledici fokus nöqtəsini təşkil edir.

İrəliyə Doğru: NATO PA –nın Dəyişən Təhlükəsizlik Mühitində Davamlı və Yeni Rolları

Simon Lan və Eden Koulun yazılarında inkişaf etdirildiyi kimi, Müttəfiqlərin fəaliyyət göstərdiyi dəyişən təhlükəsizlik mühiti həmçinin müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində parlamentlərin roluna və parlament nəzarəti mexanizmlərinə təsir edir. NATO Parlament Assambleyası bu cür inkişafa hazırdır və bu yeni problemlərə uyğunlaşmaq üçün addımlar atmışdır, eyni zamanda son altmış ildə öz parlamentlərinə yaxşı xidmət etmiş unikal xarakter və vasitələri də saxlamışdır. Aşağıdakı bölmələr bu cür dəyişimlərin bir qismini nəzərdən keçirir.

1. Məhdudlaşmış büdcələr erasında transatlantik parlament dialoqu

2008-ci ildə başlamış qlobal maliyyə və iqtisadi böhran Avro-Atlantik məkanı üzrə dövlət siyasətinə dərin təsir etmişdir. Ciddi iqtisadi çöküşlə üzləşən, azalan illik gəlirlərin əvəzində dövlət xərclərinin yeni şəraitə uyğunlaşdırılması ehtiyacı əksər Müttəfiq ölkələri dövlət resursları ayrılımlarında ağırlı seçimlər etməyə məcbur etmişdir. Çox sayda ölkələrdə, bu müdafiə xərclərinin də azalmasına gətirdi. NATO dəyərləndirmələrinə görə, Müttəfiqlər özlərinin hərbi xərclərini 2008 və 2014 illəri ərzində 20% azaltmışlar. Nəticədə, onların çoxu öz sialhlı qüvvələrini geniş dərəcədə yenidən qurmuşlar.

Təəssüf ki, bu cür kəsintilər əsasən iqtisadi məhdudiyətlərə görə edilmişdir və təhlükə mühitinin reallığı ilə yox. Ona görə də, Müttəfiqlər məhdud resurslar çərçivəsində yeni hərbi imkanları saxlamaq və inkişaf etdirməkdə davam etmək üçün yeni və yenilənmiş yollar axtarırlar. Xüsusən, onlar artan dərəcədə əməkdaşlıq nəticəsində imkanlar inkişaf etdirmək, satınalmalar və xidmət istiqamətinə yönəlmişlər—bu yanaşma NATO-da “Ağıllı Müdafiə” kimi də adlanır və Avropa Birliyində isə “maliyyə qoyma və paylaşma” kimi adlanır. Bu cür kollektiv yanaşmalar vasitəsilə, Müttəfiqlər fərdi şəkildə əldə edə bilməyəcəyi və saxlaya bilməyəcəyi imkanlar əldə etmək qabiliyyətinə malik olurlar.

Çoxtərəfli əməkdaşlıq layihələrinə edilən bu cür yeni vurğu özü ilə yeni qazanclar gətirir, lakin problemlər də gətirir, o cümlədən parlament nəzarəti ilə də bağlı. Bu baxımdan, NATO Parlament Assambleyası İttifaq parlamentarlarına onların uyğun hökumətlərinin imza atdığı çoxmillətli layihələrlə bağlı fikir və məlumat mübadiləsi etmək və həmçinin birgə imkanların inkişafı üçün mümkün gələcək yerləri də müzakirə etmək üçün faydalı forum təşkil edir.

Bu cür dialoqun transatlantik boyutu da çox əhəmiyyətli olmuşdur. Əlbəttə, iqtisadi və maliyyə böhranının digər təsiri müdafiə xərcləri və imkanları baxımından transatlantik fərq gətirmişdir.

2007-ci ildə, Amerika Birləşmiş Ştatları İttifaqın tam müdafiə xərclərinin 68%-ni ödədiyi halda, bu rəqəm bu gün 73%-ə çatmışdır. Amerika Birləşmiş Ştatları özünün ÜMD-nin 3,5%-ni müdafiə xərclərinə sərf etdiyi halda, ancaq dörd Avropalı müttəfiq, 2015-ci ildə NATO-da razılaşdırılmış, milli büdcənin 2% hissəsini ödəmişdir. Bu vəziyyət yenidən Alyansın yükünü daşımaq haqqında uzun-müddət davam edən debatları və Avropa və Şimali Amerikanın uyğun maliyyə töhvələri haqqında debatları canlandırmışdır.

Bu kontekstdə, Assambleyanın rolu mühümdür. NATO PA Atlantikin hər iki tərəfindən olan parlamentarlara öz narahatlıqlarını bir-birinə bildirməyə və bu narahatlıqları həll etməyə müzakirə cəhdlərinə imkan verən unikal platforma ilə təmin edir. Əlbəttə, Assambleyanın üzvləri möhkəm iqtisadi artım

başlayan kimi,müdafə xərclərinə edilmiş kəsintilərin dayandırılmasını və sonra geri dönməsini güclü şəkildə müdafə edirlər.

Xüsusilə,problemlə iqtisadi mühitlə üzləşən Assambleya üzvləri təşkilatın onlara verdiyi cəhətdən tam istifadə edərək bu yeni reallığı verdiyi bir sıra spesifik problemləri həll etməyə çalışırlar.

2. 21-ci əsrin əməliyyatları və parlament nəzarətinin mürəkkəbliləri

İndiki təhlükəsizlik mühitinin digər həlledici xaraketri hərbi əməliyyatların təbiətinin dəyişməsidir. Burada yenə də,NATO Parlament Assambleyası nümayiş etdirdi ki,o milli parlamentlərin nəzarətinə dəstək üçün unikal əlavə dəyər gətirir.

Bu günkü mühitdə,çox az İttifaq üzvləri sadəcə özlərinin hərbi müdaxiləsini faydalı və ya siyasi cəhətdən uyğun hesab edə bilər. NATO Müttəfiqlərinin cəlb olunduğu bütün son əsas əməliyyatlar çoxtərəfli olmuşdur. Hərbi qüvvələrin xaricə göndərilməsi üzərində nəzarət istisnasız olaraq ölkələrin ixtiyarında olmasına baxmayaraq,çoxtərəfli əməliyyatların birləşmiş komandanlıqdan ibarət olması qaçılmazdır və beləliklə burada vəzifələr bir-biri ilə qovuşur və ya bir-birini örtür.

Yuxarıda izah edildiyi kimi,NATO Parlament Assambleyasının NATO əməliyyatları üzərində kollektiv nəzarət aparmasına nə mandatı var və nə də səlahiyyəti vardır.Lakin,o milli parlamentlərə əməliyyatın bütövlükdə siyasi və hərbi strateji məqsədləri haqqında məlumat verməkdə dəyərli funksiya rolu yerinə yetirir və milli siyasət və töhvələrindən doğan istənilən potensial ziddiyyətləri müzakirə etməyə imkan verir.

Bir konkret misal, milli dövlətlərin öz qüvvələri ilə bağlı qoyduqları xəbərdarlıq sənədlərinin 2005-2008-ci illərdə NATO-nun rəhbərliyi altında gedən Beynəlxalq Təhlükəsizlik Yardım Qüvvəsinin(İSAF) fəaliyyətinə törətdiyi problemlərlə bağlı Assambleyanın parlamentarlar arasında apardığı maarifləndimə roludur. Xəbərdarlıq sənədləri, milli dövlətlərinin öz qüvvələrinin beynəlxalq əməliyyatlarda istifadəsinə qoyulmuş məhdudiyətlərdir. 2005-2008-ci illərdə,İSAF-a 50-yaxın ölkə qüvvə

göndərmişdir və komandanlıq hər bir ölkənin qoyduğu xəbərdarlıq sənədlərini nəzərə almaqla fəaliyyət göstərməsi həddən atıq çətin idi.

Bu xəbərdaredici sənədlərin bir çoxu milli parlamentlər tərəfindən qoyulduğuna görə, Assambleyanın bu cür sənədlərdən azad olan üzvləri bu problemi öz tərəfdaşları ilə qaldırmağa başladılar. Bu cür müzakirələrin həqiqi təsirini ölçmək çətin olsa da, fakt odur ki, İSAF-a qüvvə göndərən ölkələrin xəbərdaredici sənədlərinin sayı idarəolunan səviyyəyə qədər düşmüşdür.

Daha geniş olaraq, Assambleya zaman zaman siyasi partiya liderlərinin, komandanların və parlamentarların görüşlərini təşkil edərək orada Müttəfiqlərin hamısının birgə qərar verilmiş əməliyyatlara sadıq qalmaqla və yardım etməklə NATO həmrəyliyi nümayiş etdirməyin əhəmiyyətini öz tərəfdaşlarına təsir edərək vurğulamışdır.

2014-cü ilin sonunda, Alyansın son tarixdə ən mürəkkəb missiyası olan özünün Əfqanıstandakı hərbi missiyasını başa vurmuşdur. Lakin, Alyans hərbi cəhətdən Kosovoda, Aralıq dənizində, Somalinin dəniz sularında, Türkiyənin Suriya ilə sərhədində və hərbi əminlik tədbirləri çərçivəsində Şərqi Avropa ölkələrində qalmaqla davam edir. Müttəfiqlər həmçinin Əfqanıstanda “təlim keç, məsləhət ver və yardım et” missiyasını saxlayırlar. Assambleyanın Müttəfiq palamentarlar arasında məsləhət və koordinasiya forumu kimi rolü beləliklə mühüm olaraq qalacaqdır.

3. Şəffaflığa doğru artan tələb

Davam edən iqtisadi və maliyyə böhranı özü ilə dövlət siyasətinin şəffaflığına və siyasətin qurulmasında daha birbaşa demokratik iştirak formalarına artan tələblər gətirdi. Bu müdafiə sahəsində də belə olmuşdur. Nəticədə, parlamentarların rolü, xalqın seçilmiş nümayəndələri kimi, həm çox mühüm və həm də daha da mürəkkəb olmuşdur.

NATO Parlament Assambleyası müdafiə siyasətinin daha şəffaflığının məqsədlərini və tələblərini tamamilə qəbul etmişdir. Bu baxımdan, o, NATO-nun etdiyi səyləri dəstəkləmişdir: NATO Baş Katibinin illik hesabatlarının dərc etməsi; NATO web sitesinin və əlaqəli sosial

media vasitələrinin hazırlanması. O həmçinin, NATO maliyyəsi üzərində daha böyük şəffaflığın olmasına fəal şəkildə çalışmışdır. Assambleyanın özü ənənəvi və yeni mediada öz iştirakını gücləndirmişdir və üzv və üzv olmayan ölkələrdə koordinasiyalı şəkildə ictimaiyyətə çıxış söyləri etmişdir və bu tendensiya gələcəkdə də şübhəsiz davam edəcəkdir.

4. Tərəfdaşlıq: keçmiş və yeni

Tərəfdaşlıqlar NATO və Assambleyanın uğurlu işlərindən biridir və Soyuq Müharibə başa çatandan bəri, hər iki təsisatın dərindən transformasiyasına töhvə vermişdir. Bu gün NATO 40-dan çox tərəfdaşla əməkdaşlıq edir, Assambleya isə 30-a yaxın ölkə ilə əməkdaşlıq edir və NATO və ya Assambleya ilə tərəfdaşlıq münasibətləri qurmaqda maraqlı olan ölkələrin siyahısı artmaqda davam edir. Bu Alyansın uğur və “cəlbədiciliyinə” olan açıq aydın hörmətdir, lakin bu həm də tərəfdaşlığın limiti nə olmalıdır (əgər olmalıdırsa) sualını da ortaya qoyur.

Təbii olaraq, tərəfdaşlıq konsepsiyası hesab edir ki, əməkdaşlıq hər iki tərəfin maraqlarına uyğun olsun. Lakin, bu günün təhlükəsizlik mühiti elədir ki, Müttəfiqlərin üzləşdiyi çox sayda problemlər qlobal xarakter daşıyır. Ona görə də, ehtimal olunur ki, bu halların çoxunda, əsas fərziyyə o olacaqdır ki, əməkdaşlıq həm faydalı və həm də zəruri olsun.

Sonrakı problem ondadır ki, müxtəlif tərəfdaşların müxtəlif maraqları vardır. Spektrin bir ucunda tərəfdaşlar var ki, onlar daha da sərbəst münasibətlər forması istəyirlər; başqa ucda olanlar isə NATO üzvlüyünə namizəddirlər. Assambleya və NATO üçün çətinlik həm təşkilatın və həm də tərəfdaşın maraqlarına uyğun əsasda çevik tərəfdaşlıq forması qurmaqdır.

Yuxarıda deyildiyi kimi, Soyuq müharibə bitəndən sonra, Assambleya dörd kateqoriyalı münasibətlər forması hazırladı: tam üzvlər, assosiativ üzvlər, Aralıq dənizi assosiativ üzvləri (o zamandan bəri bu struktur Aralıq dənizindən kənarda yerləşən tərəfdaşlara da uzadıldı) və parlament müşahidəçiləri. Əlavə olaraq, Assambleya müntəzəm formada *xüsusi əsasda* başqa parlamentləri də dəvət edir. Onun həmçinin bir sıra tərəfdaşlarla spesifik qurulmuş münasibətlər çərçivəsi vardır (NATO-

Ukrayna və Gürcüstan-NATO Parlamentlər-Arasi Şuralar,Aralıq Dənizi və Yaxın Şərq Xüsusi Qrupu).

Tərəfdaş parlamentin Assambleya ilə nə qədər yaxın olması təbii olaraq tərəfdaşın marağından asılıdır. Digər tərəfdən,tərəfdaşlar da hansı kateqoriya üzvlüyə məxsusdurlarsa o tərəfdaşlığın kriteriyalarını yerinə yetirməlidirlər. Ən yaxın münasibətlər forması üçün,demokratik idarəçilik və fundamental hüquqlara hörmət əhəmiyyətli mülahizələrdir.

Parlament əməkdaşlığında maraqlı olan bütün tərəfdaşları inteqrasiya etmək üçün cürbəcür formatlar Assambleyaya uyğun yollar tapmağa imkan verdi.Siyasi prioritet və uyğunluqdan asılı olaraq son illər üzvlərin və tərəfdaşların fəaliyyətlərinin əksinə sadəcə “üzvlərin sayı” və müxtəlif tərəfdaşlar kateqoriyası ilə əməkdaşlıq səviyyəsi dəyişmişdir.

Ərəb Oyanışının dalınca,Assambleya həm də üzv olmayan müxtəlif kateqoriyalar arasında daha böyük qovuşma yaratmağa çalışdı. Xüsusilə,bir tərəfdən o Mərkəzi və Şərqi Avropanın üzv və tərəfdaşları arasında təcrübə mübadiləsinə sövq etdi və digər tərəfdən,Şimali Afrika və Yaxın Şərq tərəfdaşları arasında demokratik keçid prosesləri və silahlı qüvvələr üzərində demokratik nəzarət prosesləri haqqında təcrübə mübadiləsinə təşviq etdi. Daha sonra bu cür tərəfdaş-tərəfdaş mübadiləsi əlbəttə öyrənilə bilər və gələcəkdə qiymətli hesab oluna bilər.

Müəyyən olan odur ki,tərəfdaşlarla birgə əməkdaşlıqla və onlara kömək etməyə müdafiə və təhlükəsizlik sektoru üzərində güclü parlament nəzarəti mexanizmləri hazırlamaq Assambleyanın yaxın gələcək üçün davamlı və fundamental prioritetlərindən biri qalacaqdır.

5. Rusiya

Yuxarıda deyildiyi kimi,Assambleyanın rəhbərliyi 2014-cü ilin yazında Rusiyanın Ukraynadakı təcavüzünə, Krımın qanunsuz ilhaqına və Şərqi Ukraynada aparılan qeyri-stabilliyə cavab olaraq Rusiyanı assosiativ üzvlükdən məhrum etməyə qərar vermişdir. Onlar hesab etdilər ki, bu addımlar həm beynəlxalq hüququn pozulmasıdır və həm də inamın sarsılmasıdır və ona görə də Rusiya parlamenti artıq əməkdaşlıq üçün

tərəfdaş sayıla bilməz. Dialoq üçün variantlar açıqdır,lakin onlar hər hansı rəsmi təsisatların kənarında ola bilər.

Gələcək üçün əsas və ən çətin problemlərdən biri bu dialoqun yeni şərtlərini müəyyən etmək və Rusiya parlamenti ilə münasibətlərdə irəli getmək yolları olacaqdır.

6. Daxili və xarici təhlükəsizlik xətlərinin örtüşməsi

Suriya və İraqda davam edən böhran və Yaxın Şərqlin və Şimali Afrikanın başqa hissələrində qeyri-stabilitik,Suriya və İraqdakı İŞİD-dan başlamış Al-Qayda, Saheldə İslam Mağribi və Nigeriyadakı Boko-Harama qədər yeni terrorçu hərəkatların yaranması üçün münbit şərait yaratmışdır.Xüsusilə İŞİD dünyanın hər yerindən xarici döyüşçüləri cəlb edərək qlobal çıxışa nail olmuş və bir neçə Müttəfiq və tərəfdaş ölkələrdə ölümcül terror hücumlarına ilham vermiş və ya rəhbərlik etmişdir.

Bu münaqişələr milyonlarla insanları evlərindən məhrum etmiş və nəticədə Avropada sığınacaq almaq istəyənlərin sayı getdikcə artmışdır. Birliyin üzvlərinin imkanları qəfildən axan miqrantları idarə etmək iqtidarında olmadığından gərginləşdiyi kimi, AB-nin də vəhdəti gərginləşmişdir. İŞİD döyüşçülərinin bu miqrant axımına qoşulması mümkünlüyü narahatlıqları daha da artırmışdır.

Qərb dövlətləri bu cür yeni təhdidlərə, birbaşa humanitar ehtiyaclara yönələn,Yaxın Şərqdəki və Afrikadakı münaqişənin və qeyri-stabilitiyin köklərinə yönələn və radikallığa kömək edən amillərə yönələn çoxşaxəli strategiya vasitəsilə cavab verməyə çalışdı. Bu cür cavabların bir hissəsinə NATO çərçivəsindən kənar da Suriya/İraqda və Saheldə hərbi addımlar da daxil oldu.

Həm daxili və həm də beynəlxalq təhlükəsizliyə təsiri olan bu cür təhdidlərin çoxölçülü təbiəti parlamentarlar üçün çox sayda çətin suallar yaradır: Yaxın Şərqdə və Şimali Afrikada davam edən münaqişələrlə diplomatik həll tapmaq üçün səyləri necə artırmalı?; bu münaqişələrlə bağlı humanitar böhranın daxili və xarici aspektlərini necə həll etməli;hərbi əməliyyatları dəstəkləməli ya yox,əgər cavab hə olarsa onun miqyası və

məqsədlərini necə müəyyən etməli?; milli və beynəlxalq anti-terror strategiyasının daxili və xarici boyutlarını əlaqələndirməli; bizim cəmiyyətləri müəyyən edən azadlıqlara toxunmayaraq, bu günün terror təhlükələrinin yeni çalarları ilə məşğul olmaq üçün milli anti-terror strategiyalarını mövcud vəziyyətə necə uyğunlaşdırmalı. Parlamentarlar, xalqın seçdiyi nümayəndələr kimi, bu cür problemlə lakin mühüm məsələlərin ictimai debatlarını aparmalıdırlar.

Yekun

Özünün 60 yaşında, NATO parlament Assambleyası beləliklə üzv və tərəfdaş ölkələrdə müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində parlament nəzarətinin gücləndirilməsi istiqamətində keçmiş hesabatı baxa bilər. DCAF-la yaxın əməkdaşlıq, üzv olmayan ölkələrlə yaxın münasibət qurmaq baxımından aparıcı rol oynamışdır.

Çox hallarda, Müttəfiqlərin 21-ci əsrdə hərəkət etdikləri təhlükəsizlik mühiti parlamentarların işlərini daha da mürəkkəb və tələbli edir. Bu cür dəyişən mühitdə, NATO Parlament Assambleyası şəraitə uyğun dəyişmişdir və dəyişməyə davam etməlidir ki, o milli parlamentləri dəstəkləmək üçün lazımi forum və effektiv vasitələrlə təmin etməkdə davam etsin və beynəlxalq və Avro-Atlantik məkanın təhlükəsizliyində nüfuzlu və səlahiyyətli səsini saxlasın.

**NATO ÜZVÜ OLAN ÖLKƏLƏRDƏ MÜDAFİƏ SEKTORU
ÜZƏRİNDƏ PARLAMENT NƏZARƏTİNİN
SƏLAHİYYƏTLƏRİ,PROSEDURLARI VƏ PRAKTİKALARI¹**

¹ NATO-PA –nın ölkə parlamentlərindən məlumat istəmiş və ondan sonra DCAF və NATO-PA-nın əməkdaşlıq tədqiqatı əsasında hazırlanmışdır. DCAF: ilkin konsepsiya Dr. Hans Born; Lydia Amberg; NATO-PA üçün : Ruxandra Popa, NATO Parliament Assambleyası Baş Katibinin Siyasət məsələləri üzrə müavini. Bu tədqiqat NATO-PA və DCAF-ın 2002-2003 arasında hazırladığı əvvəlki versiya üzərində qurulub..

HİSSƏ A: MÜDAFİƏ KOMİTƏSİ STRUKTURU VƏ TƏŞKİLATI

	1a Əsil adı	1b İngiliscə Adı	2. Komitədə olan parlament üzlərinin sayı	3. Komitənin illik Büdcəsi	4. Köməkçi işçilərin sayı	5.Ekspert işçisi olan parlamentar işçisinin sayı	6.Siyasi partiyalar/siyasi fraksiyalar adından çalışan parlament işçilərinin sayı	7.Tənzimləmə Mənbələri
ALB ²								

² Yerlərin ağ buraxıldığı yerlərdə, kitab dərc olunan müddətə kimi bu ölkələrdən heç bir məlumat alınmayıb. Kitab dərc olunandan sora onlayn versiyası təzələyə bilər. Bu isnadlardakı şərhlər ölkələrdəki respondentlər tərəfindən verilmişdir.

BEL								
BGR	КОМИСИЯ ПО ОТБРАНА (Komisija po Obrana)	Müdafiə Komitəsi	20	€ 13'000	4	4	Heç biri	M/D
Can	Lordlar Palatası Müdafiə üzrə Daimi Komitə	M/D	10	\$44,000 USD ³	1	2	Heç biri	P/Q
NVR	M/D	M/D Müdafiə Komitəsi)	13	M\D ⁴	2	1	Heç biri	P/Q
CZE	Výbor pro obranu	Müdafiə Komitəsi	15		4	2	1	Qanun P/Q Adi Praktika
DNK	Forsvarsudvalget	Müdafiə Komitəsi	29	€ 30000	3	2	Heç biri	Qanun P/Q

Burada M/D-məlum deyil, P/Q- prosedur qaydaları mənasındadır(Tərcüməçi)..

³2012-2013 maliyyə ili üçün olan büdcə. Bu məbləğ ildən ilə dəyişə bilər,çünki Daimi Birgə Komitələr 3 milyonluq paketdən əlavə \$250,000 fonda çıxış almaq üçün maliyyə komitəsinin tələbinə uyğun olaraq əlavə e- məsləhətləşmələr və başqa xüsusiləşmiş ekspertlərlə məsləhətləşmələr məqsədləri üçün ayrılır.

⁴ Büdcə fəsilini tam Parlament İdarəsi üçün nəzərdə tutulur,yəni hər bir Komitə üçün ayrıca büdcə yoxdur.

EST	Riigikaitsekomisjon	Milli Müdafiə Komitəsi	8	€ 25'557	3	2	heç biri	Qanun P/Q
FRA	(Commission de la Défense Nationale et des Forces Armées)	Milli Müdafiə və Silahlı Qüvvələr Komitəsi	72	€ 100.000	8	6	heç biri	Təhvilə Qanun P/Q Adi praktika
DEU	Ausschuss für Verteidigung	Müdafiə Komitəsi	16	M/D	2	1	heç biri	P/Q Adi praktika
GRC	Διαρκής Επιτροπή Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων	Milli Müdafiə və Xarici İşlər Komitəsi ⁵	51	M/D	2	0	1	Qanun P/Q
HUN	Honvédelmi és rendészeti bizottság	Müdafiə və Daxili Təhlükəsizlik Komitəsi	9	M/D ⁶	2	1	5	Konstitusiya Qanun P/Q
İCE								
İtA	Commissione Difesa	Müdafiə Komitəsi	42	€ 15.000	2	3	heç biri	Konstitusiya P/Q
								Adi praktika

118

⁵ Yunan hökumətində müdafiə məsələləri ilə məşğul olan iki komitə vardır. Mülli Müdafiə və Xarici İşlər Daimi Komitəsindən əlavə, Silahlanma və Müqavilələr Komitəsi də vardır. İkincinin üzvləri həm də birincinin üzvləri sayılır. Komitə 19 nəfərdən ibarətdir.

⁶ Bu Komitə Milli Assambleyanın ümumi büdcəsindən hərəkət edir, o cümlədən, komitə ekspertlərinin maliyyələşdirilməsi, Fəaliyyətlər və İşçiləri saxlama xərcləri bura daxildir. Yəni, bu o deməkdir ki, Komitənin dəqiq və müstəqil büdcəsi haqda danışmaq çətindir.

LVA	M/D (Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novērtēšanas komisija)	Mūdafīa,daxili İşlər və Korupsiyanı Önləmə Komitəsi	11	Komitənin ayrıca Büdcəsi Yoxdur	6	5	Heç biri	P/Q
LİT	Seimo Nacionalinio saugumo ir gynbos komitetas	Seymin Milli Təhlükəsizlik və Mūdafīa Komissiyası	12	€ 26000	6	4	Heç biri	P/Q
LUX	Commission des Affaires étrangères et européennes, de la Défense, de la Coopération et de l'Immigration	Xarici işlər və Avropa İşləri, mūdafīa, əməkdaşlıq və immigrasiya Komitəsi	13	Komitənin ayrıca büdcəsi yoxdur	3 ⁷	0	Hər parlament qrupu üçün bir nəfər (qrup daxilində bir işçi tam olaraq mūdafīa məsələlərinə fokuslanır)	P/Q
NLD	Vaste Commissie voor	Mūdafīa Məsələləri üzrə Daimi Komitə	51(25 daimi,25 alternativ)	€ 10'200 ⁸	5	3	15	P/Q Adi praktikalar

119

⁷ Bu köməkçilər tam olaraq komissiya üçün işləmir

⁸ Bu ancaq xaricə işgüzar səfər üçün olan büdcələrdir.Komitələr üçün ayrıca büdcə yoxdur

NOR			17	Komitənin ayrıca bütçəsi yoxdur	3	3	9	P/Q
POL								
PRT	Comissão de Defesa Nacional	Milli Müdafiə Komitəsi	21 ⁹	€ 33.698,15 ¹⁰	2 ¹¹	1 ¹²	Heç biri	Qanun P/Q Adi Praktikalər Komitə təlimatları
ROM	N/A (Comisia pentru apărare, ordine publică și siguranță națională)	M/D Müdafiə, İctimai Asayiş və Milli Təhlükəsizlik Komitəsi	26	Komitənin ayrıca bütçəsi yoxdur	8	4	Heç biri	Konstitusiya P/Q
SVK	Výbor Národnej Rady SR pre obranu a bezpečnosť	Müdafiə və təhlükəsizlik üzrə Slovak Milli Şurasının Komitəsi	13	M/D	2	1	Heç biri	P/Q

120

⁹ Plyus iyirmi bir alternativ üzv

¹⁰ 2014 üçün olan bütçə

¹¹ Plyus bir hərbi məsləhətçi

¹² Plyus bir hərbi məsləhətçi

SVN	M/D	M/D	15	M/D	2	1	Heç biri	P/Q
ESP	Commission de defensa	Müdafie Komitəsi	44	M/D	4	1	Heç biri	Konstitusiya P/Q
TUR	Milli Savunma Komisyonu	Milli Müdafie üzrə Komitə	26	Assambleya Prezidentinin ümumi büdcəsi ilə qarşılır	4	1	Heç biri	Adi praktika
UK								P/Q Adi praktika
US								

HissəB: Müdafiə Komitəsi Prosedurları və Praktikaları

	8.Komitənin görüşləri ictimaiyyətə açıqdır	9.Komitə gizli görüş keçirə bilər	10.Görüşlərin tezliyi	11.Sədr tərəfindən təyin olunur/ seçilir	12.İndiki sədr parlamentin 8 illik üzvüdür	13.İkinci çağırış komitə üzvü olan üzvlərin sayı	14.Komitə üzvləri Təhlükəsizlik yoxlamalarından keçməli dirlərmi?	15.Sədr müxalif partiya üzvüdür	16.Komitə üzvü seçilmək üçün müdafiə işləri üzrə xüsusi bilik və təcrübə kriteriyası	17.Komitə Azlıqlarının Hesabat Təqdim Etmək hüququ varmı?
ALB										
BEL										
BGR	Yox	Hə	Həftədə Bir dəfə	Parlament	9	4	M/D	Yox	Hə	Yox

CAN	Hə	Hə	Həftədə iki dəfə	Komite Üzvlərin Özləri	8	2	Yox	Yox	Yox	Hə
HRV	Hə	Hə	Ayda bir Və ya iki dəfə	Parlament	6	1	Hə	Hə	Hə	Hə

CZE	Hə	Hə	Ayda bir və ya iki dəfə	Parlament Komitə üzvlərinin özləri	4	6	Yox	Hə	Hə	Hə
DNK	yox	Hə	Ayda bir və ya iki dəfə	Parlament Komitə üzvlərinin özləri	16	Məlum deyil	Yox	Hə	Yox	Yox
EST	Yox	Hə	Ayda üç dəfə	Komitə üzvlərinin özləri	7	4	Yox ¹³	Yox	Yox	Yox
FRA	Hə	Hə	Həftədə iki dəfə	Komitə üzvlərinin özləri	12	2	Yox	yox	yox	yox ¹⁴

124

¹³ Hal hazırda yox,2015 seçkilərindən sonra komitə formalaşanda onlar təhlükəsizlik yoxlamasından keçəcək

¹⁴ Məlumat xəbərləri ilə bağlı,çünki komissiya Çoxluq üzvlərindən və müxalifətdən həm- hesabatçı təyin edir. Qanun layihələri ilə bağlı,hesabatçılar Çoxluğun üzvləridir.

DEU	Yox	Hə	Müntəzəm omayaraq	Parlament	5	Təqribən Üçdə biri	yox	M/D	M/D	Hə
GRE	Hə	Hə	Ayda üç dəfə	Komitə üzlərinin özləri Parlamentdəki siyasi partiyalar	10	10	Hə	Yox	Yox	Hə
HUN	Hə	Hə	Həftədə bir dəfə	Parlament Parlamentdəki siyasi partiyalar	24	9	Hə	Yox	Hə	Hə
İTA	Yox	Hə	Ayda üç dəfə	Komitə üzlərinin özləri	22	17	Yox	Hə	Yox	Hə
LAT	Hə	Hə	Həftədə iki dəfə	Komitə üzlərinin özləri	12	5	yox	yox	Yox	Hə

LİT	Hə	Yox	Həftədə bir dəfə	Parlament	10	4	Hə	Yox	Hə	Hə
LUX	Yox	Hə ¹⁵	Həftədə bir dəfə	Komitə üzvlərinin özləri	10	4	Yox	Yox	Yox	Hə
NLD	Hə	Hə	Həftədə iki dəfə	Parlamentdəki Partiya üzvləri	7	35	Yox	Yox	Yox	Hə
NOR	yox	Hə	Həftədə bir dəfə	Komitə üzvlərinin özləri	9	1	Ixtiyari	Hə	Hə	Hə
POL										

126

¹⁵ Amma gündəlik və görüşün vaxtı Parlament tərəfindən web sitesinə qoyulur.

PRT	Hə	Hə	Həftədə bir dəfə	Komitə üzvlərinin özləri Parlamentdəki siyasi partiyalar	15	12	Yox	Yox	Hə	Hə
ROM	Yox	Hə	Həftədə bir dəfə	Parlamentdəki siyasi partiyalar	14	9	Yox ¹⁶	Yox	Yox	Yox ¹⁷
SVK	Hə	Hə	Müntəzəm olmayaraq	Parlamentdəki siyasi partiyalar	4	5	Yox	Yox	Hə	Hə
SVN	Hə	Yox	Ayda bir və ya iki dəfə	Parlament	7	115	Yox	Yox	Yox	

127

ESP	Hə	Hə	Ayda bir və ya iki dəfə	Komitə üzvlərinin özləri	15	14	Yox	Yox	Yox	Hə
-----	----	----	-------------------------	--------------------------	----	----	-----	-----	-----	----

¹⁶ 2007-dən başlayaraq parlament üzvləri öz ekspertizi sahəsində gizli saxlanılan məlumatlara çıxış əldə edir

¹⁷ Komitənin üzvlərindən biri Rumıniyadakı Bolqar azlığının nümayəndəsidir. Parlamentin digər üzvləri kimi onun da düzəliş təklif vermək hüququ vardır.

TUR	Hə	Hə	Ayda bir və ya iki dəfə	Komitə üzvlərinin özləri	3	M/D	Yox	yox	Yox	Yox ¹⁸
UK										
US										

¹⁸ Azlıqlar fərqli rəylər verə bilər və əleyhinə səs verə bilər

Hissə C: Müdafiə Komitəsinin Səlahiyyətləri

Müdafiə üzrə Parlament Komitəsi(C) və ya Parlament(Plenar iclas)(P) aşağıdakı səlahiyyətlərə malikdirmi? Onların hər ikisi(B) bu səlahiyyətlərə malikdir və ya heç biri(N) bu səlahiyyətlərə malik deyil?

	ALB	BEL	BGR	CAN	HVR	CZE	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US
18. Müdafiə məsələləri üzrə qanunvericilik aktları irəli sürür			P	P	B	P	B	B	B	B	C	C		N	C	B	C	B	C		N ¹⁹	C	C	C	N	B		
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1								2				5	74												
19. Təklif edilən müdafiə qanunlarına düzəliş edir və ya onları yenidən yazır			P	B					B	B	C	B		B	P	B												
<i>Son iki ildə necə dəfə istifadə olunub</i>			6	2					5						15	74						B	C	B	C	B	B	

129

¹⁹ Parlamentdə,Prosedurların qaydasına görə,ancaq Üzvlər və parlament qruplarının qanunverici təşəbbüsə səlahiyyətləri vardır(nə komitə ,nə də plenar iclasın).

20. Müdafiə nazirinə sual ünvanlayır			C	B	B		B	B	B	B	B	C	B		B	C	P		B	B	C		B	C	B	C	B	B			
<i>Son iki ildə necə dəfə istifadə olunub</i>			12	6	6										21	6	2		15	20											
21. Müdafiə nazirini Komitəyə/Plenar iclasına və ifadə verməyə çağırır			C	B		B	B	B	B	B	B	C	C		B	C	B		B	B	C		C	C	B	N	B	B			
<i>Son iki ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1	1								4			17	6	2														

130

22. Silhalı qüvvələri və başqa mülki qulluqçuları komitə iclasına çağırır və ifadə alır					N	C		B	B	C	B	B	C	C	C		C	C		C	C	B	N					C	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>						21											12	10											

²⁰ 16.10.2012-ə görə

23. (QHT/Universitetlər/Beyin mərkəzlərindən ekspertləri komitə iclasına çağırır və ifadə alır			C	C	B										C		N	C	C	B	N		C
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			2	22	13										2								
24.Müdafiə nazirliyindən və silahlı qüvvələrdən gizli saxlanılan sənədlər əldə edir			N	N	B										N		C	B					C
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>					3											25	2		C	B	N		4
25. Başqa ölkələrlə bağlanan müdafiə sahəsindəki müqavilələri nəzərdən keçirir(məsələn, texniki yardım üzrə)			B	B	B	B	N	M/D	B	B	C	N			C		N	B			M/D	C	B
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			4	10					1						5		5						

²¹ Komitə hesabatçıları üçün,sənədlərə çıxış hüququ zaman-zaman əldə oluna bilər

<i>olunub</i>																										
28. Silahlı qüvvələrin birliklərinin müəsisələrinə baş çəkir			B	C	B		B	C	B	C	C	C	C	C	C	B	C	B	C	C	C	C	C	C	N	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1	3	3										10	4		3				12				

²³ 16.10.2012-İ görə və yuxarıda deyilən Müdafiə Naziri ilə aparılan 15 dinləmə də daxil olmaqla.

29.Parlamentin Plenar iclası Parlamentin Müdafiə Komitəsinin təqdim etdiyi qanunları tez-tez dəyişirmi?

	ALB	BEL	BGR	CAN	HVR	CZE	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US	
Yes									X																				
No			X			X	X	X		X	X	X		X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X			
N/A				X	X																								

HissəD:Müdafiə İşlərində Bütçə Nəzarəti

Müdafiə üzrə Parlament Komitəsi(C) və ya Parlament(Plenar iclas)(P) aşağıdakı səlahiyyətlərə və prosedurlara malikdirmi? Onların hər ikisi(B) bu səlahiyyətlərə malikdir və ya heç biri(N) bu səlahiyyətlərə malik deyil?

	ALB	BEL	BGR	CAN	HVR	CZE	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US
30.Bütün hərbi bütçə sənədlərinə çıxış					B										C													
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			P	N	4	B	N	C	N	C	C	C		N	4	P	C	N	N		C	C	C	C	N	N		
31. Hərbi bütçə vəsaitlərinə düzəliş etmək və vəsaitlər ayırmaq hüququ																												
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			N	N	P	P	P	B	N	M/D	C	B		B	P		P	C	C		P	C	N	C	B	P		
																2					2 ²⁴							
32. Hərbi bütçəyə			B	N	B	B	N	C	B	C	C	C		C	C	C	M/	C	C		C	C	C	C	C	N		

135

²⁴ Considering that the State Budget is approved by the Parliament in an annual basis (i.e., two times in the last two years)

proqramlarla nəzarət edilməsi																						D
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>				2								3	2								2	
33. Hərbi büdcəyə layihələrlə nəzarət edilməsi			N	N	B	B	N	C	B	C	M/D	C	M/D		C	C					C	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>												2	2								2	
34. Müdafiə büdcəsinin maddələr boyunca nəzarəti			N	N	B	B	N	C	B	M/D	M/D	C	C		C	C	C	N			C	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>													2								2	
35. Hər hansı əlavə büdcə təklifinin qəbul edilməsi və ya rədd edilməsi hüququ				P	B	P	B	P	B	M/D	C	P		B	P	P	P	C	C			
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>					4																	

HissəE:Sülh Missiyaları

Müdafiə üzrə Parlament Komitəsi(C) və ya Parlament(Plenar iclas)(P) sülh missiyasının aşağıdakı tərəflərini qəbul edirmi? Onların hər ikisi(B) bunu qəbul edir və ya heç biri(N) qəbul etmir?

	ALB	BEL	BGR	CAN	HVR	CZE	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US
36. Silahlı qüvvələr xaricə göndərilməzdən öncə sülh missiyasında iştirak			P	N	B	B	B	B	B	P	N	P		B	P	P	C	C ²⁵ and P ²⁶	C		N	C	B	N	B	P		
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1		8									4	3	2		5										
37. Mandat			P	N	B	B	B	B	N	P	N	P		N	P	P		C	C	N		N	C	B	N	M/D	N	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1												3	2												
38. Büdcə			P	N	B	B	B	P	N	P	N	P		B														
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			2		2									4	P	N	C	C	C		N	C	N	N	M/D	P		

137

²⁵ Faktiki olaraq bu Xarici İşlər Komitəsinin işidir, Müdafiə Komitəsinin yox

²⁶ Baxmayaraq ki, bu Konstitusiyaya səlahiyyəti deyil

HissəF: Hərbi Satınalmalar

Müdafiə Komitəsinin və/və ya Plenar İclasın səlahiyyətləri

(Respondentlərdən xahiş olunmuşdur ki, onlar cavabları Avro ilə ifadə etsinlər, mümkünə)

	ALB	BEL	BGR	CAN	HVR	CZR	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US
44.Müdafiə Naziri Komitəyə/Parlamentə satınalmalar qərarları üzrə ətraflı məlumat verməyə borcludur ...EUR (və ya USD)			P	N	B	P	N	N	N	C 25 Mio	M/ D	N		N	N	N ³⁰	B €40 mio	M/ D	M/ D		N	B	N	M/ D	N	N		
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>					1													8										
45. Komitə/Parlament yuxarıdakı bütün			P	N	C ³¹ P ³²	N	N	N	N	M/ D	C	N		N	N	N	B €40	M/ D	M/ D		N	B	N	M/ D	N	N		

140

³⁰ Komitə, satınalmalarla bağlı müqavilələr müəyyən məbləği aşarsa onu qəbul etmir, lakin hərbi büdcəni bəyənir və zəruri hallarda Büdcə və Maliyyə komitəsinə təkliflər verir..

³¹ İsnad edilən müqavilələri yoxlamaq baxımından.

³² Nəzarət və gözdən keçirmə səlahiyyəti

47. Komitə/Parlament istehsalçının və məmulatın müqayisəsinə və seçilməsinə qoşulur				N	N	C ³³ P ³⁴	N	N	N	N	M/D	N	N		N	N	N	N			N		N	B	N	N	N	N					
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>																																	
48. Komitə/Parlament kompensasiya və offset təklifinin qiymətləndirilməsinə qoşulur				N	N	B	N	N	N	N	M/D	N	N		N	N	N	N					N		C	N	N	N	N				
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>																																	

³³ Hə, lakin seçilmə mənasında yox.

³⁴ Nəzarət və gözdən keçirmə səlahiyyəti

HissəG: Təhlükəsizlik Siyasəti Planlaşdırması və Sənədlər

Müdafiə Komitəsinin və/və ya Plenar İclasın təhlükəsizlik planlaşdırması və sənədlər üzrə səlahiyyətləri

Komitənin/Parlamentin(Plenar iclas) aşağıdakı layihə şəklindəki siyasətləri bəyənmək hüququ vardır:

	ALB	BEL	BGR	CAN	HRV	CZE	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US	
49. Milli təhlükəsizlik siyasəti			P													P	P												
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1	N	B	P	N	P	N	N	N	P		B	1	1	B	C	N		N	C	P	C	N	N			
50. Müdafiə siyasəti (ağ sənəd)			P													P													
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			1	N	B	P	N	N	N	N	C	P		B	1	N	B	C	C		N	C	P	C	N	N			
51. Böhranı idarəetmə konsepsiyası			P																										
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə</i>			1	N	B	P	N	N	N	N	N	P		N	C		B	C	N		N	N	P	N	N	N			

<i>olunub</i>																																	
52. Qüvvələrin strukturu/planlaşdırma																																	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			C	N	N	P	N	N	N	B	N	C	N	N	N	N	N	P	B	C	C	N	N	P	C	N	N						
										1									2														
53. Silahlı qüvvələrin strategiyası																																	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>			C	N	N	P	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	C	C	N	N	P	N	N	N							

³⁵ Hərbi Proqramlaşdırma üzrə Qanun

HissəH: Silahlı Qüvvələrin Şəxsi Heyəti

	ALB	BEL	BGR	CAN	HRV	CZE	DNK	EST	FRA	DEU	GRC	HUN	ICE	ITA	LVA	LIT	LUX	NLD	NOR	POL	PRT	ROM	SVK	SVN	ESP	TUR	UK	US
54.Komitə/Parlament(Plenar) Müdafiə Nazirliyi insan resursları idarəetmə planını qəbul edir			N	N	N	N	N	N	B	P budget	N	N		N	N	N	B	C	N		N	N	N	N	N	N		
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>																												
55.Müdafiə Nazirliyi və silahlı qüvvələrə lazım olan şəxsi heyətin maksimum sayını Komitə/Parlament(Plenar)bəyənir			P	N	P	N	N	N	B	B budget	N	N		N	N		P	B	C	N		N	N	N	N	M/ D	N	
<i>Son 2 ildə neçə dəfə istifadə olunub</i>																2												
55. Silahlı qüvvələrdə yüksək çinli təyinatları .Komitə/Parlament(Plenar)			N	N	N	N	N	N	N	P	N	N		N	P	P	N	N	N		N	N	N	N	N	N		

Hissə I: Problemlər və Güc

	Komitə üçün ən əhəmiyyətli problemlər hansılardır?	Komitənin ən əhəmiyyətli gücü hansılardır?
ALB		
BEL		
BGR	Parlament seçkilərindən sonra parlament üzvlərinin problemləri	MN və Müdafiə sahəsindəki qərarlara nəzarət
CAN	<p>a) Komitə üzvləri təhlükəsizlik yoxlamalarından keçmir; bu da milli müdafiə və təhlükəsizlik məsələlərinin gözdən keçirilməsini problemlidir, çünki onlar kəşfiyyat üzrə məlumatları ala bilmir və təhlükə mühiti haqqında və ondan doğan müdafiə səpgili tələblər və fəaliyyətlər haqqında tam bilgiyə sahib ola bilmir.</p> <p>b) İqtisadi mühitə görə, büdcə ilə bağlı qayğılar Komitənin fakt-toplama missiyasına və Ottavadan kənar dinləmələr keçirmək imkanlarına təsir edir.</p>	<p>a) Komitənin özü tədqiqat irəli sürə bilər və öz nəticələrini və siyasi tövsiyələrini hökumətə hesabat vermək səlahiyyətinə malikdir.</p> <p>b) Komitə təklif etdiyi tövsiyələrlə bağlı hökumətdən cavab tələb edə bilər.</p>

HVR	Modernizasiya və silah alma siyasəti büdcə ili üçün məhdudlaşma hərbi büdcə kontekstində irəliyə aparılır.	Konsensusa söykənən yanaşma
CZE	NATO-ya olan öhdəlikləri saxlayaraq, ölkənin müdafiəsinin təmin edilməsi	Müdafiə Nazirliyinin fəaliyyətlərini nəzarət edən qanunverici fəaliyyət
DNK	M/D	M/D
EST	M/D	M/D

FRA	M/D	Müdafiə məsələləri üzrə parlamentarların xüsusiləşmiş təcrübələri və Müdafiə Nazirliyi ilə inam qurmaq bacarığı
DEU	Bundesverin islahatı(Alman Silahlı Qüvvələri)	Xaricə qoşun göndərilməsi
GRC	M/D	M/D
HUN	Yeni Xidmət Qanununun qəbul edilməsi, Milli Təhlükəsizlik Xidmətləri üzrə Qanuna düzəliş edilməsi. Muxalif Parlament üzvləri qanunverici prosesin bir hissəsi idilər(hakimiyyətdə olan partiya parlament çoxluğunun 2/3 hissəsindən çoxunu təşkil edir və ona görə də onlar müxaliflə məsləhətləşmədən Qanunu qəbul edə bilirdilər). Beləliklə qanunvericilik prosesi konsensus prinsipi üzərində qurulur.	Konstitusiyada göstəriləyi kimi,Müdafiə Komitəsi qurulmalı olmalı məcburi Komitələrdən biridir.Müdafiə Komitəsinin üzvləri milli təhlükəsizlik yoxlamasından keçməli və qoruma altındadırlar.
ICE	Heç bir məlumat alınmayıb	Heç bir məlumat alınmayıb
ITA	a) İzn verilmiş sülh missiyalarının yenidən maliyyələşdirilməsi haqqında hökumət qanununun periodik olaraq yoxlanılması (orta hesabla hər altı aydan bir),çünki o adətən parlament çoxluğu və azlığı arasında bu missiyalarda İtaliyanın iştirakının nə qədər səmərəli və nəticəli olduğu haqqında debatlar gedir.	a)2013-cü ilin Aprelindən başlayan İndiki qanunvericilik dövründə,Müdafiə Komitəsinin tərkibi yüksək təcrübəli və motivasiyalı üzvlərin çoxluq təşkil etməsi ilə xarakterizə olunur,həm parlament təcrübəsi olan və həm də ixtisaslaşma təcrübəsi baxımından. Bu cür hal,ictimai rəyin xüsusi diqqəti olduğu indiki dövrdə daha çox bilgiyə və yüksək keyfiyyətli parlament

	<p>b) Şəffafliq məsələsi və xərclər üzərində ictimai nəzarət kimi hərbi büdcə qanununun yoxlanılması və hərbi büdcənin yerinə yetirilməsi üzərində gözdən keçirmə fəaliyyəti</p>	<p>qərarlarına gətirir.</p> <p>b) Bu qanunvericilik dövrünün ikinci gücü kimi, Müdafiə Komitəsi Xarici İşlər Komitəsi ilə birlikdə İtaliyanın sülh missiyalarında iştirakını başqa Avropa ölkələrində olan eyni hallar kimi mülki və hərbi aspektlərini əhatə edən qanun layihəsinin prosedurlarını yekunlaşdırır. 2001-ci ildə başlayan qanunverici proses 2006-cı ildə tərəfsiz parlament üzvləri tərəfindən güclü şəkildə işə salındı, o cümlədən indiki MN-i, Sen. Roberta Pinottinin iştirakı ilə..</p>
LVA	M/D	<p>a) Parlamentin Prosedurlar Qaydasının 172 (1) Maddəsində bəyan edildiyi kimi –Komitə Prezidiyumu vasitəçiliyi olmadan öz işi üçün zəruri olan məlumat və izahatları birbaşa olaraq cavabdeh nazirdən və ona təbə olan təsisatlardan və həmçinin yerli hökumətdən almaq hüququ vardır. Komitənin özü tələb olunan şərtləri almaq üçün uyğun rəsmiləri Komitənin iclasına çağırma bilər.</p> <p>b) Təcrübəli işçilər</p>

LIT	M/D	Mövzu ilə bağlı məsələlərə, konsepsiyalara və strategiyalara baxılması. Yaxşı praktika qurulmuşdur, hər hansı mühüm qərar qəbul edilməzdən önce Müdafiə Naziri konsepsiyaları Komitənin gözdən keçirməsi üçün ona təqdim edir.
LUX	iki ən əhəmiyyətli problem intizam tənzimlənməsi haqqında qanun layihəsi (ona indi baxılır) və əsgərlərin yenidən dinc həyata qaytarılması və yenidən təlim keçməsidir.	iki ən mühüm güc ondan ibarətdir ki, komissiya sülh missiyalarında iştirakla bağlı qərarlara ilkin mərhələdə qoşulur və Nazir bu missiyalarda xidmət edən əsgərlərə səfər etdiyi zaman Komitə üzvlərini də sistemli olaraq dəvət edir.
NLD	M/D	M/D
NOR	İnzibati baxımdan xüsusi bir problem müşahidə edilmir.	Bu komitə müdafiə və xarici işlər komitəsinin birgə komitəsidir, bu o deməkdir ki, komitə müdafiə siyasətinə xarici siyasətlə bir yerdə baxır. Partiya bölünməsi kontekstində Norveçin müdafiə siyasətində böyük birlik onların işini daha da konstruktiv edir. Komitənin sədri ənənəvi olaraq müxalifətdən olur.
POL		

PRT	Əsas problem müdafiə sektoruna tətbiq edilən maliyyə və büdcə məhdudiyyətlərinin təsiri ilə məşğul olmaq olmuşdur.	İllər boyu, Komitənin əsas gücü müdafiə məsələləri üzrə parlament qrupları arasında konsensus əldə edilməsi olmuşdur.
ROM	Ölkəyə təsiri olan qanunların yaradılması və eyni zamanda yerli seçiciləri siyasi baxımdan təmsil etmək.	Siyasi iradə
SVK	Hərbi büdcənin, missiyanın bəyənilməsi və nəzarət	Nəzarət, sorğular
SVN	M/D	M/D
ESP	M/D	M/D

TUR	M/D	Onun parlamentdə fəal rolu müdafiə məsələləri ilə əlaqədardır
UK		
US		

Qoşma 2

NATO Parlament Assambleyası Haqqında

Assambleyanın Rolü

1955-ci ildə əsası qoyulmuş NATO Parlament Assambleyası(NATO PA) Şimali Atlantika İttifaqı üçün məsləhətçi parlamentlər-arası təşkilatdır.

Atlantik İttifaqı ölkələri parlament üzvlərini bir yerə yığaraq,NATO PA İttifaqın siyasətlərinə parlament və ictimai dəstək konsensusu qurmağa kömək edərək NATO və üzv ölkələrin parlamentləri arasında mühüm körpü rolunu oynayır.

Eyni zamanda,o həlledici təhlükəsizlik məsələləri üzrə parlament maarifləndirməsi edir və təsəvvür yaradır və NATO-nun siyasətinin daha da şəffaf olmasına kömək edir. Əsasən də, o, Atlantik İttifaqın əsaslarını saxlayan Transatlantik münasibətlərin saxlanmasına və güclənməsinə kömək edir.

Soyuq Müharibə bitəndən bəri,Assambleya öz üzərinə yeni rol götürmüş və NATO ilə daha yaxın münasibətlər qurmaq istəyən Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin və onun xaricindəki ölkələrin parlamentarlarını öz işinə cəlb etmişdir. Bu cür integrasiya həm siyasi və həm də praktiki kömək təmin etmiş və Avro-Atlantik məkanı boyunca parlament demokratiyasının güclənməsinə töhvə vermiş və beləliklə NATO-nun öz tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq proqramını tamamlamış və gücləndirmişdir.

Assambleyanın 30 nəfərlik güclü Katibliyinin işçilərinin qərarı Brüsselin mərkəzində yerləşmişdir.

Assambleya necə işləyir

NATO PA 28 Nato üzv ölkələrin 257 nümayəndəsindən ibarətdir. 13 Assosiativ üzv ölkədən; Avropa parlamentindən;4 Regional Tərəfdaş və

Aralıq dənizi assosiativ üzv ölkələrindən; həmçinin 8 parlament müşahidəçisi və 2 parlamentlər arası assambleyalardan nümayəndələr onun fəaliyyətlərində iştirak edir.

Assambleyanın idarə heyəti Daimi Komitədir və o hər bir üzv ölkənin nümayəndə heyətinin Rəhbərindən. Prezident, Vitse-prezident, Xəzənədar və Baş Katibdən təşkil olunmuşdur

Baş Katibin rəhbərliyi altında olan Beynəlxal Katiblik Assambleyanın Komitələrinə, alt-komitələrinə dəstək verən tam idarəetməyə və geniş tədqiqat və analiz işlərinə məsuldur.

Beş Komitə vardır: Təhlükəsizliyin Mülki Sahələri, Müdafiə və Təhlükəsizlik, Siyasi, İqtisadiyyat və Təhlükəsizlik; Elm və Təhlükəsizlik. Bu komitələr öz sahələrindəki bütün müasir məsələləri gözdən keçirməyə məsuldurlar. Başqa Assambleya strukturlarına, Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgələri ilə parlament dialoqunu və qarşılıqlı anlamı gücləndirmək üçün Aralıq Dənizi və Yaxın Şərq Xüsusi Qrupu, Ukrayna – NATO parlamentlərarası Şura və Gürcüstan-NATO Parlamentlərarası Şura daxildir. NATO-Rusiya parlamentlərarası Komitə 2014-cü ilin aprelində dondurulmuşdur.

Komitələr və alt-Komitələr hesabatlar ortaya qoyur və onlar da Assambleyanın yaz Sessiyasında layihə formasında müzakirə edilir. Bu hesabatlar sonra Assambleyanın payız sessiyasında müzakirələr və düzəliş etmək və qəbul olunmaq üçün dəyişdirilir və yenilənir.

İllik sessiyada da Komitə siyasi tövsiyələr ortaya qoyur –və onlar tam Assambleya tərəfindən səsə qoyulur və Şimali Atlantika Şurasına göndərilir. Sessiyalar zamanı olduğu kimi, Komitələr və alt-Komitələr il ərzində bir neçə dəfə üzv ölkələrin və assosiativ üzv ölkələrin ərazisində görüşür və orada onlar aparıcı hökumət və parlament nümayəndələrindən və həmçinin aparıcı alimlər və ekspertlərdən brifinq alır.

Maliyyəlaşmə

Assambleya birbaşa olaraq üzv ölkələrin parlamentləri və hökumətləri tərəfindən maliyyələşir və maliyyə və inzibati baxımdan NATO-dan özünü ayırır.

Rouz –Rot Proqramı (Rose –Roth Programme)

Assambleyanın işinin əsas hissəsi Rouz-Rot tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq Proqramıdır-ilkini olaraq Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin ,sonralar isə bütün Avro-Atlantik məkanı əhatə etdi. Bu proqram tərəfdaş ölkələrə, əsasən Balkan və Cənubi Qafqaz ölkələrinə mürəkkəb keçid prosesi vasitəsilə kömək etməyə çalışır və çətin siyasi və iqtisadi islahatların yerinə yetirilməsini əhatə edir.

Rouz-Rot proqramları regional və mövzu əsaslı təhlükəsizlik məsələlərinə və parlament işçilərinin və parlamentarların təlim proqramlarına fokuslanaraq seriya seminarlardan təşkil olunur. Məqsəd parlament maarifləndirməsini gücləndirmək, əlaqələr qurmaq və təcrübə və ekspertiz verməkdir. Xüsusi diqqət silahlı qüvvələr üzərində demokratik nəzarət prinsipinin təşviq edilməsinə və müdafiə sektoru və ordu üzərində səmərəli parlament nəzarətinin inkişafına verilir.

NATO Orientasiya Proqramı

NATO orientasiya proqramı başlıca olaraq NATO və Avro-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurası ölkələrinin gənc və ya yeni seçilmiş parlament üzvlərinə və həmçinin təhlükəsizlik və ya xarici siyasət məsuliyyətinə yenicə təyin olunmuş şəxslərə fokuslanmışdır. Bu proqram NATO və SHAPE –in siyasəti və iş prinsipi haqqında dərin baxış və həmçinin Alyansın çoxsaylı tərəfdaşları ilə dəyişən münasibətlər haqqında dərin bilgi vermək məqsədi güdür. Bu proqram 2000-ci ildə başlanmış və illik olaraq Brüsseldə keçirilir.

Parlament Transatlantik Forumu

2001-ci ildə, Transatlantik münasibətlərdə, qavrayışlarda və siyasətdə dəyişim Assambleyanın Daimi Komitəsini Transatlantik düşüncədə baş verən fikir ayrılıqlarının dəqiq təbiətini ayırd etməyə kömək etmək üçün və bu fikir ayrılıqlarını necə yoluna qoymaq üçün “Parlament Transatlantik Forumu” yaratmağa sövq etdi. Bu proqrama ABŞ hökumətinin ali rəhbərləri ilə və elmi sahədə çalışan ekspertlərlə müzakirələr daxildir.

Bu forum illik əsasda Vaşinqtonda Milli Müdafiə Universiteti cə ABŞ Atlantik Şurası ilə birgə əməkdaşlıqda keçirilir.

Aralıq Dənizi və Yaxın Şərq Xüsusi Qrupu¹

Kənar ölkələrlə fəaliyyət proqramı çərçivəsində, Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələrindən olan parlamentarlarla siyasi dialoq açmaq məqsədilə, 1995-ci ildə Assambleya Aralıq Dənizi Xüsusi Qrupu yaratdı. Bu proqram getdikcə genişləndi və “Ərəb Oyanışından” sonra yeni təkan aldı. Assambleya Aralıq dənizinin cənub və şərq hissəsindən altı ölkənin parlamentləri ilə münasibətlər qurdu: Əlcəzair, Misir, İsrail, İordaniya, Mərakeş, Tunis və Fələstin Parlament Şurası ilə. Liviya ilə və həmçinin Körfəz və Sahil ölkələrinin bəziləri ilə də əlaqələr quruldu.

Qrupun illik fəaliyyətlərinə regiona səfərlər və iki seminar daxildir və onlardan biri İtaliya Parlamenti ilə əməkdaşlıqda keçirilir. Bu görüşlər, regionun problemləri ilə bağlı parlament maarifləndirməsini gücləndirməyə, parlamentarlar arasında siyasi dialoqu sövq etməyə və sonucda Məğrib və Yaxın Şərq ölkələrinin parlamentarlarına təcrübə və ekspertiz verməyə çalışır.

¹Əvvəllər Aralıq Dənizi Xüsusi Qrup kimi isnad edilirdi

Sessiyalar

Hər il iki sessiya keçirilir – illik olaraq Yazda və Payızda müxtəlif ölkələrdə keçirilir.

Assambleyada Üzvlük – Üzv Nümayəndələr	
Üzv ölkələr	Nümayəndələr
ABŞ	36
Fransa	18
Almaniya	18
İtaliya	18
Birləşmiş Krallıq	18
Kanada	12
Polşa	12
İspaniya	12
Türkiyə	12
Rumıniya	10
Belçika	7
Çex Respublikası	7
Yunanıstan	7
Macarıstan	7
Niderlandiya	7
Portuqaliya	7
Bolqarıstan	6
Danimarka	5
Norveç	5
Slovakiya	5
Xorvatiya	5
Litva	4
Albaniya	4
Estoniya	3
İcelandiya	3

Latviya	3
Lukemburg	3
Sloveniya	3
28	257

Assambleyaya Üzvlük – Assosiativ Nümayəndələr	
Ukrayna	8
Avstriya	5
Azərbaycan	5
Serbiya	5
İsveç	5
İsveçrə	5
Finlandiya	4
Gürcüstan	4
Ermənistan	3
Bosniya və Herseqovina	3
Moldova	3
Monteneqro	3
Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniya ²	3
13	56
Avropa Parlamenti Nümayəndəliyi	10

Regional Tərəfdaş və Aralıq Dənizi Assosiativ Üzv Nümayəndələri	
Əlçazair	3

² Türkiyə Makedoniya respublikasını öz konstitusiyası adı ilə tanıyır.

Mərakeş	3
İsraël	3
İordaniya	3
4	12

Parlament Müşahidəçi Nümayəndələri	
Kosovo Assambleyası	2
Avstraliya	2
Misir	2
Yaponiya	2
Qazaxstan	2
Fələstin Parlament Şurası	2
Tunis	2
Koreya Respublikası	2
8	16

Parlamentlər-arası Assambleya Nümayəndələri	
ATƏT	2
AŞPA	2
2	4

Komitələr, Alt Komitələr və İşçi Qruplar
Təhlükəsizliyin Mülki Ölçüləri üzrə Komitə (CDS)
Demokratik İdarəçilik üzrə Alt-Komitə (CDS DG)

Müdafiə və Təhlükəsizlik Komitəsi (DSC)

Gələcək Təhlükəsizlik və Müdafiə Qabiliyyətləri üzrə Alt-Komitə (DSCFC)

Transatlantik Müdafiə və Təhlükəsizlik Əməkdaşlığı üzrə Alt-Komitə (DSCTC)

İqtisadiyyat və Təhlükəsizlik Komitəsi (ESC)

Keçid dövrü və İnkişaf üzrə Alt-Komitə (ESCTD)

Transatlantik İqtisadi Münasibətlər üzrə Alt-Komitə (ESCTER)

Siyasi Komitə (PC)

NATO tərəfdaşlığı üzrə Alt-Komitə (PCNP)

Transatlantik münasibətlər üzrə Alt-Komitə (PCTR)

Elm və Texnologiya Komitəsi (STC)

Texnoloji Cərəyanlar və Təhlükəsizlik üzrə Alt-Komitə (STCTTS)

Aralıq dənizi və Yaxın Şərqi Xüsusi Qrupu (GSM)

Ukrayna-NATO parlamentlərarası Şura (UNIC)

Gürcüstan -NATO parlamentlərarası Şura (GNIC)

NATO-Rusiya Parlament Komitəsi (NRPC)

(Aprel 2014-dən durmuşdur)

DCAF Haqqında 3-cü Qoşma

Silahlı Qüvvələr üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Genevrə Mərkəzi(DCAF) İsveçrə qanunu əsasında,İsveçrə hökumətinin təşəbbüsü ilə 2000-ci ildə qurulmuş beynəlxalq fondur.

DCAF hökumətlərlə,parlamentlərlə,təhlükəsizlik və ədliyyə təsisatları ilə,müstəqil nəzarət təsisatları ilə(ombudsman),mülki cəmiyyət və media ilə təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyini təhlükəsizlik sektoru islahatı vasitəsilə gücləndirmək üçün bir çox coğrafi ərazi boyunca işləyir.

DCAF-ın təhlükəsizlik sektorunun demokratik idarəçiliyinin ən yaxşı praktikalarına uyğun şəffaf və hesabatlı təhlükəsizlik sektoru siyasətləri və praktikaları inkişaf etdirmək dəstəyi, təhlükəsizlik,inkişaf və qanun aliliyinin davamlı sülh üçün önəmli ilkin şərtlər olduğunun qəbul edilməsi üzərində dayanır.

DCAF demokratik legitim və dayanıqlı islahat proseslərini dəstəkləyən əsas kimi neytrallıq, gender həssaslığı və yerli mülkiyyət prinsipləri ilə hərəkət edir.

Üzv ölkələrdən təşkil olunan Mərkəzin Qurulma Şurası 61 hökumətdən və həmçinin müşahidəçi status olan dörd hökumət və iki beynəlxalq təşkilatdan ibarətdir.

DCAF Genevrədə yerləşir və onun Beyrut, Brüssel, Lyublyana, Ramallah, Tripoli və Tunisdə daimi ofisləri vardır. Mərkəzin beş fəaliyyət bölməsi vardır(Cənubi Şərqi Avropa,Yaxın Şərq və Şimali Afrika,Sab-Saxar Afrikası və Gender və TSİ,İctimai- Özəl Tərəfdaşlıq, və Beynəlxalq Təhlükəsizlik Sektoru Məsləhətçi Komandası- ISSAT), və həmçinin tədqiqat bölməsi də vardır. DCAF-ın 40 ölkədən 130 işçisi vardır.

DCAF-ın fəaliyyətləri ilə bağlı əlavə məlumatlar üçün , baxın:
<http://www.dcaf.ch/>

Azərbaycan dilindəki tərcüməni mülki-hərbi münasibətlər üzrə tədqiqatçı-alim Elxan Mehdiyev redaktə etmişdir

Format 60x84 1/16
Ofset çap üsulu. F.ç.v. 10.25
Sayı: 500 əd.

“OL” npxt-nin mətbəəsində çap olunub.
AZ 1009 Bakı, Mirzə İbrahimov 43.
Tel: (012) 497-36-23
E-mail: olnpxt@gmail.com

